

Liahona

**Ko hono Fakafoki
mai e Ni'ihī Kehé
ki he Tui kia
Kalaisí, p. 12**

**Ngaahi Lēsoni 'e Fā mei he
Vao 'Akau Tapú, p. 24**

**Ko hono 'Ilo'i e Mo'oni
'o e Kilisimasí, p. 36**

**Ki he Nāunau Fakalēsoni
'a e To'u Tupú: Te Ke Lava
Fēfē ke Tokoni'i e Kau Papi
Ului Fo'ou, p. 50**

*“E fotu ki tu’ā ‘a e
fa’ahinga fakafeta’i
ko ‘eni tatau ai pē
pe ko e hā ‘okú ne
‘ākilotoa kitautolú.
‘Oku mā’olunga ange
ia ‘i he loto mamahí,
loto fo’í, mo e mole
‘o e ‘amanakí. ‘Oku
matala faka’ofo’ofa
‘i he taimi ‘o e
faingata’á ‘o tatau pē
mo e taimi tokamālié.”*

Palesiteni Dieter F. Uchtdorf,
Tokoni Ua ‘i he Kau Palesitenisi
‘Uluakí, “Loto Fakafeta’i ‘i
ha Fa’ahinga Tūkunga Pē,”
Liahona, Mē 2014, 75.

12

NGAAHI PŌPOAKÍ

- 4 Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisí 'Uluaki: Fakafonu 'a Māmani 'aki 'a e 'Ofa 'a Kalaisí
Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
- 7 Pōpoaki 'a e Faiako 'A'ahí: Ko e Misiona Fakalangi 'o Sīsū Kalaisí: Ko e Pilinisi 'o e Melinó

NGAAHI TALANOA LALAHÍ

- 12 Tokoni'i e Ni'ihī Kehé ke Ma'u 'a e Tui kia Kalaisí
Fai 'e 'Eletā L. Tom Perry
Te ke lava 'o fakamālohia ho'o tui 'i he taimi ni mo tokoni'i e ni'ihī kehé ke nau foki ki ha fakava'e mālohi 'o e tui ki he Fakamo'uí.

'I HE TAKAFÍ
'I mu'á: Tā fakatātā 'o e taá 'e Matthew Reier.
'I loto he takafi mu'á: Ma'u mafai pulusi 'o e taá Johnér/offset.com.

- 18 Kau Paionia 'i he Fonua Kotoa Pē: Ko e Siasí 'i Suēteni—Tupulakí, Hiki Fonuá, mo e Mālohi
Fai 'e Inger Höglund
Neongo 'a e ngaahi faingata'á, ka 'oku fakavave'i 'e he 'Eiki 'Ene ngāuē 'i he fonua faka'ofa'ofā ni.

- 24 Ngaahi lēsoni mei he Vao'akau Tapú
Fai 'e 'Eletā Marlin K. Jensen
Te tau lava 'o ako e founga ke tauhi kitautolu ke tu'u ma'u 'i he ngaahi mo'oni ta'engatá, 'i hono vakai'i e ngaahi sīpinga tupu 'o e 'akaú.

- 30 Ko e Ta'u 'e 500 ne Molé: Meia Malakai kia Sione Papitaiso
Fai 'e S. Kent Brown mo Richard Neitzel Holzapfel
Ko e hā na'e hoko 'i he ngaahi ta'u 'i he vaha'a 'o e Fuakava Motu'á mo e Fuakava Fo'ou?

- 36 Ko e Mo'oni 'o e Kilisimasí
Fai 'e Pisope Gary E. Stevenson
'Oku totomu ke tau 'ilo'i ko e Huhu 'i mo'oni 'a e tamasi'i kuo 'alo'i 'i Pētelihemá.

NGAAHI TAFa'AKÍ

- 8 Ko e Me'a 'Oku Tau Tui Ki Aí: 'Oku Tokoni 'a e Vahehongofulú Ke Langa Hake e Pule'anga 'o e 'Otuá
- 10 Ngaahi Fakakaukáú: Ko ha Mana 'o e Kilisimasí
Fai 'e Lindsay Alder
- 11 Kau Palōfita 'o e Fuakava Motu'á: Malakai
- 40 Ngaahi Le'o 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní
- 80 Kae 'Oua Ke Tau Toe Fe'iloaki: 'Oku Ou 'Ilo 'Okú Ne Mo'ui
Fai 'e 'Eletā Melvin J. Ballard
Ko Sīsū hotau 'Eiki toetu'ú, pea 'okú Ne fakaafe'i kotoa kitautolu ke ha'u kiate Ia.

44

44 Ko e Tali ki he Ngaahi Fehu'i Faingata'a Kotoa Pē

Fai 'e R. Val Johnson

Kapau 'oku kamata ke ke loto veiveiua, manatu 'i e ngaahi tefito 'i mo'oni 'e nima ko 'eni.

Vakai angé pe te ke lava 'o 'ilo'i e Liahona 'oku fufuu 'i he makasini ko 'eni. Tokoni: 'Oku ako 'i fēfē kitautolu 'e he fanga monumanú fekau 'aki mo e talangofuá?

48 Ko e Fakamo'ui mo e Sākalamēnití

Fai 'e David L. Beck

Na'e pehē 'e he Fakamo'ui 'i He'ene fakahoko 'a e sākalamēnití, "Fai 'eni 'i he fakamanatu kiate au."

50 Ko e Me'a Fēfē 'a e Hoko ko ha Papi Ului Fo'ou?

Fai 'e Joshua J. Perkey

Ako e founga 'e lava ai ke ke tokoni ki ha papi ului fo'ou 'i he'ene kau mai ki he Siasí

54 Ngaahi Fehu'i mo e Tali

Ko e hā 'oku totonu ke u fai 'i he taimi 'oku manuki 'i ai au he akó 'i he'eku muimui ki he ngaahi tu'unga mo'ui taau 'o e Siasí?

56 Meí he Mala'e Ngāue Fakafaifekau: 'Oku 'Ikai Fie Ma'u ha Kau 'Angelo

Fai 'e Jeniann Jensen Nielsen

57 Pousitā: Faka'atā Ha Potu

58 'Oku Ou 'i Fē? Founga ke 'Ilo'i mo Fakatupulaki Ho'o Ngaahi Me'afaoaki Fakalaumalié mo e Ngaahi Talēnití

Fai 'e 'Eletā Mervyn B. Arnold

Ko e hā 'e lava ke fai 'e he'eku fa'ētangatā 'aki ha konga ukamea motu'a?

62 Ko e Founga ke Teuteu ai ki he Hā'ele 'Angaua Mai

Fai 'e Elder Dallin H. Oaks

Ko e hā te ke fai kapau na'ā ke 'ilo te ke fe'iloaki mo e 'Eiki 'apongipongi?

63 Ko 'Eku Me'a'ofa Kilisimasí

Fai 'e Dustin Ward

Neongo na'e papitaiso au 'i hoku ta'u vahú, ka na'e 'ikai ke u 'alu ki he lotú—kae tālunga hano liliu 'e ha me'a 'eku mo'ui 'o ta'engata.

64 Mateuteu ke Laka ki Mu'a

Fai 'e Richard M. Romney mo Mickey Shimomiya

'Oku fakamatala ha kau ta'u 12 'e toko fitu fekau 'aki mo e hiki mei he Palaimeli ki he Kau Talavou pe Kau Finemuí.

74

67 Fakamo'oni Makehe: Na'e Pekia Mo'oni Nai 'a Sisū peá Ne Toe Tu'u?

Fai 'e 'Eletā D. Todd Christofferson

68 Ko Hono 'Omi 'o e Palaimeli ki 'Api: 'Oku Tau Manatu mo Hū ki Hotau Fakamo'ui, ko Sisū Kalaisí

Fai 'e Erin Sanderson mo Jean Bingham

70 'Ienisi

Fai 'e 'Eletā Brent H. Nielson

Kapau pē ā na'e talangofua 'etau hōsī, na'ā ne mei lava ke mo'ui fiefia.

71 Ko 'Etau Pēsi

72 Fakakaungāme'a mei he Funga Māmani: Ko Mina au mei Suēteni

Fai 'e Amie Jane Leavitt

74 Ko e Fuofua Kilisimasí

Fai 'e Jenn Wilks

Manatu 'i hono 'alo 'i 'o Sisuú 'i ho'o fakatātaa 'i 'a e tulama ko 'eni.

76 Vakai ki Loto!

Fai 'e Sophia C.

77 Ngaahi Fakatāta 'o e Fuakava Motu'ā: Tēvita mo Kolaiate

78 Ma'ā e Fānau Īki: Ko Ha Konga 'o e Kilisimasí he 'Aho Kotoa Pē

Fai 'e Kate Strongin

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni' a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā: Boyd K. Packer, L. Tom Perry, Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Richard G. Scott, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen

'Ētita: Craig A. Cardon

Kau 'Ētivaisā: Mervyn B. Arnold, Christoffel Golden, Larry R. Lawrence, James B. Martino, Joseph W. Sitati

Talēkita Pulē: David T. Warner

Talēkita 'o e Tokoni ki he Fāmilī mo e Mēmipa:

Vincent A. Vaughn

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg

Pule Pisinisi: Garff Cannon

Talēkita Pulē: R. Val Johnson

Tokoni 'Ētita Pulē: Ryan Carr

Tokoni Faipulusi: Lisa C. López

Timi ki hono Tohi mo hono 'Ētita: Brittany Beattie, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Lori Fuller, Garrett H. Garff, LaRene Porter Gaunt, Mindy Anne Leavitt, Michael R. Morris, Sally Johnson Odekirk, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Paul VanDenBerghe, Marissa Widdison

Talēkita Pule Faka 'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka 'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu'u 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, Mandie M. Bentley, C. Kimball Bott, Tom Child, Nate Gines, Colleen Hincley, Eric P. Johnsen, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Mark W. Robison, Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou'otinea Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatāta mo e Fakatahataha 'i 'o e Makasini:

Kevin C. Banks, Connie Bowthorpe Bridge, Julie Burdett, Bryan W. Gygi, Denise Kirby, Ginny J. Nilson, Gayle Tate Rafferty

Fokotu'utu'u: Jeff L. Martin

Talēkita ki he Pākī: Craig K. Sedgwick

Talēkita ki hono Tufaki: Stephen R. Christiansen

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:

'Ētita Tūlima L. Finau

Tokoni 'Ētita Siale Hola

Kaungā 'Ētita Patrick Taufa

Ko e totongi ki hono fakakāto'a 'o e ngaahi *Liahona* he ta'ū 'oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi faka'eke'ekē: Senitā Tufaki'anga Nāunau, Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke ma'u 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini 'i he ngaahi fonua mavahe mei he 'lunaiteti Siteiti mo Kānata, 'alu ki he tone.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunau 'a e Siasi pe taki fakauoti pe fakakolo.

'Omī 'a e ngaahi fakamatā mo e ngaahi faka'eke'ekē he 'imitaneti 'i he liahona.lds.org; 'i he meli ki he *Liahona*, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe 'i-meli ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e *Liahona* (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ia ko e "kāpasa" pe me'a "fakahinohino" 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'a Pule'anga 'i he lea faka-'Alapeniā, 'Amenia, Pisilama, Kemipoutia, Pulu'akālia, Sepuano, Siaina, Siaina (faka'faingofua'i), Koloēsia, Seki, Tenimā'ake, Hōlani, Pilitānia, 'Esitōnia, Fisi, Finilani, Falaniseē, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisileni, 'Intonēsia, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōleā, Letiviā, Lifuēniā, Malakasi, Māseilisi, Mongokōliā, Noauē, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsia, Ha'amoā, Silōveniā, Sipeini, Suisalanī, Suētēni, Suahili, Takālokā, Tahiti, Tāileni, Tongā, 'Iukuleini, 'Eitu mo e faka-Vietinemi. ('Oku kehekehe pē 'a e tu'o lahi hono pulusi, 'o fakatatau mo e lea fakafonua.)

© 2014 'e he Intellectual Reserve, Inc. Ma'u 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he 'lunaiteti Siteiti 'o Amelika.

'E lava ke hiki ha tatau 'o e ngaahi fakamatā mo e ngaahi fakatāta 'i he *Liahonā* ke faka'aonga'i ki he ngaahi me'a 'a e Siasi 'oku 'ikai fakakomēsiale pe faka'aonga'i pē 'i 'api. He 'ikai lava ke hiki tatau ha ngaahi nāunau 'oku fakahaa'i atu ai hano fakatapatupai, 'i he tafa'aki 'oku fakamatāla'i ai e tokotaha 'oku 'a'ana e fakatāta. 'Oku totonu ke fakatu'asila 'a e ngaahi fahu'i ki he Intellectual Property Office, 50 East North Temple Street, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'i-meli: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:

December 2014 Vol. 38 No. 12. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address *must* be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DNMM 707.4.12.5).

NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

Ngaahi Fakakaukau Ma'á e Efiāfi Fakafāmilī 'i 'Apī

'Oku 'i he makasini ko 'eni ha ngaahi fakamatāla mo e 'ekitiviti 'e lava ke faka'aonga'i 'i he efiāfi fakafāmilī 'i 'apī. 'Oku 'oatu heni ha fakakaukau 'e ua.

“E Lava Ke Faingata'a e Kau ki he Siasi: Ngaahi Talanoa 'o e Kau Papi Uluī,”

peesi 50: Fakakaukau ke fakahoko ha fealēlea'aki mo ho fāmilī fekau'aki mo e ngaahi talanoa fakaului na'e vahevahe mai 'e he kau mēmipa 'i he fakamatāla ko 'eni. Te ke lava foki ke lau e lisi 'o e ngaahi faingata'a 'e 10 (na'e 'asi 'i he fakamatāla) na'e fehanganagai mo e kau papi uluī. Kumi fakataha mo ho fāmilī, e kau mēmipa fo'ou homou uōtī pe kolō pe kau mēmipa 'a ia 'oku kamata ke toe foki mai 'o mālohi 'i he Siasī. Hili iā pea ngāue fakataha ke fa'u ha palani ke fakamaheni ki he kau mēmipa ko iā pea poupu'i kinautolu 'i he'enu feinga ke ma'u ha mālohi ke nau fe'unga ki he mo'ui fakasōsialē mo e anga fakafonua pea mo tupulaki fakalaumālie.

“Oku Tau Manatu mo Hū Ki Hotau Fakamo'ui, ko Sisū Kalaisi,”

peesi 68, mo e “Ko e Fuofua Kilisimasī,” peesi 74: Fakamanatu e 'alo'i 'o e Fakamo'ui 'aki ha taha 'o e ngaahi fakakaukau ki he 'ekitiviti faka-Kilisimasī 'i he makasini ko 'eni. Hangē ko 'eni, te ke lava 'o kosi e ngaahi puha 'i he peesi 69 pea fakakaukau 'i fakafāmilī 'a e founga te mou fakahaa'i ai ho'omou 'ofa ki he Fakamo'ui lolotonga e fa'ahita'u Kilisimasī ko 'eni pea 'i he ta'ū kakato. Te ke lava foki 'o faka'aonga'i e fakamatāla 'i he peesi 74 ko ha fakahinohino ke tokoni ki ho fāmilī ke fakatāta 'i 'a e konga 'o hono 'alo'i 'o Sisuū. 'E ala tokoni fakatou'osi 'a e ongo 'ekitiviti ko 'eni ki ho'o fānaū ke ako 'a e founga ke tukutaha ai 'enu fakakaukau ki he Fakamo'ui 'i he taimi Kilisimasī.

'I HO'O LEA FAKAFONUĀ

'Oku ma'u 'a e *Liahonā* mo e ngaahi nāunau kehe 'a e Siasī 'i ha ngaahi lea fakafonua lahi 'i he languages.lds.org.

NGAAHI TEFITO 'I HE MAKASINI KO 'ENĪ

'Oku fakafongā 'i 'e he mata 'ifikā 'a e peesi 'uluaki 'o e fakamatāla.

Anga fakakaungāme'ā, 50

Faingata'ā, 24, 54

Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei, 24

Fakamo'oni, 44

Fāmilī, 10, 40, 42

Fuakava Motu'ā, 11, 30

Hā'ele 'Angau Mai, 62

Hē mei he Mo'oni, 30

Hounga'ia, 10

Kau paioniā, 18

Kilisimasī, 4, 10, 36, 40, 42, 43, 57, 63, 74, 76, 78

Loto veiveiū, 44

Maté, 40

Melinó, 7

Ngaahi Folofolá, 30

Ngaahi me'afokai fakalaumālie, 58

Ngāue fakafaifekau, 12,

18, 50, 56, 76

Ngāue tokoni, 4, 10, 12,

41, 43, 56, 78

'Ofā, 4, 40, 50

Sākalamēniti, 48

Sisū Kalaisi, 4, 7, 12, 36, 48, 57, 67, 68, 74, 80

Suētēni, 18, 72

Talangofuā, 30, 54, 70

Toetu'ū, 67

Tuī, 12, 24, 44, 80

Uluī, 42, 50, 63

Vaehongofulū, 8

**Fai 'e Palesiteni
Dieter F. Uchtdorf**

Tokoni Ua 'i he Kau
PalesitenisĪ 'UluakĪ

FAKAFONU E MĀMANĪ 'AKI 'A E 'OFA 'A KALAISĪ

I he taimi 'oku tau fakakaukau ai ki he KilisimasĪ, 'oku tau fa'a fakakaukau ki hono foaki pea mo hono ma'u 'o e ngaahi me'a'ofā. 'E lava ke hoko e ngaahi me'a'ofā ko ha kongā 'o ha tukufakaholo mahu'inga, ka 'e toe lava foki ke nau to'o 'etau tokangā me'i he ngeia mahino 'o e KilisimasĪ mo hono fakamanatua e 'alo'i hotau Fakamo'u'i 'i ha founga mahu'ingamālie.

'Oku ou 'ilo mei he'eku a'usia fakatāutahā ko e Kilisimasi fakangalongata'a tahā 'a ē na'e masivesiva tahā. Ne 'ikai fu'u fēfē 'a e ngaahi me'a'ofa 'i he'eku kei si'i 'i hono fakahoa ki he tu'unga mo'u'i 'o e 'aho nī. Taimi 'e nī'ihi ne u ma'u pē ha sote na'e monomono pe ha hoa'i kofunima pe sitōkeni. 'Oku ou manatu'i ha Kilisimasi makehe 'e taha na'e 'omai ai 'e hoku ta'oketē kiate au ha hele 'akau na'ā ne tongitongi.

'Oku 'ikai fie ma'u ha ngaahi me'a'ofa totongi mamafa ia ke ne 'ai 'a e KilisimasĪ ke mahu'ingamālie. 'Oku ou manatu ai ki ha talanoa na'e fai 'e 'Eletā Keleni L. Lati, 'a ia na'e hoko ko ha mēmipa 'o e Kau Fitungofulū me'i he 1987 ki he 1992. 'I ha 'aho 'e taha, kimu'a he KilisimasĪ he ngaahi ta'u lahi kuo hilī, lolotonga 'ene tokanga'i 'a e fale tuku'anga koloa 'o e kau pīsopē, na'ā ne 'ilo mei ha taki faka-siasi fekau'aki mo ha fāmili faingata'a'ia 'a ia ne toki hiki mai ki he kolō. 'I he taimi na'ā ne 'alu ai ke 'a'ahi ki honau ki'i fale nofo totongī, na'ā ne 'ilo'i ha fa'ē tāutaha kei talavou mo ha fānau 'e toko fā 'i lalo he ta'u 10.

Na'e lahi 'aupito e ngaahi fie ma'u 'a e fāmili, ko ia na'e 'ikai lava 'e he fa'eē 'o fakatau ha fanga ki'i fakaneifua pe me'a'ofa ma'ā e fānau he Kilisimasi ko iā—na'e 'ikai ke ne lava 'o fakatau ha fu'u 'akau Kilisimasi. Na'e talanoa 'a Misa Lati mo e fāmili peā ne 'ilo 'e sai'ia e tamaiki fefine iiki 'e toko tolū 'i ha ki'i tamapua pe ha ki'i manu me'ava'inga

molū. 'I he taimi na'ā ne 'eke ai ki he ki'i foha ta'u onō e me'a na'ā ne fie ma'ū, na'e tali ange 'e he ki'i tamasi'i fiekaia, "'Oku ou fie ma'u ha poulu polisi."

Na'e palōmesi ange 'a Misa Lati ki he ki'i tamasi'i ha polisi pea mahalo mo ha me'a kehe. Hili iā na'ā ne 'alu leva ki he fale tuku'anga koloa 'o e kau pīsopē 'o tākaki fakataha 'a e me'aka'i mo ha ngaahi koloa kehe ke feau 'aki e fie ma'u vivili 'a e fāmili.

'I he pongipongi pē ko iā, na'e 'oange 'e ha mēmipa anga'ofa 'o e SiasĪ kiate ia ha pa'anga 'e 50 ma'ā "ha taha 'oku faingata'a'ia." 'I hono faka'aonga'i 'o e foaki ko iā, na'e fakatui 'e Misa Lati e kote 'o e toko tolu 'o 'ene fānau 'a'anā pea nau ō 'o fakatau ha ngaahi me'a'ofa Kilisimasi—na'e fili 'e he'ene fānau e me'ava'inga ma'ā e fānau faingata'a'ia.

Hili hono fakafonu e kaā 'aki ha me'akai, vala, ngaahi me'a'ofa, fu'u 'akau Kilisimasi mo ha ngaahi me'a teuteu, ne lele atu 'a e Fāmili Latī ki he fale nofo totongi 'o e fāmili. Na'a nau tokoni ai ki he fa'eē mo 'ene fānau 'i hono fokotu'u e fu'u 'akau. Hili iā, na'a nau tuku 'a e ngaahi me'a'ofā 'i he lalo 'akau pea foaki ki he ki'i tamasi'i ha fu'u kofu polisi.

Na'e tangi 'a e fa'eē, na'e fiefia 'a e fānau, pea na'a nau hiva'i kotoa ha fo'i hiva Kilisimasi. 'I he fakataha e fāmili Latī ki he ma'u me'atokoni efiāi he pō ko iā, na'a nau 'oatu 'a e fakafeta'i koe'uhi ko 'enua lava ke 'omi ha fiefia 'o e KilisimasĪ ki ha fāmili kehe mo tokoni ke ma'u 'e ha ki'i tamasi'i ha poulu polisi.¹

Kalaisi mo e Laumālie 'o e Foaki

Fakakaukau ki he founga faingofua kae faka'e'i'eiki na'e fili 'e he Tamai Hēvanī ke faka'apa'apa'i 'aki e 'alo'i 'o Hono 'Alō. 'I he pō toputapu ko iā, na'e 'ikai hā e kau 'āngelō

foakí. 'Okú Ne 'omi 'a e manava'ofá mo e fiamālié kiate kinautolu ko ia 'oku lōmekina honau lotó 'e he tuēnoá mo e loto-mamahí. 'Okú Ne 'omi 'a e 'ofá mo e fakamo'uí kiate kinautolu ko ia 'oku mo'ua honau sinó mo e 'atamaí 'i he mahamahakí mo e faingata'a'ia. 'Okú Ne 'oatu 'a e 'amanaki leleí, fa'a fakamolemolé, mo e huhu'í kiate kinautolu ko ia 'oku mafasia honau laumālié 'i he angahalá.

Kapau na'e 'afio 'a e Fakamo'uí 'i hotau lotolotonga he 'ahó ni, te tau 'ilo Ia 'i he feitu'u na'á Ne fa'a 'i aí—'o tokoni ki he angamaluú, lotomamahí, loto-fakatōkikaló, loto hoha'á, mo e angavaivaí. 'Ofa ke tau foaki ma'u pē kiate Ia 'aki 'etau 'ofá 'o hangē ko 'Ene 'ofá, he lolotonga e fa'ahita'u Kilisimasi ko 'ení pea fai ma'u ai pē. 'Ofa ke tau manatu 'i 'a e ngeia masivesiva 'o Hono 'alo'í, ngaahi me'a'ofá, mo e mo'uí. Pea 'ofa te tau fakafonu 'a e māmaní 'aki e maama 'o 'Ene 'ofá mo e mālohi fai fakamo'uí, 'o fakafou 'i he fanga ki'i ngāue anga'ofá, 'ofá, mo e manava'ofá. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Glen L. Rudd, *Pure Religion: The Story of Church Welfare since 1930* (1995), 352–53; vakai foki, Glen L. Rudd, "A Bowl of Oatmeal," *Church News*, Tisema 2, 2006, 16.

ki he kakai tu'umālié ka ki he kau tauhi-sipí. Na'e 'ikai 'alo'í 'a e valevale ko Kalaisí 'i ha fu'u fale, ka 'i ha 'ai'angakai 'o e manu. Na'e 'ikai takatakai 'aki ia ha silika ka 'i he tupenu.

Na'e fakamelomelo 'e he masivesiva 'o e fuofua Kilisimasi ko iá 'a e mo'ui 'a e Fakamo'uí. Neongo na'á Ne fakatupu 'a e māmaní, 'afio 'i he pule'anga faka'e'i'eiki mo nāunau'ia, mo tu'u 'i he nima to'omata'u 'o e Tamaí, ka na'á Ne ha'u ki he māmaní ko ha valevale tuēnoa. Na'e hoko 'Ene mo'uí ko ha sīpinga 'o e anga faka'e'i'eiki masivesiva, pea na'á Ne 'a'eva 'i he lotolotonga 'o e masivá, 'o e mahakí, 'o e loto mamahí, mo e mafasiá.

Neongo ko ha tu'i Ia, ka na'e 'ikai te Ne tokanga ki he faka'apa'apa pe ko e ngaahi koloa 'a e tangatá. Na'e hoko 'Ene mo'uí, 'Ene ngaahi leá, mo 'Ene ngaahi ngāue faka'ahó ko ha

ngaahi fakamanatu 'o e masivesiva kae faka'e'i'eiki lahi.

Na'e fokotu'u kiate kinautolu 'e Sīsū ko e Kalaisí, 'a ia 'okú Ne 'afio'í lelei 'a e anga 'o e foakí, 'a e sīpinga 'o e

KO E FAIAKO MEÍ HE PŌPOAKI KO 'ENÍ

Na'e ako'i 'e Palesiteni 'Ukitofa 'oku totonu ke tau muimui ki he sīpinga foaki 'a e Fakamo'uí. Fakakaukau 'i ke kole ki he kakai 'okú ke ako'í ke nau taufetongi 'i hono fakahingoa ha me'a'ofa kuo foaki 'e he Fakamo'uí kiate kinautolu, pea alea'í 'a e founa te nau lava ai 'o faka'aonga'í ai 'a e me'a'ofa ko iá ke tokoni'i e ni'ihi kehé. Hangē ko 'ení, kapau na'e tāpuekina ha mēmipa 'aki e talēniti hiva, te ne lava ke 'alu holo 'o hiva kilisimasi ki ha ni'ihi 'o e kaungā'apí. Te mou lava 'o tū'ulutui 'o lotu mo kinautolu 'okú ke 'a'ahi ki aí, 'o kole ha ue'i fakalaumālie ki ha ngaahi me'a'ofa ke vahevahe, founa ke vahevahe ai kinautolú, pea mo ia ke vahevahe ki aí. Muimui 'i ha fa'ahinga ue'i fakalaumālie 'okú ke ma'u.

Ki ha ngaahi fakakaukau 'i hono ako'í 'o e pōpoaki ko 'ení ki he to'u tupú mo e fānaú, vakai ki he peesi 6.

TA, 'O E NGA'AHÍ FEITU'U 'E ALEXANDRUM79/ISTOCK/THINKSTOCK; 'O E FOI MĀMANÍ 'E STOCKBYTE; TA, 'O E POIULU 'E SE-REGAM/ISTOCK/THINKSTOCK; TA, 'O E POLISI 'E LISASON/ISTOCK/THINKSTOCK; TA, 'O E SEPUNI 'E OKEA/ISTOCK/THINKSTOCK

TO'U TUPÚ

Ako mei he A'usia 'a e Ni'ihī Kehé

'O ku lea 'a Palesiteni 'Ukitofa mei he'ene a'usia tonu, 'i he taimi 'okú ne ako'i ai "ko e Kilisimasi fakangalóngata'a tahá 'a ē 'oku masivesiva tahá." Te tau lava 'o ako lahi ange mei he to'u tangata motu'a angé; ne mo'ui ha kakai lalahi tokolahi 'i he taimi 'o e taú, ta'e ma'u ngāué, puké, pe ngaahi faingata'a kehe. Kole ki he kāingalotu

matu'otu'a 'o homou uōtí pe koló ke nau vahevahe atu fekau'aki mo honau Kilisimasi mahu'ingamālie tahá. Te ke lava 'o hiki 'enua ngaahi talanoá. Feinga ke ako mei he'enua sīpingá 'aki ha'o tokanga lahi ange he Kilisimasi ko 'enī ke fai ha tokoni fakamātoato mo manatu'i e Fakamo'uí.

FĀNAÚ

Ngaahi Me'a'ofa meia Sīsū Kalaisí

'O ku faka'aonga'i 'e he kakai 'e ni'ihī ha fu'u 'akau Kilisimasi ke fakafiefia'i e 'alo'i 'o Sīsū Kalaisí. Taimi 'e ni'ihī 'oku tuku 'e he kakai ha ngaahi me'a'ofa 'i he lalo 'akaú ma'a ha ni'ihī kehe. Ko e hā ha ngaahi me'a'ofa kuo foaki atu 'e he Fakamo'uí ma'au? Lau 'a e potufolofola takitaha 'i laló pea valivali 'a e me'a'ofá. Te ke lava 'o foaki ha ngaahi me'a'ofa kia Sīsū 'i hono kumi ha ngaahi founga ke tokoni'i ai e ni'ihī kehé.

Ako 'i he fa'a lotu 'a e fakamatala ko 'enī pea feinga ke 'ilo e me'a ke vahevahé. 'E fakatupulaki fēfē ho'o tui ki he Fakamo'uí 'e he mahino 'okū ke ma'u kau ki He'ene mo'uí mo Hono ngaahi ngafā mo faitāpuekina 'a kinautolu 'okū ke tokanga 'i he faiaiko 'a'ahí? Ke ma'u ha fakamatala lahi ange, 'alu ki he reliefsociety.lds.org.

Ko e Misiona Fakalangi 'o Sīsū Kalaisí: Ko e Pilinisi 'o e Melinó

Ko e kongā 'enī 'o ha ngaahi Pōpoaki 'a e Faiaiko 'A'ahí 'oku fakatefito 'i he ngaahi tafa'aki e misi-ona 'o e Fakamo'uí.

Na'e pehē 'e 'Eletā Kuenitini L. Kuki 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá "Ko e Fakamo'uí 'a e ma'u'anga 'o e nonga mo'óní." "E lava ke fakapale'i 'a kinautolu mo'ui anga mā'oni'oni 'aki ha nonga fakatāutaha tu'unga 'i he Fakalelei 'a e Fakamo'uí mo 'Ene 'alo'ofā, neongo 'a e ngaahi faingata'a 'o e mo'uí."¹ E lava ke tokoni'i kitautolu 'e he mahino ko ia ko Sīsū Kalaisi 'a e Pilinisi 'o e Melinó ke ma'u ha lotu nonga mo fakatupulaki 'etau tui kiate Iá.

Na'e folofola 'a Sīsū Kalaisi, "Kuó u tala 'a e ngaahi me'á ni kiate kimoutolu, ko'e'uhí ke mou ma'u 'a e fiemālie 'iate au. Te mou ma'u 'a e mamahí 'i māmani; ka mou lotu to'a; kuó u iku'i 'a māmani" (Sione 16:33). Na'e pehē 'e Linitā S. Livi, tokoni ua 'i he kau palesitenisi lahi 'o e Fine'ofā 'i he fakamo'oni ki he mo'oni ko iá:

Fakakaukau ki he Me'á ni

Ko e hā ha ngaahi founga 'oku 'omi ai 'e he Fakamo'uí 'a e melinó ki ho'o mo'uí?

"Na'e 'alo'ofa mai e 'Eikí kiate au pea tokoni ke fakama'ama'a 'eku kavengá. Kuó Ne tokoni'i au ke u ongo'i e nonga makehe."²

Na'e ako'i 'e 'Eletā Lisiate G. Sikoti 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: "Ko e feitu'u lelei taha mo'ó e melinó . . . 'oku 'i lotu 'i he ngaahi holisi hotau 'apí, 'a ia kuo tau fai ai e me'a kotoa te tau lavá ke fakatefito 'etau mo'uí 'i he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí."³

Ngaahi Potufolofola Kehé

'Isaia 9:6; Luke 2:14; Sione 14:27; 1 Nifai 13:37; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 59:23

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Quentin L. Cook, "Melino Fakatāutahá: Ko e Pale 'o e Angamā'oni'oni," *Liahona*, Mē 2013, 35.
2. Linda S. Reeves, "Ma'u e Ngaahi Tāpuaki Ho'o Fuakavá," *Liahona*, Nōv. 2013, 120.
3. Richard G. Scott, "Ke Melino 'a 'Api," *Liahona*, Mē 2013, 29.

Tuí, Fāmili, Fakafiemālie

Mei he Folofolá

Na'e kikitē 'i 'e 'Isaia 'a e 'alo'i 'o Sīsū Kalaisi, ko e Pilinisi 'o e Melinó (vakai, 'Isaia 9:6). Na'e fakahā 'e Samuela ko e tangata Leimaná 'a e ngaahi faka'ilonga ko ia 'e hoko fakataha mo hono 'alo'i 'o Kalaisi 'i ha ta'u 'e nima kimui ange, 'i he ongo 'Ameliká (vakai, Hilamani 14:3, 5). 'I he ofi mai 'a e 'aho ne kikitē'i, na'e fakamanamana e kau ta'etu'i te nau fakapoongi e kau Kalisitiané kapau 'e 'ikai hoko e ngaahi faka'ilonga ko 'enī. Na'e "tangi fakamātoato ki he 'Eikí 'i he 'aho kotoa ko ia 'a e palōfita ko Nifai; pea vakai, na'e ongo mai kiate ia 'a e le'o 'o e 'Eikí, 'o pehē: . . . 'I he 'apongipongi te u ha'u ki māmani" (3 Nifai 1:12–13). Na'e hā mai 'a e ngaahi faka'ilongá, pea mo e 'alo'i 'o Kalaisi, "na'e toe kamata ke ma'u 'e he kakai 'a e melinó 'i he fonuá" (veesi 23).

Na'e "fā'ele'i [e Mele] 'a e tama ko hono olopo'ou, pea ne takatakai 'aki ia 'a e kofú, 'o fakatokoto ia 'i he 'ai'a-ngakai 'o e manú," 'i Pētelihema (Luke 2:7).

'OKU TOKONI 'A E VAHEHONGOFULÚ KE LANGA HAKE E PULE'ANGA 'O E 'OTUÁ

'Oku tau tui ki he foaki 'a e vahe hongofulu 'e taha 'o 'etau pa'anga hū maí ki he 'Eikí ke tokoni 'i hono langa hake Hono pule'angá. 'Oku fie ma'u 'e he fono 'o e vahehongofulú ke tau feilaulau 'i ha ni'ihí 'o 'etau koloa fakaemāmaní kae lava ke tau fiefa 'i ha ngaahi tāpuaki fakalaumālie lahi angé.

Kuo fakahoko 'a e tefito'i mo'oni 'o e vahehongofulú talu mei hono fuofua ako'i e ongoongolelé 'i he māmaní. Hangē ko 'ení, na'e totongi vahehongofulu 'a 'Ēpalahame ki he taula'eiki lahi ko Melekisēteki (vakai, Sēnesi 14:18–20). Na'e fekau 'e he 'Eikí 'a Mōsese ke ako'i e kakaí fekau'aki mo e vahehongofulú (vakai, Levitiko 27:30–34). Kimui ange aí, 'i he 'a'ahi 'a e Fakamo'uí ki he kau Nifái, na'á Ne foaki kiate kinautolu 'a e fono 'o e vahehongofulú (vakai, 3 Nifai 24). Pea 'i hotau kuongá ni,

na'á Ne toe fakafoki mai e fekau ko 'ení 'o fakafou 'i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá (vakai, T&F 119).

Ke fakahoko 'a e fekau ko 'ení, 'oku tau foaki 'a e vahe hongofulu 'e taha 'o 'etau pa'anga hū maí ki he 'Eikí 'o fakafou 'i he kau taki lakanga fakataula'eiki fakalotofonuá. 'Oku 'ave e pa'angá ki he hetikuota 'o e Siasí, 'a ia 'oku fai ai ha fakataha alēlea 'a e Kau Palesitenisí 'Uluakí, Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, mo e Pīsopeleki Pulé ke fakapapa'u 'i e founa 'e faka'aonga 'i ki ai 'a e pa'anga toputapú (vakai, T&F 120).

'Oku faka'atā 'e he vahehongofulú 'a e Siasí ke langa mo tauhi 'a e ngaahi temipalé mo e falelotú, ke tokoni'i 'a e semineli mo e 'inisititiutí, ke 'omi ha ngaahi nāunau ki he kāingalotu 'o e Siasí, pea ke tokoni'i 'a e ngāue fakafaipekaú, fakatemipalé, mo e hisitōlia fakafāmilí.

'Oku tau tui ki he totongi vahehongofulu loto fiemālié, "he 'oku 'ofa 'a e 'Otuá ki ha [toko taha] foaki fiefa" (2 Kolinitō 9:7). Ko e totongi vahehongofulú ko ha founa ia 'e lava ke tau tokoni ai ke langa hake e pule'anga 'o e 'Otuá 'i he māmaní mo fakahā 'etau loto hounga'ia ki he Tamai Hēvaní 'i hono faitāpuekina kinautolu 'aki e me'a kotoa pē 'oku tau ma'ú. 'Oku toe 'omi foki 'e he totongi vahehongofulú 'a e ngaahi tāpuaki lahi ange ki he 'etau mo'uí. Hangē ko ia na'e ako'i 'e Malakai: "Mou 'omi 'a e ngaahi vahehongofulu 'o e me'á ki he tukunga koloá, koe'uhí ke ai ha me'a-kai 'i hoku falé, pea mou 'ahi'ahi ai au, 'oku pehē 'e [he 'Eiki], 'o e ngaahi kau-taú, pe te u fakaava 'a e ngaahi matapā 'o e langí pe 'ikai, peá u lilingi hifo kiate kimoutolu ha tāpuaki, 'e 'ikai ha potu 'e fa'a hao ia ki ai" (Malakai 3:10). 'E lava ke ma'u 'a e ngaahi tāpuaki fakalaumālie mo fakatu'asinó 'e he kakaí kotoa pē 'oku totongi vahehongofulu totonú, 'o tatau ai pē kapau 'oku si'isi'i e lahi 'o e pa'angá. ■

Ke ma'u ha fakamatala lahi ange, vakai, Sēnesi 28:20–22; Malakai 3:8–11; pea 'i he vahe 12 'o e Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Lolenisou Sinou (2012).

NGAAHI TĀPUAKI 'O E TOTONGI VAHEHONGOFULÚ

"'Oku fakatupulaki pea sivi'i 'e he vahehongofulú 'etau tuí. 'I he 'etau feilaulau ki he 'Eikí e me'a 'oku tau fakakaukau 'oku tau fie ma'u ma'atautolú, 'oku tau ako ai ke falala kiate la. 'Oku malava ke tau tauhi 'a e ngaahi fuakava 'o e temipalé mo ma'u 'a e ngaahi tāpuaki ta'engata 'o e temipalé 'i he 'etau tui kiate lá. . . .

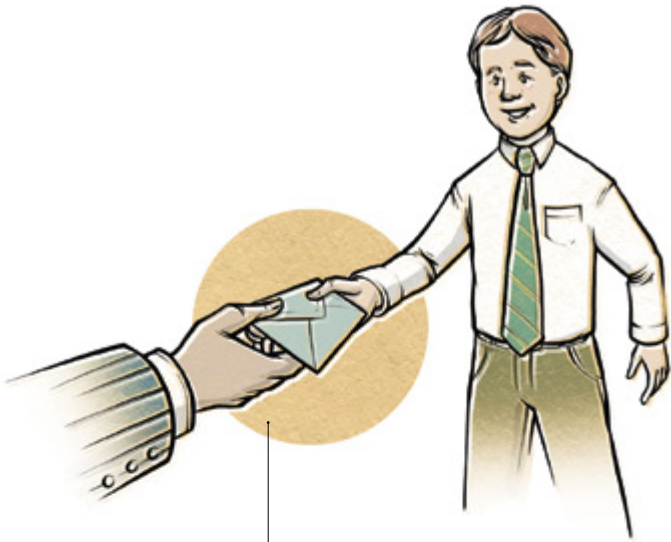
"'Oku ako'i foki kinautolu 'e he

vahehongofulú ke mapule'i 'etau ngaahi holí mo e 'ofa ki he ngaahi me'a 'o e māmaní. 'Oku poupuu'i kinautolu 'e he totongi vahehongofulú ke tau faitotonu 'i he 'etau ngaahi fengāue'aki mo hotau kāingá. 'Oku tau ako ke falala ko e me'a kuo foaki kiate kinautolú, 'o fakafou 'i he ngaahi tāpuaki 'a e 'Eikí mo 'etau ngaahi ngāue faivelengá, 'oku fe'unga ia mo 'etau ngaahi fie ma'ú. . . .

"Ki he ni'ihí ko ia 'oku nau mo'ui faivelenga mo faitotonu 'aki 'a e fono 'o e

vahehongofulú, kuo talá'ofa mai 'e he 'Eikí ha ngaahi tāpuaki lahi. 'Oku fakatu'asino ha ni'ihí 'o e ngaahi tāpuaki ko 'ení, 'o hangē pē ko e fakatu'asino ko ia 'a e vahehongofulú. Kae hangē ko e hā fakatu'asino ki tu'a 'a e ngaahi ouau 'o e papitaisó mo e sākalamēnití, 'oku fie ma'u foki mo ha feilaulau fakatu'asino ia ki he fekau ko ia ke totongi vahehongofulú, 'a ia 'oku ma'u mei ai ha ngaahi tāpuaki lahi fakalaumālie."

'Eletā Robert D. Hales 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Vahehongofulú: Ko Ha Sivi 'o e Tui 'Oku 'I ai Hano Ngaahi Tāpuaki Ta'engata," Liahona, Nōv. 2002, 27.

'Oku foaki 'a e vahehongofulú mo e ngaahi foaki kehé ki he 'Eiki 'o fakafou 'i ha mēmipa 'o ho'o kau pīsopeliki pe kau palesitenisī fakakoló.

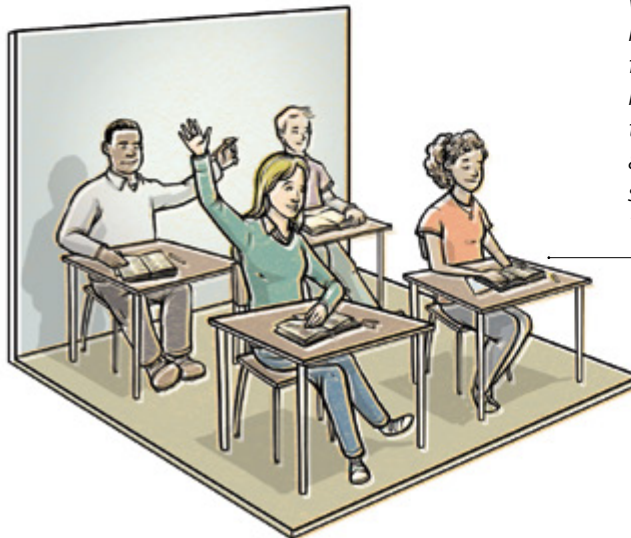

'Oku totongi 'e he vahehongofulú e fakamole ki hono langa mo hono tauhi 'a e ngaahi tempalé mo e falelotú.

'Oku totongi 'e he vahehongofulú hono liliu mo pulusi 'o e folofolá mo e ngaahi nāunau fakalēsoni.

'Oku 'ave 'a e pa'anga vahehongofulú mei he ngaahi uōtí mo e koló ki he hetikuota 'o e Siasí, 'a ia 'oku 'i ai ha fakataha alēlea 'oku kau ai 'a e Kau Palesitenisī 'Uluaki 'oku nau alea'i e founga ke faka'aonga'i ki ai 'a e pa'anga toputapu ko 'eni.

'Oku tokoni e vahehongofulú ke totongi hono fakaako'i 'o e kāingalotu kei talavou 'i he ngaahi ako'anga 'o e Siasí, semineli, mo e 'inisitiuti fakalotú.

KO HA MANA 'O E KILISIMASÍ

Fai 'e Lindsay Alder

'Oku kei tā pē hono mafú. 'Oku 'ikai ke tā lelei 'o hangē ko 'ene tā kimu'a pea mahaki mafú. Ka 'oku kei tā pē.

'Oku ongo'i māfana hoku lotó he pooni. Ko hono mo'oní 'oku mamahi, lavea, mo kafo. Ka 'oku fakafo 'ene māfaná. 'Oku ou ongo'i mātu'aki hounga'ia—hounga'ia fau lahi 'o kakato 'o hangē kuó ne fakaava hoku laumālié, ke 'i ai ha faingamālie, ha me'a 'okú ne kātoi mo fakafo'ituitui 'oku 'ikai ke ne toe ta'ofi hoku lo'imatá 'ene tafe hifo 'i hoku kou'ahé. 'Oku mānava hoku husepānití. 'Oku ou lava 'o fanongo ki he'ene mānava faingata'a'ia mo vaivaí.

'I he ongo houa kuo maliu atú, ne u kaka hake ai ki hono mohenga 'i

he falemahakí, tukunoa'i pē 'a e 'aka vaivai mei he'ema pēpē 'oku 'amanaki fā'ele'i maí, pea ma'u ha ki'i 'atā 'i he ngaahi uaea 'oku huka ki hono fatafatá ke u lava 'o 'olunga ki ai. Ko 'eku fanongo ko ia ki he tā hono mafú, ko ha a'usia ia te u manatu'i lelei 'o ta'engata.

'Oku kei tā pē hono mafú. 'Oku 'ikai ke tā lelei 'o hangē ko 'ene tā kimu'a pea mahaki mafú. Ka 'oku kei tā pē.

Na'á ku ongo'i ha nonga he pooni 'i ha ngaahi founa kehekehe, mei he ulu 'o e maama Kilisimasi ne tautau

'i he lokí. 'Oku fakatupu 'e he'enu uló ha 'atakai fakafiemālie, ka 'oku ma'u 'a e nonga mo'oní mei he 'ilo'i ko ia na'e loto fiemālie ha ngaahi kau-ngāme'a mo'oní ke si'aki 'enu ngaahi palani ki he Effafi Kimu'a he Kilisimasi ke teuteu'i e lokí he taimi na'e hiki mai ai 'a Palaieni mei he loki vakai'i. 'Oku tu'u 'a e fu'u 'akau Kilisimasi fute tolú (1 m) 'i he ve'e luvá ko ha faka'ilonga 'o 'enu 'ofá.

Te u fakamaló fēfē nai ki homa ngaahi kaungāme'á? Te nau 'ilo nai hono lahi 'eku fie ma'u kinautolú mo 'eku loto hounga'ia? Lolotonga e tukutaha 'eku fakakaukau ki hoku husepānití, na'a nau 'ofa'i 'eku fā-naú, fakama'a hoku falé, fakafonu 'eku 'aisí, fai 'eku foó, kofu 'emau ngaahi me'a'ofa Kilisimasi mo 'omi e 'ofá kiate au 'o fakafou 'i he ngaahi fā'ofuá, ma'u me'atokoni efiafi, kaati me'a'ofá, pa'angá, telefoní, text 'i he telefoní, 'imeilí, ngaahi pōpoakí, kato kouni sinamoní, mo ha katoleta fonu 'i he ngaahi me'a teuteú. Na'a mau fetāngihi mo lotu pea 'aukai fakataha. Pea 'i hono fai kotoa 'ení, na'a nau foaki mai kiate au 'a e me'a'ofa mahu-'inga taha na'a nau lava 'o foakí: 'a ia ko honau taimí. 'Oku ou 'ofa lahi 'iate kinautolu hono kotoa!

'Oku ou tui te u mohe lelei he pooni, he 'oku 'ākilotoa au 'e he ongo'i hounga'ia ta'e hano ngata'anga kiate kinautolu kátoa.

Ka 'oku mahulu ange 'eku ongo'i loto hounga'ia ki he 'Eikí koe'uhí ko e mo'ui 'a hoku husepānití—'a 'ene mānavá, 'a e pamu toto hono mafú, 'i hono sino mo e laumālie mo'uí. Ko 'ene mo'uí, 'a 'eku mana 'i he Kilisimasi. ■

'Oku nofo 'a e taha na'a ne fa'ú 'i Kalolaine Noate, USA.

MALAKAI

Na'e "fekau 'e [Sisū] kiate kinautolu ke nau tohi 'a e ngaahi folofola 'a ia kuo fakahā 'e he Tamai kia Malakai" (3 Nifai 24:1).

'Oku 'uhinga hoku hingoá "ko 'eku talafekau," pea 'i he'ene peheé na'á ku fakahoko e "mamafa [o] folofola 'a e ['Eiki] ki 'Isilelí."¹ 'I hoku kuongá, fakafuofua ki he ta'u 'e 450 kimu'a hono 'alo'i 'a Kalaisí,² na'e kamata ke lotosi'i 'a e tokolahi 'o e kau Siú pea 'ikai ke nau toe mo'ui angatonu.³ Na'e valoki'i kinautolu 'e he 'Eiki 'o fakafou 'i he'eku ngaahi akonakí.

Na'e fa'a angamaheni 'aki e lí'oa 'a e kau taula'eiki Siu meí he hako 'o Livaí ki he fakahoko e ngaahi ouaú, ka na'e angakovi 'a e kau Livaí 'i hoku taimí. Na'a nau fu'u ta'ehounga'ia, fakafisi ke fakalāngilangi'i 'a e 'Otuá, pea feilaulau 'aki 'a e mā 'uli mo e monumanu ta'e haohaoá.⁴ Kuo nau maumau'i 'a e fuakava 'o e lakanga fakataula'eiki na'e fai 'e he 'Otuá mo Livaí.

Na'e angakovi foki mo e kakaí—'o 'ikai ngata pē 'i he kau taula'eiki. Na'a nau mali ki tu'a he fuakavá, vete honau ngaahi uaifi ne nau mali 'i he'enua kei talavou, pea fakafisi ke totongi 'enua vahehongofulú mo e ngaahi foakí.⁵

Neongo na'e folofola 'a e 'Eiki fekau'aki mo e ngaahi 'ulunganga kovi ko 'ení, ka na'á Ne finangalo

lelei ke fakamolemole'i koe'uhí he na'á Ne 'ofa ki Hono kakaí: "Tafoki mai kiate au, pea te u tafoki kiate kimoutolu."⁶ Ko e founa 'e taha ke tafoki ai ki he 'Eiki ko hono 'omi "a e ngaahi vahehongofulu 'o e me'á ki he tuku'anga koloá."⁷

Na'e lāunga e kakaí, "Ko e me'a ta'e'aonga 'a e tauhi ki he 'Otuá: . . . 'oku fakalanga hake 'a kinautolu 'oku fai angahalá [ke tu'umālie],"⁸ ka na'á ku ako'i ko e ngaahi hingoá 'o kinautolu na'e "manavahē ki he ['Eiki] . . . mo nau fa'a fakalaululoto ki hono huafá" na'e tohi ia 'i ha "tohi fakamanatu."⁹

Na'á ku toe kikite'i foki "e tatau mo e vevé" 'a e kau fai angahalá, 'i he Hā'ele 'Angaua Mai 'a e 'Eiki, ka

ko kinautolu 'oku nau manavahē ki Hono huafá "e hopo hake 'a e la'ā 'o e angatonú mo e fakamo'ui 'i hono kapakaú."¹⁰

Na'á ku kikite'i 'e ha'u e palōfita ko 'Ilaisiaá kimu'a 'i he Hā'ele 'Angaua Maí, ke toe fakafoki mai e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eiki 'a ia te ne "lilii 'a e loto 'o e mātu'á ki he fānaú, mo e loto 'o e fānaú ki he'enua mātu'á."¹¹

'Oku tau 'ilo'i 'i he'eku ngaahi akonakí, 'oku manatu'i 'e he 'Eiki Hono kakaí mo tauhi 'Ene ngaahi tala'ofa ki He'ene fānau faivelengá. 'Okú Ne fie ma'u ke tau tui ki he ngaahi tala'ofa ko 'ení pea, ke tau toe foki hake kiate Ia 'i he fakatomalá.¹² ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Malakai 1:1.
2. Vakai, Ko e Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, "Malakai," 113.
3. Vakai, *Old Testament Seminary Student Study Guide* (2002), 193.
4. Vakai, Malakai 1:2, 6–14; vakai foki, *Old Testament Instructor's Guide, Religion 301–2* (1994), 109–110.
5. Vakai, Malakai 2:11, 14–16; 3:8.
6. Malakai 3:7.
7. Malakai 3:10; vakai foki, LeGrand Richards, "The Second Coming of Christ," *Ensign*, May 1978, 75.
8. Malakai 3:14–15.
9. Malakai 3:16.
10. Malakai 4:1–2.
11. Malakai 4:6; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 110.
12. Vakai, *Old Testament Teacher Resource Manual* (2003), 215.

Fai 'e
 'Eletā L. Tom Perry
 'O e Kōlomu 'o
 e Kau 'Aposetolo
 'e Toko Hongofulu
 Mā Uá

TOKONI 'I E NI 'IHI KEHÉ KE MA'U 'A E Tui kia Kalaisí

*'Oku ou fakatukupaa 'i koe ke ke tokoni 'i e fānau 'a e
 'Otuá ke nau toe foki ki he 'enau tui faka-Kalisitiané pea
 ki he fakava'e fakalotu mālohi 'a ia 'oku fu'u mahu'inga
 ki he nonga 'o e 'atamaí mo e fiefia mo'oní.*

Na'e pehē 'e he Tu'i Tapu ko Benedict XVI 'i he'ene tangilāulau 'i he vaivai
 'o e ngaahi siasi faka-Kalisitiane 'i 'Iulope, 'Aositelēlia, mo e 'Iunaiteti Siteití,
 "Oku 'ikai ke toe 'i ai ha fakamo'oni ia ki hono fie ma'u 'a e 'Otuá, 'o a'u
 kia Kalaisi." Na'á ne toe pehē, "Oku hangē 'oku faka'au ke mate e ngaahi siasi
 tukufakaholó."¹

Kuo tau mavahe mei he ngaahi founa lotu tukufakaholó. 'Oku tokolahi ange
 e kakai 'oku nau pehē 'oku nau mo'ui fakalaumālie kae 'ikai fakalotu. Kapau 'oku
 fe'unga ha akonaki mo 'enau tō'onga mo'uí, 'oku nau tali ia mo hoko ko e kongā
 'enau tuí. Kapau 'oku 'ikai, 'oku nau fakatupulaki 'enau tui fakaetangata pē 'a
 kinautolu. 'Oku hangē 'a e tui mo e mo'ui fakalaumālié he taimi ní ha koloá. Kuo
 fetongi 'e he me'a fakamatelié 'a e 'Otuá.

'I he'etau hoko ko e kāingalotu 'o e Siasí, kuo pau ke onгона ho-
 tau le'ó ke fakafepaki'i 'a e ngaahi ākenga fakatu'utāmaki ko 'eni na'e
 fakataumu'a ke faka'auha e tui 'a e fa'ahinga 'o e tangatá. 'Oku toutou
 fakatokanga mai 'a e Tohi 'a Molomoná fekau'aki mo e fetongi 'etau
 falala ki he 'Otuá 'aki e ngaahi me'a 'oku 'ikai ke tolongá. Na'e pehē
 'e Molomona 'i he'ene fakamatala'i ha taimi na'e hē ai ha tokolahi 'o e
 kau Nifai mei he'enau tuí: "Na'a nau faka'au ke pōlepole, he kuo nau
 fielahi 'i honau lotó, koe'uhi ko 'enau ngaahi koloa lahi 'aupitó; ko ia
 na'a nau faka'au 'o koloa'ia 'i he'enau fakakaukau, 'o 'ikai te nau fie
 tokanga ki he ngaahi lea ['a e kau palōfitá], ke 'a'eva angatonu 'i he
 'ao 'o e 'Otuá" ('Alamā 45:24).

***Ko e fo'i mo'oni
 lelei taha na'e
 lekooti 'i he
 kotoa 'o e
 hisitōliá ko e
 fakamatala ki
 he 'alo'i mo e
 misiona 'o e Eiki
 ko Sísū Kalaisi
 'i he māmani.***

Na'e fakahoko e ngaahi feilaulau he māmani ko ha ouau 'o e ongoongolelei, ke ngāue 'aki mo fakahoko'aki e mafai 'o e lakanga fakataula-eiki, 'o fakataipe ia ki he feilaulau 'a e Foha 'o e Tangatá, 'a ia te Ne foaki 'Ene mo'ui koe'uhí ko e angahala 'a e māmani.

'I ho' o vakai ki he vaivai 'a e tui faka-Kalisitiané 'i he sosaietí, kuo pau ke toe mālohi ange mo malu ange ho' o tuí. Na'e pehē 'e Hilamani: "Manatu, 'oku makatu'unga 'i he maka 'o hotau Huhu'í, 'a ia ko Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otuá, kuo pau ke mo langa ai homo makatu'ungá, koe'uhí ka tuku atu 'e he tēvoló 'a 'ene ngaahi matangi mālohí, 'io, 'a 'ene ngaahi ngahaú 'i he 'ahiohio, 'io, ka fa'aki kiate kimoua 'a hono kotoa 'o 'ene 'uha maká mo 'ene fu'u afā lahí, 'e 'ikai ma'u 'e ia ha mālohi kiate kimoua ke fusi hifo 'a kimoua ki he vanu 'o e mamahí mo e faingata'a'ia 'oku 'ikai hano ngata'angá, koe'uhí ko e maka kuo langa ai 'a kimouá, 'a ia ko e

makatu'unga mālohi, 'a ia ko ha makatu'unga kapau 'e langa ai 'a e tangatá 'e 'ikai lava ke nau hinga." (Hilamani 5:12).

'Oku fakamanatu mai 'e Nifai kiate kitautolu:

"Oku mau lea 'ia Kalaisi, 'oku mau fiefia 'ia Kalaisi, 'oku mau malanga 'aki 'a Kalaisi, 'oku mau kikite 'ia Kalaisi, pea 'oku mau tohi 'o fakatatau mo 'emau ngaahi kikité, ke 'ilo 'e he' emau fānaú ki he tupu'anga 'a ia te nau lava ke sio ki ai ke ma'u ai ha fakamolemole 'o 'enau ngaahi angahalá . . . [mo e] mo'ui ko ia 'oku 'ia Kalaisí. . . .

". . . He ko e hala totonú ke tui kia Kalaisi" (2 Nifai 25: 26–28).

‘Oku tau ma’u nai ha fakava’e ke ne pou pou i ‘a e lau ko iá?

Ko e Ngaahi Fakataipe ‘o e Feilaulau ‘a Kalaisi

Ko e fo’i mo’oni lelei taha na’e lekooti ‘i he kotoa ‘o e hisitōliá ko e fakamatala ki he ‘alo’i mo e misiona ‘a e ‘Eiki ko Sīsū Kalaisi ‘i he māmaní. Na’e kikite ‘i ‘a Hono misioná mei he ngaahi ‘aho ‘o ‘etau ‘uluaki ongomātu’á. ‘Oku tau lau ‘i he tohi ‘a Mōsesē:

“Pea na’e ui ‘a ‘Ātama, mo ‘Ivi ko hono uaifí, ki he huafa ‘o e ‘Eiki, pea na’á na fanongo ki he le’o ‘o e ‘Eiki mei he feitu’u ‘oku hanga ki he Ngoue ko ‘Ītení, ‘oku folofola mai kiate kinaua, pea na’e ‘ikai te na mamata kiate ia; he kuo to’o ‘a kinaua mei hono ‘aó.

“Pea na’á ne fai kiate kinaua ‘a e ongo fekau, ke na hū ki he ‘Eiki ko hona ‘Otuá, pea ‘oatu ‘a e veloaki ‘o ‘enau ngaahi tākanga monumanu ikí, ko e feilaulau ki he ‘Eiki. Pea na’e talangofua ‘a ‘Ātama ki he ngaahi fekau ‘a e ‘Eiki.

“Pea na’e hili ‘a e ngaahi ‘aho lahi na’e hā mai ‘a e ‘āngelo ‘a e ‘Eiki kia ‘Ātama, ‘o pehē ange: Ko e hā ‘okú ke ‘oatu ai ‘a e ngaahi feilaulau ki he ‘Eiki? Pea na’e pehē ange ‘e ‘Ātama kiate ia: ‘Oku ‘ikai te u ‘ilo, tukukehe pē hono fekau ‘e he ‘Eiki kiate au.

“Pea toki lea ange leva ‘a e ‘āngeló, ‘o pehē: Ko hono tatau ‘eni ‘o e feilaulau ‘o e ‘Alo pē Taha na’e Fakatupu ‘o e Tamaí, ‘a ia ‘oku fonu ‘i he ‘alo’ofa mo e mo’oni.

“Ko ia, ke ke fai ‘a e me’a kotoa pē ‘okú ke fai ‘i he huafa ‘o e ‘Aló, pea ke ke fakatomala pea ui ki he ‘Otuá ‘i he huafa ‘o e ‘Aló ‘o fai atu ma’u ai pē” (Mōsesē 5:4–8).

Ko ia ai, na’e fakahoko e ngaahi feilaulau he māmaní ko ha ouau ‘o e ongoongolelei, ke ngāue ‘aki mo fakahoko-‘aki e mafai ‘o e lakanga fakataula’eiki, ‘o fakataipe ia ki he teu e feilaulau e Foha ‘o e Tangatá, ‘a ia ‘e foaki ‘Ene mo’uí koe’uhí ko e angahala ‘a e māmaní.

Na’e fokotu’utu’u ‘a e anga ‘o e ouau ke fakamahino ‘i e ngaahi tefito ‘o e feilaulau ‘a e ‘Eiki ‘i he taimi te Ne hā’ele mai ai ‘i he vaeua’angamālie ‘o taimí. Hangē ko ‘ení, feilaulau kimui ange ko ia ‘o e Laka Atú, na’e fie ma’u ai ke fili ha lami tangata ‘i hono ‘uluaki ta’ú, ta’e hano ‘ila pe mele, ko e feilaulau. Na’e lilingi ‘a e totó pea na’e tokanga ‘i ke ‘oua ‘e maumau ‘i ha hui—ko e fakataipe kotoa ia ‘o e anga e pekia ‘a e Fakamo’uí.

‘Oku fakafo ‘a e hokohoko ‘o e feilaulau ‘i he kuonga kotoa meia ‘Ātama ‘o a’u ki he taimi ‘o e Fakamo’uí. Ne-ongo na’e lahi e taimi na’e hē ai e fānau ‘a ‘Isilelí mei he mo’oni, ka na’e nofo ‘i he loto ‘o e tokolahi ‘a e ‘amanaki lelei ko ia ‘e huhu’i ‘e he ‘Alo pē Taha Na’e Fakatupú ‘a e

ngaahi angahala ‘a e fa’ahinga ‘o e tangatá pea ‘e malava ‘a e mo’ui ta’e-fa’a-maté ‘i Hono ta’ata’a fakalelei.

Na’e fakangata ‘a e fai ‘o e feilaulau ‘i he hili ‘o e Fakalelei ‘a e Fakamo’uí. Na’e fakahoko ‘a e sākalamēnití ke fakamanatu ki Hono kau muimuí na’á Ne ha’u he māmaní mo fakahoko Hono misiona fakaemāmaní. ‘Oku tau lau ‘i he tohi ‘a Luké:

“Pea to’o ‘e ia ‘a e maá, ‘o ne fakafeta’i, mo tofitofi ia, ‘o ne ‘atu kiate kinautolu, ‘o pehē, Ko hoku sinó ‘eni, ‘a ia kuo foaki koe’uhí ko kimoutolu; fai ‘eni ‘i he fakamanatu kiate au.

“Pea hili ‘a e ‘ohomohé na’e to’o foki ‘e ia ‘a e ipú, ‘o pehē, Ko e ipú ni ko e fuakava fo’ou ‘i hoku totó, ‘a ia ‘oku lilingi koe’uhí ko kimoutolu” (Luke 22:19–20).

Ko ia, ‘oku ou fakatumutumu ‘i he fakamanatú ni, he ne-ongo ‘a e ngaahi kuonga fakapo’uli ‘o e hē mei he mo’oni, ka na’e kei fakahoko pē ia ‘i ha ngaahi founa mo e anga kehekehe ‘e he to’u tangata kotoa pē ‘o a’u ki hono Toe Fakafoki Mai ‘o e ongoongolelei ‘o Sīsū Kalaisi, ‘i he taimi ne toe ‘omi ai e mālohi ‘o e lakanga fakataula’eiki ki māmaní ke fakahoko ‘aki e ouau fakahaofi toputapu ko ‘eni.

‘Oku tau ma’u ‘i he vaha’ataimi kotoa ne lekooti ‘o e hisitōliá ha toutou fakamanatu ‘o e misiona ‘a hotau Fakamo’uí. Na’á Ne hā’ele mai ki māmaní ko ha taha na’e faka-‘Otuá mo tangata fakatou’osi. Na’e malava heni ke Ne fakahoko ‘a ‘Ene feilaulau ma’ongo’ongá ma’atautolu hono kotoa ‘o fakafou ‘i He’ene Fakalelei. ‘E lava nai ke ‘i ai ha fakamo’oni mālohi ange ko Sīsū ‘a e Kalaisi, ko e Fakamo’ui ‘o e māmaní, kae ‘ikai ko hono ako pē mo mo’ui ‘aki ‘Ene ngaahi tokāteline fakamo’uí, ‘a ia kuó Ne fakahā mai ‘i he ngaahi kuonga fakakosipeli ‘o e māmaní? Kuó Ne foaki mai ‘a ‘Ene ongoongolelei ke tataki mo fakahinohino ‘i kitautolu, lolotonga ‘etau mo’ui ‘i he māmaní.

Ko e Ongongolelei ‘a e Founá

Na’e pehē ‘e Palesiteni Tēvita O. Makei (1873–1970):

“Oku fakafalala ‘a e fatongia ‘o hono fakahā ki he māmaní ‘e fakalelei’i ‘e he ongoongolelei ‘o Sīsū Kalaisi ‘ene ngaahi palopalemá, ki he kakai ‘oku nau tala. . . . ‘oku ou tui foki ko e *palopalema kotoa pē ‘o e māmaní ‘e lava ke fakalelei’i ‘i he talangofua ki he ngaahi tefito ‘i mo’oni ‘o e ongoongolelei ‘o Sīsū Kalaisi.*

“Ko e tali ki he ngaahi palopalema lalahi ‘o e māmaní ‘oku ma’u ia ‘i he Siasi ‘o Sīsū Kalaisi. ‘Oku ‘ikai ngata pē ‘i he’ene feau e fie ma’u ‘a e fakafo’ituituí kae pehē foki ki he pule’angá pea mo e ngaahi pule’anga kotoa pē. Te tau mahalo ‘oku tau fu’u poto, ka te u talaatu ‘oku ‘ikai. Ka ko hono faka’aonga ‘i pē palani ‘a e ‘Otuá ki he ngaahi

palopalema 'o e māmaní. Ko kimoutolu 'oku ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí 'oku lahi ange homou fatongiá he 'ahó ni, he 'oku mou mo'ui he taimi 'i he hisitōlia 'o e māmaní 'oku fakatupu ai ha me'a fo'ou, 'o laka ange ia 'i ha me'a kuo a'usia kimu'a 'e he Siasí. Te u toe 'ai atu. Kapau 'oku tau tala 'oku tau ma'u 'a e mo'oní, kuo pau ke mo'ui 'aki ia 'e he Kāingalotu kotoa pē, he ko 'ene ha'u 'a e kakai 'o māmaní, ke tali 'a e uí, pea 'ahí'ahí'i e fua 'o e 'akaú, te nau 'ilo'i 'oku mo'oni ia mo lelei."²

Ko e pōpoaki ma'ongo'onga te tau 'ave ki he māmaní 'a ia kuo toe fakafoki mai ki he māmaní e ongoongolelei 'o hotau 'Eiki mo e Fakamo'uí. 'Oku toe 'i he māmaní 'a Hono Siasí mo e mālohi mo e nāunau 'o e lakanga fakataula'eiki mā'oní'oní.

Ko kinautolu kuo fakanofó, kuo foaki ange kiate kinautolu 'a e mālohi ke fakafofonga'i Ia ko Hono kau fakafofonga ke 'omi 'a e ngaahi tokātelinē, ouaú, tefito'i mo'oní, mo e mālohi ke fakama'u 'i māmaní 'o hangē ko ia 'oku fai 'i he langí. Ko e Siasí 'eni 'o e Fakamo'uí. 'Okú Ne fakahinohino 'a e ngāue 'o Hono Siasí 'o fakafou 'i He'ene kau palōfita kuo filí. 'Oku ako'i leva 'e He'ene kau palōfita 'a e ongoongolelei ki he ni'ihi kehé pea fakamo'oni'i ko Sisuú ko hotau Fakamo'uí mo e Huhu'i. Ko e vaha'ataimi ko 'ení ko e kuonga fakakosipeli ia 'o e kakato 'o e ngaahi kuongá, 'a ia ne lea 'aki 'e he kau palōfita mei he kamata'anga 'o taimí. Ko e taimi 'o hono fakahoko 'o e me'a kotoa pē kuo lea ki ai 'a e kau palōfita 'a e 'Eikí mo lekooti 'i he ngaahi folofola mā'oní'oní. 'Oku 'ikai ko ha siasi fo'ou 'a e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oní'oní 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ka ko e Siasí kuo toe fakafoki mai ki he māmaní 'i he kuonga ko 'ení.

Ko kimoutolu 'a e to'u tangata kuo teuteu'i 'e he 'Eikí ki he kuonga ko 'ení. Na'a mou omi mei he ngaahi vai 'o e papitaisó mo ha fuakava mo ha palōmesi ki he 'Eikí ke fakafofonga'i Ia 'i hono tokoni'i 'a e kakai ke li'aki 'enau ngaahi founa fakamāmaní pea foki ki he ngaahi tāpuaki ne tala'ofa mai kiate kinautolu kapau te tau muimui kiate Ia mo mo'ui 'aki 'Ene ongoongolelei. Te mou lava 'o tokoni'i e fānau 'a ho'omou Tamai Hēvani ke nau foki ki honau fakava'e faka-Kalisitiané, fakatupulaki 'a e tui kiate Iá, mo toe foki ki Hono ngaahi halá.

Ko e Me'a Te Ke Lava 'o Fai

Mahalo te mou fehu'i, "Ko e hā te u lava 'o fai?" 'I he ngaahi māhina kuo hilí, na'e lea 'emau palesiteni fakasiteikí 'i he houalotu sākalamēnití, peá ne fokotu'u mai ha ngaahi me'a 'e fā te tau lava 'o fai ke fakafoki mai ai e ni'ihi kehé ki he'enu tui faka-Kalisitiané:

1. Lotu faka'ahó.

Kuo pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni: "Kiate kinautolu 'oku fanongo mai ki hoku le'ó kapau 'oku mou fefa'uhi mo e ngaahi 'ahí'ahí mo e faingata'á, 'o tatau pē pe 'oku lahi pe si'isi'i, ko e lotú ko e ma'u'anga mālohi fakalaumalié ia. . . . Ko e lotú 'a e founa 'oku tau lava 'o hū ai ki he'etau Tamai Hēvani 'ofá. Fakataufolofola kiate Ia 'i he lotú peá ke fakafanongo leva ki he talí. 'Oku hoko 'a e ngaahi me'a maná 'o fakafou 'i he lotú. . . . Manatu'i ke ke lotu fakamātoato."³

Lotu faka'aho mo tokoni'i e ni'ihi kehé ke nau toe foki ki he'enu tui faka-Kalisitiané 'aki hano poupu'i kinautolu ke nau tū'ulutui 'o lotu ki he 'Otuá.

2. Ako faka'aho 'a e folofolá.

'Oku 'i ai nai ha fakamo'oni mālohi ange kia Sīsū Kalaisi mei he ngaahi fakamo'oni 'oku tau ma'u 'i he Tohi 'a Molomoná? Mei hono vahe 'e 239, ko e vahe 'e 233 ai 'oku fakamatala ki he Fakamo'uí.⁴ Hono 'ikai ke faka'aho ia?

Fakapapu'i 'okú ke ako faka'aho e folofolá. Hili iá pea tokoni'i e ni'ihi kehé ke nau toe foki ki he'enu tui faka-Kalisitiané 'aki hono poupu'i kinautolu ke nau ako faka'aho e folofolá.

3. Mo'ui taau ma'u pē ke 'alu ki he tempalé.

Kuo 'i ai hamou ni'ihi kuo 'osi ō ki he tempalé; pea te'eki ai ha ni'ihi. 'Oku lelei ke mahino e me'a 'oku fie ma'u ke ma'u ai ha lekomeni tempalé. 'Oku mahino lelei kiate kinautolu e founa 'oku tau ō ai ki ha fakama'u 'o 'Isilelí ke fakapapu'i kiate ia 'oku tau taau ke ma'u ha lekomeni tempale pea mo mo'ui 'aki e ngaahi tu'unga mo'ui na'e fie ma'u ke ma'u ai e lekomeni ko iá.

Mo'ui 'i ha founa 'e hanga ai 'e ho'o sīpinga mā'oní'oní 'o fakahaa'i e founa ke taau ai ke ma'u e ngaahi tāpuaki 'o e tempalé.

4. Fai ha ngaahi ngāue tokoni faka'aho.

Manatu'i e lea 'a e Tu'i ko Penisimaní: "Pea vakai, 'oku ou fakahā kiate kimoutolu 'a e ngaahi me'a ni koe'uhí ke mou 'ilo'i 'a e potó; koe'uhí ke mou 'ilo'i 'o ka mou ka 'i he tauhi 'o homou kāingá, 'oku mou 'i he tauhi pē 'o homou 'Otuá" (Mosaia 2:17). 'Oku tali mo'oni 'e he 'Eikí 'etau ngaahi lotú 'o fakafou 'i he ngāue tokoni 'oku tau fai ki he ni'ihi kehé.

Hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga 'o e ngāue tokoni faka-Kalaisí, pea tokoni'i e ni'ihi kehé ke nau foki ki he'enu tui faka-Kalisitiané 'aki hono poupu'i kinautolu ke nau tokoni'i e ni'ihi kehé.

Hiki Hake ki ha Ongō 'o ha Tukupā Fo'ou

'Oku ou 'ilo 'oku mo'ui 'a e 'Otuá. 'Oku ou 'ilo 'i ko 'Ene fānau kotoa kitautolu pea 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolu. 'Oku ou 'ilo na'á Ne fekau Hono 'Aló ki he māmaní ke hoko ko e feilaulau fakalelei ma'á e fa'ahinga 'o e tangatá. 'Oku ou 'ilo ko kinautolu 'oku nau tali kakato 'Ene ongoongolelei pea muimui 'iate Iá te nau ma'u 'a e mo'ui ta'engatá, 'a ia ko e me'a'ofa mahu'inga taha 'i he ngaahi me'a'ofa kotoa pē 'a e 'Otuá. 'Oku ou 'ilo na'e tatakí 'e he Fakamo'uí 'a hono Toe Fakafoki Mai 'o e ongoongolelei ki he māmaní 'o fakafou 'i he ngāue 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá. 'Oku ou 'ilo ko e fiefia mo e nēkeneka tu'uloa pē 'e taha te tau ma'u lolotonga 'etau mo'ui fakamatelié 'e ma'u ia 'i he muimui 'ia Sisū Kalaisí, talangofua ki He'ene fonó, mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú.

'Oku ou fakaafe'i kimoutolu ke mou fakafou mo fakamālohia ho'omou tukupaá. 'Oku ou fakaafe'i kimoutolu ke mou tokoni ki he fānau 'a e 'Otuá ke nau toe foki ki

he'enu tui faka-Kalisitiane pea ki he fakava'e fakalotu mālohi 'a ia 'oku fu'u mahu'inga ki he nonga 'o e 'atamaí mo e fiefia mo'oni 'i he kuonga 'ahi'ahi'anga fakamatelié ni.

'Oku ou lotua ke faitāpuekina kimoutolu 'e he 'Otuá 'aki 'a e loto-to'a, loto-lahi, loto-vēveke, mo e holi ke toe fakafoki mai 'a e tui ki he ongoongolelei 'o hotau 'Eikí mo e Fakamo'uí. ■

To'o mei ha lea 'i ha faeasaiti 'a e Polokalama Ako 'a e Siasí na'e fai 'i he 'Univēsití Pīlikihami 'Iongí 'i he 'aho 6 'o Mā'asi, 2011, "We Were the Greatest Generation," ("Na'a Tau Hoko ko e To'u Tangata Lelei Tahá"). Ke ma'u kakato e leá, 'alu ki he cesdevotionals.lds.org.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Pope Benedict XVI, 'i he Noelle Knox, "Religion Takes a Back Seat in Western Europe," *USA Today*, 10 'Aokosi 2005; usatoday.com/news/world/2005-08-10-europe-religion-cover_x.htm.
2. David O. McKay, *Gospel Ideals* (1953), 5; fakamamafá 'i he tatau totonú.
3. Thomas S. Monson, "Fai Ho Lelei Tahá," *Liahona*, Mē 2009, 68, 69.
4. Vakai, Robert J. Matthews, 'i he *The Book of Mormon: The Keystone Scripture*, ed. Paul R. Cheesman mo ha ni'ihi kehe (1988), 33.

'Oku 'i ai nai ha fakamo'oni 'e toe mālohi ange kia Sisū Kalaisi mei he ngaahi fakamo'oni 'oku tau ma'u 'i he Tohi 'a Molomoná? 'I hono vahe 'e 239, ko e vahe 'e 233 ai 'oku fakamatala ki he Fakamo'uí.

KO E SIASÍ 'I

Suēteni

TUPULAKÍ, HIKI KI HE FONUA
KEHÉ, MO E MĀLOHÍ

*Kuo kātekina 'e he Siasí 'i Suēteni 'a e hiki 'a e kā-
ingalotu faivelengá ki he fonua kehé, ngaahi lipoti
ta'e fakafiemālie 'a e mītiá, mo ha tupulaki 'o e
'ātakai ta'e fakalotú, ka 'oku fakavave 'i 'e he 'Eikí
'a 'Ene ngāuē 'i he fonua makehe ko 'ení.*

Fai 'e Inger Höglund

Ihe 1849, ne ui ai 'e Palesiteni Pilikihami 'Tongi ha kai tangata tokosí'i ke nau folau ki he ngaahi feitu'u kehekehe 'o e māmaní ke malanga 'aki 'a e ongo-ongoleléi. Ko ha kaivai Suēteni 'a Sione Fosikeleni, 'a ia na'á ne kau ki he Siasí 'i Masasūseti, USA, peá ne fononga ki he Tele'a Sōlekí, 'o ne kole kia Palesiteni 'Tongi ke 'ave ia ki Suēteni ko ha faifekau. Na'e ui ia ke ngāue peá ne tū'uta atu ki Suēteni 'i Sune 1850.

Na'e fuofua 'a'ahi 'a 'Eletā Fosikeleni ki hono ngaahi tokoua mo e tuofāfine iiki hifó 'i Kāveli. Na'e puke lahi 'a hono tehina ko Pitá, pea na'e pehē 'e he kau toketaá he 'ikai ke ne toe sai. Na'e fakamatalá 'i 'e 'Eletā Fosikeleni 'a e taumu'a 'o hono misioná ki hono ngaahi tokouá, peá ne tākai leva mo tāpuaki'i 'a Pita, 'a ia ne toe foki 'o mo'ui lelei kakato. 'I he 'aho 19 'o Siulai 1850, na'e papitaiso ai 'e 'Eletā Fosikeleni 'a hono tehiná, 'o ne hoko ko e fuofua papi ului 'i Suēteni.

Na'e ma'u 'e 'Elika, ko e tuofefine si'isi'i 'o 'Eletā Fosikelení, ha a'usia mālie 'a ia na'e teuteu'i ai ia mo Pita ke na ma'u e ongoongoleléi. 'I ha ngaahi māhina si'i, kimu'a pea a'u atu hono tuonga'ané, na'á ne 'alu ki he lotú, 'o hangē ko ia na'e angamaheni ki aí. Lolotonga

hono hiva'i 'o ha himi, na'á ne sio ki ha tokotaha na'e tu'u 'i mu'a 'iate ia 'o pehē, "I he 'aho nima 'o Siulai 'e ha'u ha tangata kiate koe mo ha 'ū tohi 'e tolu pea 'e fakamo'ui 'a kinautolu ko ia 'e tui ki he ngaahi me'a 'oku hiki 'i he 'ū tohi ko íá." 'I he a'u atu hono tuonga'ané mo e Tohi Tapú, Tohi 'a Molomoná, mo e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, na'á ne tui ta'e toe fehu'ia ki he'ene fakamo'oní.¹

Me'apangó, he na'e pau ke mavahe 'a 'Eletā Fosikeleni ia mei he fonuá hili pē ha māhina 'e tolu. 'I ha ngaahi ta'u si'i pē mei ai, ne 'oatu ha kau faifekau kehe ki Suēteni. Na'a nau 'ilo e kakai 'i Sekonapekí, 'i he vahefonua ko Sikeiní, na'a nau tali 'a e ongoongoleléi. Na'e ului ha tokolahi pea na'e fokotu'u ai 'a e fuofua koló 'i he 1853 'aki e kau mē-mipa 'e toko 36. Ko e taha 'o e kau fuofua taki 'i Sikeiní ko Kali Kepisoni, na'e uiui'i ia ko e palesiteni fakakolo 'i Luna. Ne fakafuofua ko e kāingalotu 'e toko 100 na'e kau 'i he fuofua konifelenisi 'a e Siasí 'i he fale tuku'anga uite 'o Kalí, 'a ia na'e fakahoko po'uli ke faka'ehi'ehi mei he fakatangá.²

Kau Fafine 'o e Tuí

Na'e hoko e kau fafine na'a nau tali 'a e ongoongoleléi ko e fa'ifa'itaki'anga mo e ma'u'anga mālohi 'i Suēteni.

Na'e lotu 'a e kāingalotu 'i Vasitelá 'i he 'api ko 'enī 'i he 1950 tupú.

na'e 'ikai fa'a ha'u ha taha ia. 'I he 11:00 a.m. te ne pehē kiate ia, "Oku 'ikai totonu ke tatali 'a e 'Otuá." Te ne hiva 'i leva ha fo'i hiva, fai ha lotu, fai ha ki'i lea, pea hili iá pea faka'osi 'aki ha fo'i hiva 'e taha mo ha lotu.

'I he taimi na'á ne fononga lēlue ai ki Sitokiholomú, na'á ne tufa ha ngaahi tohi tufa fekau'aki mo e Siasí. 'Oku hoko-hoko atu pē 'a hono tukufakaholo 'o e tuí: ko e tokolahi 'o hono hakó kuo nau 'osi foki ki Suēteni ko ha kau faifekau.³

Na'e 'a'ahi foki e kau faifekau ki Simetipekeni, 'i he vahefonua ko Talaná. Ne hoko e fāмили Sionisoní mo ha ni'ihi kehe pē ko e kau mēmipa 'o e Siasí 'i he 1886. Ko e hako 'o e fāмили ko iá ko Leti Sionisoni, 'a ia ko ha faifekau ne tū'uta atu ki Suēteni hili e Tau Lahi 'a Māmani hono Uá. Na'á ne toe foki tu'o lahi hili 'ene ngāue fakafafekau—ko ha palesiteni fakamisiona, fakafofonga fakavahelahi, mo

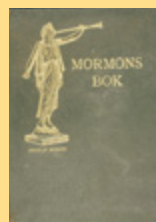
FAKAKOHOKO
E NGA'AAHI ME'A
NE HOKO

1850: Tū'uta e fuofua faifekau, Sione Fosikeleni, 'i Suēteni; na'e papitaiso e fuofua kau papi uluí, Pita ▶ mo 'Elika Fosikeleni

1853: Na'e fokotu'u e fuofua koló, Kolo Sekonapekí, mo e kāingalotu 'e toko 36

1854: Na'e fokotu'u e Kolo Sitokiholomú

◀ 1878: Na'e liliu mo paaki e Tohi 'a Molomoná 'i he lea faka-Suēteni

▶ 1904: 'Iloa 'aki hono tu'asilá, Sivatēnikatani 3, ko e fuofua falelotu 'o e Siasí na'e fakatau 'i Suēteni ('oku hā heni 'i he 1946)

Ko ha sīpinga 'e taha ko Pilita Olositota Peisoni, 'a ia ko e fuofua tokotaha ia ke ne tali 'a e ongoongolelé 'i Vinguké. 'I he 1877, na'á ne fononga ai ki Sitokiholomu ke fakatau atu 'ene lālangá, ke tokoni ki hono fāmilí. Na'á ne fetaulaki ai mo e kau faifekau peá ne 'ilo ai 'oku nau ako'i e mo'oní pea na'e papitaiso ia, 'i hono ta'u 50.

Na'e fakaiku 'ene uluí mo e ngāue faivelenga ke pouaki e ngāue 'a e 'Eikí ki ha toe ngaahi papitaiso lahi ange, pea na'e fokotu'u ai ha kolo 'i Vinguke. 'Oku kei mālohi pē 'a hono hakó 'i he Siasí. Na'e pehē 'e Leila Kilipooni, ko e mokopuna tolu fefine 'o Sisitā Peisoni, "Oku fakafiefia ke mamata ki he me'a kuo hoko 'i he ngaahi to'u tangata 'emau fānaú mo e makapuná. Kuo 'i ai 'a e kau ma'u lakanga fakataula'eiki mo e kau faifekau 'i homau ngaahi fāmilí he taimi ni."

Ko ha fefine paionia 'e taha ko Lovisa Munita 'o 'Upisolá. Na'á ne hoko ko ha mēmipa 'i he 1886, peá ne faivelenga 'o a'u ki he'ene mālōlō 'i hono ta'u 91. Ko e ngaahi 'aho Sāpate lahi, na'á ne 'alu ki he holo fai'anga lotú, fakaulo e māmá, pea talitali ki he kau mēmipa kehé ke nau ha'u. Ka

e palesiteni tempale. Na'e tupu foki 'i he fāмили Sionisoní 'a e uafi 'o ha palōfita, ko Sisitā Falanisesi Monisoni.

Ko hono Ikuna 'i 'o e Fakatangá

Na'e fakamamahi hono fakatanga 'i e kāingalotu 'o e Siasí 'i he ngaahi ta'u lahi. Na'e tuku pilisone ha kau faifekau tokolahi, 'o kau ai 'a Mikaele Sionisoni, ko ha tangata Suēteni. Na'e puke ia 'i he 1852, pea seini 'i 'o 'omi 'i he maile 'e 480 (770 km) ki Malamo, 'a ia na'e fakahū ai ia ki he fale fakapōpulá, kuó ne hela'ia mei he ta'ekai mo e ta'e mālōlō. Na'e 'a'ahi kiate ia ha pātele, 'a ia na'á ne 'ilo ai ko ha tangata poto 'a 'Eletā Sionisoni mo ha ki'i ako fakatamai si'isi'i. Na'e fakahoko ange 'e he pātelé 'okú ne loto fiefalie ke tokoni kiate ia mo palōmesi ange 'e hoko atu 'ene akó—'o kapau te ne kau ki he tui faka-Lutá pea fakai'ikai 'i 'a e "tui faka-Māmongá." Na'e 'ikai ke fakai'ikai 'e 'Eletā Sionisoni 'ene tuí, ko ia na'e fakafoki leva ia.⁴

Ko ha faifekau faivelenga 'e taha ko Kali A. Kalikesi, 'a ia na'e fā'ele'i ofi ki Vanesipeeki 'i he 1857. 'I hono ta'u 17, na'á ne ongo 'i ai ha loto holi mālohi ke malanga 'aki 'a e

ongoongolelei pea na'e ui ia ke tufaki 'a e ngaahi tohi tufa 'a e Siasí 'i 'Tonosopingi. Na'á ne masiva, ko ia na'e feinga' ai 'e he kau mēmipa 'o hono koló, kau uitou 'e toko fitu mo 'enau fānaú, ha kote mo e sū ma'ana. Na'e 'ikai ke ma'u 'e Kali ha kote māfana ki he fa'ahita'u momokó, ka na'e fakangofua pē ke ne kole ha kote 'e taha 'i ha ngaahi houa si'i he 'aho kotoa pē mei ha ni'ihī 'o e kau mēmipá 'i he taimi na'e 'ikai ke nau fie ma'u aí.⁵

Na'e hikifonua 'a Kali kimui ange ki 'Tutā peá ne mali ai mo Hūlita 'Ositikelo, 'a ia na'e hikifonua mai mei Suēteni. Na'á ne toe foki tu'o ua ki Suēteni 'i ha'ane ngāue fakafaifekau, kau ai 'ene palesiteni fakamisiona 'i he Misiona Sikenitinēviá. Ko e kongā lahi 'o 'ene ngāue fakafaifekau faka'osí na'e fakamoleki ia ki hono fakatonutonu 'o e ngaahi lipooti loi na'e pulusi fekau'aki mo e Siasí 'e

taha 'o e kau papi uluí, na'a nau folau ki 'Tutā. 'I he taimi ko iá, na'e poupou'i 'e he kau takí 'a e hikifonua ko 'ení ke fakamālohia 'a e Siasí 'i ai. 'Oku lava ke 'ilonga e ngaahi ola 'o e hikifonua ko iá he 'ahó ni: 'oku fakafuofua ko e vaeua 'o e kakai 'o 'Tutaá ko honau tupu'angá mei Sikenitinēvia.

Neongo ia, 'i he 1910, na'e 'a'ahi ai 'a Palesiteni Siosefa F. Sāmita ki Sitikaholomu peá ne poupou'i ai e kāingalotú ke nau nofo mo langa hake 'a e Siasí 'i Suēteni.

Ko e Siasí hili e Tau Lahi 'a Māmani hono II

'I he kamata e Tau Lahi 'a Māmani hono Uá, na'e pau ai ke foki 'a e kau faifekau 'Amelika kotoa pē ki 'api. Na'e kole leva ki he kau tangata fakalotofonua 'o Suēteni ke nau ngāue fakafaifekau. Na'e ui 'a C. Filisi Siohenisoni, 'a ia na'á ne kau ki he Siasí 'i he 1931, ke hoko ko e palesiteni

► 1905:
Na'e
fokotu'u
e Misiona
Suēteni

1914: Fili 'a e
kau mēmipa 'o e
falealea 'i Suēteni
ke tuli 'a e "kau
fakafofonga
Māmongá"
mei he fonuá

1926: Ma'u 'e he
Siasí ha ngofua
fakalao ke tanu
hono kāingalotú

1952: Fakapapau 'i he
lao fo'ou 'a e tau'atā-
inā ki he ngaahi siasi
kotoa pē 'oku 'ikai
fakalele 'e he pule'angá;
ma'u 'e he Siasí ha
ngofua fakalao ke faka-
hoko e malí ki hono
kāingalotú

Faifekau P. E. 'Asileva, 'a ia ko ha faifekau na'e nofo 'i Sōleki Siti, pea na'e totongi'i ia ke ne faka'ai'ai 'a e fakafepaki'i 'o e Māmonga 'i Suēteni. Hangē ko 'ení, 'i he 1912, na'e hiki 'e 'Asileva ha fakamatala 'i he nusipepa *Sivenisikā Tekipelateti* 'a ia na'á ne pehē ai na'e mali tokolahi 'a Misa Kalikesi.⁶ Na'e kau 'i he ngaahi ngāue 'a Kalí 'ene fakataha mo Tu'i Kusitafu V 'i ha ngaahi fakataha mo e kakaí, 'o faka'ikai'i e ngaahi fakamatala 'a 'Asilevá.⁷

Na'e kole ha mēmipa fakalotofonua, ko 'Aina Siohenisoni, ke ne fakafofonga 'i 'a e Siasí, ke tokoni ki hono fakafepaki'i e fakamatala 'a 'Asilevá. Na'á ne kamata ha ngaahi ngāue fakalao talu mei he pehē 'e 'Asileva ko e 'ōfisi fakamisiona 'o e Siasí "ko ha pisinisi fefakatau'aki 'o e kau pōpula hinehiná," 'a ia ko ha fakamatala loi.⁸ Na'e hoko ai 'a Misa Siohenisoni ko ha taki mahu'inga mo lelei 'i he Siasí 'i Suēteni, kau ai 'ene hoko ko ha palesiteni fakakolo 'i Sitokiholomu.⁹

Neongo 'a e fakatanga he taimi ko 'ení, ka na'e ului e tokolahi ki he ongoingolelei. Ko e ta'u ola lelei taha 'o a'u mai ki he 'aho ní, ko e 1862, 'a ia na'e papitaiso mo hilifakini-ma ai ha kakai 'e toko 640. Ka neongo iá, ko e tokolahi

fakamisiona fo'ou. 'I he ta'u 'e taha kimu'a he taú, na'á ne fakatau atu 'ene pisinisi falekoloá pea hoko ko ha faifekau mo hono uaifi mo e fānau 'e toko tolu. 'I he 'osi 'a e taú, na'e ui 'a Palesiteni Siohenisoni mo e kau faifekau 'e toko fitu mei Suēteni ke toe fakaava 'a e ngāue fakafaifekau 'i Finilaní, 'a ia na'e ta'ofi koe'uhí ko e taú.

'I he taimi na'e foki ai 'a e kau faifekau 'Ameliká ki Suēteni 'i he 1946, na'a nau fakahoko 'a e ngaahi kalasi lea faka-Pilitāniá ko ha kongā ia 'o 'enau ngāue fakafaifekau, pea na'e hoko 'a e tokolahi 'o 'enau kalasí ko e kāingalotu 'o e Siasí. Neongo ia, na'e 'ikai ke fuoloa e tupulakí he na'e tokolahi e kāingalotu Suēteni na'a nau hikifonua ki 'Tutā. Na'e hanga 'e he 'enau manavahē ki honau ngaahi fili kimu'á, mo e poupou'i 'e he palesiteni fakamisioná pea mo e faingamālie ke ma'u honau ngaahi ouau fakatemipalé 'o faka'ai'ai ha kāingalotu mālohi 'e toko 250 ke nau mavahe mei Suēteni 'i he vaha'a 'o e 1948 mo e 1950.

Na'e kau ai e fāmili 'o 'Osikā mo 'Alapetina 'Enitasoní, 'a ia na'a nau hoko ko e kau mēmipa 'o e Siasí 'i he 1915. Hili e Tau Lahi 'a Māmani hono Uá, na'e fakahoko lava 'e 'Osikā,

‘Alapetina, mo e toko fitu ‘o ‘ena fānaú ne ‘osi mali mo e kau mēmipa ‘o e Siasí, ha fili faingata’a ke fakatau atu e me’a kotoa pē na’a nau ma’ú pea “fononga ki Saione.” Mei he 1949 ki he 1950, na’e mavahe ai ha kau mēmipa ‘e toko 29 ‘o e fāmili ‘Enitasoní mei Suēteni. Na’e lí’aki ‘e ‘Osikā mo ‘Alapetina hona ‘apí, fānau ‘e toko tolu, mo e makapuna ‘e toko fā, ‘a ia ‘e ‘ikai ke na toe mamata ki ai. Na’a nau tū’uta ki ha toafa mo ha feitu’u na’e ‘ikai ke mahino kiate kinautolu e lea fakafonuá. Ka na’e mahu’inga ange ki he kāingalotu faivelengá ni, ‘enau ofi ki he temipalé ‘i ha toe me’a kehe.

Talu mei ai, kuo ‘osi ngāue e kau mēmipa ‘o e fāmili ‘Enitasoní ko ha kau faifekau

ta’efakangatangata ‘i hono langa mo fakatapu ha temipale ‘i Sitokiholomu ‘i he 1985. ‘Oku fakamatala ‘i ‘e Pealiti Venaholoma, ko ha mēmipa ‘o e Uooti Vesitehoangié, ‘a e fakatapu ko ha “a’usia ne fuoloa fau e faka’ānaua ki ai pea nāunau’ia. Ko e me’a ‘oku ou manatu ‘i lelei tahá ko e taimi ko ia na’a mau ta’ata’alo kotoa ‘aki ai ‘emau holoholo hinehiná mo pēhē, ‘Hōsana!”

‘Oku fakahaa ‘i ‘e he fili ko ia ‘o e feitu’u ke tu’u ai e temipalé ‘a e kau e ‘Eikí ‘i he founga hono filí. Hili hano alea ‘i lahi mo e ngaahi kolo ‘i he feitu’u Sitokiholomú, na’e ma’u leva ha feitu’u ‘e ua. Na’e fokotu’u mai ‘e ha kōmiti ‘o e kau taki fakalotofonua

**KO E SIASÍ
‘I SUĒTENI**

Misioná: 1
Siteikí: 4
Vahefonuá: 1
Uóti: 24
Ngaahi Koló: 16
Kāingalotú: 9,463

1953: Fuofua mēmipa ke malí, Peni-Ane Manihema mo Kesitini Sikaki, na’e fai ‘e he palesiteni fakamisioná, Kalenisi F. Sionisoni

◀ 1955: Folau e fuofua kulupu temipale ‘o e kāingalotu Suēteni ki he temipale ‘i Peeni, Suisalani

1965: Na’e fakatapu e fuofua falelotu ne langa ‘e he Siasí ‘i Kupakeni, Sitokiholomu

mo e kau taki ‘o e Siasí ‘i he ngaahi feitu’u kotoa pē ‘o e māmaní, kau ai ‘a e hoko ko ha Palesiteni Faka’ēlia ‘i ‘Afilika pea mo ha palesiteni fakatemipale ‘i Suēteni.

Ka na’e fakakaukau e kāingalotu kehe ia ‘o e Siasí ke nau nofo ‘i Suēteni ‘o hoko ko e kau taki. Na’e kau ai ‘a Pou Uenalani, ko ha tamai kei talavou ‘a ia na’e papitaiso ‘i he 1949. Na’á ne hoko ko ha taki mahu’inga ‘o e Siasí ‘i Suēteni, ‘i he’ene hoko ko ha palesiteni fakamisiona, fakafofonga fakavahelahi, mo e palesiteni fakatemipale.

Ngaahi Tāpuaki ‘o e Temipalé ‘i Suēteni

Na’e hōloa lahi ‘a e hiki fonuá ‘i hono fakatapu ha temipale ‘i Suisalani ‘i he 1955. Ko e ta’u ‘e 30, mo e fakahoko ‘e he kāingalotú Suēteni ‘a e fononga lau’aho ki ai he lēlué, pasí, kaá, pea a’u ki he vakapuná—ko e taimi ‘e ní’ihi na’e tu’o lahi ‘i he ta’u.

Na’e ongo ‘i ‘e he kāingalotú ha fiefia

Na’e hiva e Kuaea ‘a e Tāpanekale Māmongá ‘i he Holo Koniseti ‘o Sitokiholomú ‘i he 1982.

‘o e Siasí ha taha ‘o e ongo feitu‘ú ni, ka na‘e pehē ‘e he Palesiteni ‘o e Siasí ‘e toe lelei ange ‘a e feitu‘u ‘e tahá. Kuo fakamo‘oní‘i hono ue‘i fakalaumálie ‘o e tu‘utu‘uni ko ‘ení, koe‘uhí he na‘e fakapapau‘i kimui ange na‘e ‘ikai fe‘unga e feitu‘u ‘e tahá ki ha temipale.

Neongo na‘e fāifeinga ‘a e Siasí ke ma‘u ha ongoongo lelei ‘i he mītia ‘a Suēteni, ka na‘e toki hoko ia ‘i ha taimi ‘e taha ‘i he 1984, ‘i he taimi na‘e ikuna ai ‘e he fānau tangata kei talavou ‘o e fāмили Haleí e fe‘auhi hiva lahi taha ‘i ‘Tu-lopé. Na‘e ‘omi he‘enau ongoongoa ‘i he televisoné mo e nusipepá ha ongoongo lelei ‘o e Siasí, pea na‘e kau ai ki he Siasí ha kakai kei talavou tokolahi ‘i he taimi ko ‘ení.

‘I he kongá kimui ‘o e ta‘u 1980 tupú, na‘e toe ma‘u ai ‘e ha mēmipa ‘e taha ha ongoongo lelei mei he mītia ‘a ia ko e ‘amapasitóa ta‘u 35 ‘o e U.S. ki Suēteni, Kelekōlio Niueli,

‘aki hono fakamavahe kinautolu mei honau ngaahi fonua tupu‘angá. ‘Oku fakavave‘i mo‘oni e ngāué ‘i hotau kuongá ni ‘i he fonua makehe ko ‘ení.”

‘Oku tupulaki foki ‘a e Siasí ‘i he lotolotonga ‘o e kāingalotú. ‘Oku tohoaki‘i mai ‘e he ngaahi konifelenisi fakasiteiki lalahí ‘a e kakai kei talavou mei he ngaahi fonua kaungā-‘apí pea tokoni ki hono langa ‘o e ngaahi fāмили fo‘ou. ‘Oku tokoni ‘a e polokalama ‘a e pule‘angá ke foaki ha pa‘anga ki he fānau mo e vahe ‘a e ngaahi mātu‘a fo‘ou ‘i he‘enau nofo ‘i he ngāué ke nau ma‘u ai ha ngaahi fāмили lalahi.

‘I he ‘aho ní, ko e tokolahi taha ‘o e kāingalotu mālohi kei talavou ‘oku nau ngāue fakafaipekau ‘i he funga ‘o e māmaní. Ko e taha ‘o e kau ‘osi faifekau ko Tēvita Holiteni, ‘a ia ko e fuofua faifekau ia ‘i ‘Ikatalinipeeki, Lūsiá kuo ‘i ai hono fāмили faka‘ofa‘ofa mo ha fānau ‘e toko ono ‘i he ‘ahó ni. Na‘á ne

1975: Na‘e fokotu‘u e fuofua siteiki, ‘i Sitokiholomu, ‘i he taimi ko iá ‘e ‘Eletā Tōmasi S. Monisoni

◀ 1985: Na‘e fakatapui ‘e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli ‘a e Temipale Sitokiholomú

1991: Ko e ha‘u e fuofua kau mēmipa mei Lūsiá ki he Temipale Sitokiholomú; na‘e kau ‘a Lūsiá mo e vahefonua Palatikí ‘i he vāhenga fakatemipalé

◀ 1995: Na‘e talitali ‘e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ‘a Tu‘i Kalí XVI Kusitafu mo Kuini Silivia ‘i he kelekele ‘o e Temipale Sitokiholomú

na‘á ne fa‘a hā ‘i he ngaahi polokalama lalahi kehekehe. Na‘á ne foki mo hono uaifí ki Suēteni ‘i he 2011 ke tokanga‘i e Misiona Sitokiholomu Suēteni ‘o a‘u ki Siulai 2014.

Na‘e tokanga‘i ‘e Palesiteni Niueli ha kau faifekau ne fakautuutu honau tokolahi, mei he toko 84 ki he 205. Koe‘uhí ko e si‘isi‘i mo e mamafa ‘o e ngaahi ‘api nofo-‘angá ‘i Suēteni, ‘okú ne pehē “ko ha mana ia ‘a e lava ‘e he misioná ‘o kumi ha ngaahi ‘api nofo‘anga ‘e 56 kehe ki he‘emau kau faifekau ne toki tū‘uta fo‘ou maí.”

Tupulaki Mo‘oní

‘I he kuonga hili ‘a e taú, ne fakautuutu e hoko ‘a Suēteni ko ha fonua ta‘e lotú. Neongo iá, ‘oku ‘i ai, ha kau hikifonua tokolahi ‘oku nau fekumi ki he ‘Otuá. ‘Oku fakafuofua ko e peseti ‘e 17 ‘o e kakai Suēteni he ‘ahó ni ne fā‘ele‘i ‘i ha fonua kehe. Ko e tokolahi taha ‘o kinautolu ‘oku kau ki he Siasí ‘i Suēteni ko e kau hikifonua maí. Na‘e fakamatala‘i ‘e Palesiteni Niueli ha kau toki papi ului ‘o pehē: “Kuo ului ha ngaahi tokoua mo e tuofāfine mei he ngaahi fonua kehekehe ‘e 28 ki he Siasí ‘i Suēteni. Kuó u fakahā ‘eku fakakaukaú ‘oku tānaki ‘e he ‘Eikí ‘a ‘Isileli

fakamatala ki he founa ‘oku tokoni ai ‘a e ongoongolelé ki hono fāmilí ‘o pehē: “Oku lahi ha me‘a ‘e lava ke ne taki hala‘i e fānau. ‘Oku tokoni‘i kitautolu ‘e he ongoongolelé ke tau fakamālohia kinautolu mo nau ‘enau loto lahi.”

Neongo ‘a e ‘ātakai ta‘e fakalotú mo ha ongoongo kovi ‘e ní‘ihi, ka ‘oku tokolahi ha kāingalotu faivelenga mo mālohi mo ha kau taki ‘i he Siasí ‘oku nau nofo ‘i Suēteni. ‘Oku hounga‘ia e kāingalotú ‘i he tokoni ‘oku ‘omi ‘e he ngaahi akonaki mo e ‘ekitiviti ‘a e Siasí ki he ngaahi fāmilí mo e fakafo‘ituituí, pea ko ‘enau faka‘amu lahi tahá ia ke toe tokolahi ange e ní‘ihi ‘oku nau ma‘u e pōpoaki fakafie- fia ‘o Sīsū Kalaisí mo ‘Ene Fakalelé. ■

‘Oku nofo ‘a e tokotaha na‘á ne fa‘ú ‘i Suēteni.

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, *Box Elder Lore of the Nineteenth Century* (1951), 58.
2. Vakai, Andrew Jenson, *History of the Scandinavian Mission* (1979), 81.
3. Vakai, Inger Höglund mo Caj-Aage Johansson, *Steg i tro* (2000), 122.
4. Vakai, Jenson, *History of the Scandinavian Mission*, 53.
5. Vakai, Myrtle McDonald, *No Regrets: The Life of Carl A. Carlquist* (1985), 19–21.
6. Vakai, McDonald, *No Regrets*, 219.
7. Vakai, Jenson, *History of the Scandinavian*, 331.
8. ‘I he McDonald, *No Regrets*, 239.
9. Vakai, McDonald, *No Regrets*, 219.

'Eletā
Marlin K. Jensen

Na'e hoko ko ha
mēmipa 'o e Kau
Fitungofulú mei he
1989 ki he 2012

NGAAHI LĒSONI MEI HE Vao 'Akau Tapú

The 1993, hili ia e ta'u 'e fā hono ui au ki he Kau Fitungofulú, na'e ui au mo hoku fāmilí ke mau ngāue 'i he Misiona Lousesitā Niu 'Toké. 'Oku kau 'i he misiona ko iá 'a e kolo ko Palemailá ('a ia na'e nofo ai 'a Siosefa Sāmita mo hono fāmilí 'i he kongā lahi 'o e ta'u 1820 tupú) mo Feieti ('a ia na'e fokotu'u ai 'a e Siasí 'i 'Epeleli 1830).

Ko ha fonua faka'ofa'ofa ia, na'e teuteu 'i 'aki e ngaahi mo'ungá mo e 'ulu'akaú; ngaahi ano mo e vaitafe ma'á; mo e kakai anga'ofa mo makehe. Ko ha feitu'u toputapu foki koe'uhí ko e me'a na'e hoko aí.

Na'e mamata e ta'u 14 ko Siosefa Sāmitá 'i ha me'a-hā-mai ki he 'Otua ko e Tamaí mo Hono 'Alo, ko Sīsū Kalaisí, 'i ha vao 'akau lalahi ne kau ai e pīsí, oké, māpelí, mo e 'ulu'akau kehe na'e tu'u 'i ha vahe fā 'e taha 'o ha maile nai 'i he tafa'aki fakahihifo 'o e 'api e fāmilí 'o Siosefa mo Lusi Meki Sāmitá 'o ofi ki Palemaila. Ko e fakahā fakalangi ko 'ení, 'a ia ko e tali ki he lotu 'a Siosefa ke 'ilo'i e mo'oni 'o e ngaahi siasí, na'e kamata ai hono Fakafoki Mai 'o e ongoongoleléi 'i he kuonga fakakosipeli faka'osi ko 'ení. Na'e ngaohi ai foki e vao 'akau ko iá ko ha feitu'u molumalu 'i he hisitōlia 'o e Siasí—ko ha feitu'u 'oku tau faka'apa'apa 'i 'aki e hingoa ko e Vao 'Akau Tapú.

Na'e faka'au ke u sai'ia mo hoku fāmilí 'i he vao 'akau ko iá mo ongo'i 'a hono toputapú. Na'a mau fa'a ō ki ai. Na'a mau 'ave ki ai 'a e kau faifekau fo'ou ne tau mai 'i he māhina takitahá mo kinautolu na'e 'osi 'enua ngāué.

'I he'eku luelue atu 'i he loto 'apasia 'i he Vao 'Akau Tapú pe tangutu 'i he 'ū sea 'oku 'i aí 'o fakakaukau, 'oku ou fa'a fakakaukauloto ai ki he lahi 'o e ngaahi fakatātā fakafolofolá kau ki ha 'ulu'akaú, ngaahi va'á, aká, tenga 'i 'akaú, fuá mo e vaó. 'E lava ke ako 'e ha tokotaha tokanga ha ngaahi lēsoni mahu'inga mei he 'ātakai 'oku 'i aí. 'Oku ou fie vahevahe nounou ha me'a 'e fā mei he ngaahi me'a ko iá.¹

*'Oku ou tapou
atu ke nofo
tu'u ma'u
homou 'ata-
maí mo e lotó
'i he Vao 'Akau
Tapú pea
mo 'ui 'aki 'a e
ngaahi mo 'oni
ko ia na'e ka-
mata fakahā 'e
he 'Otuá 'i aí.*

1 'Oku tupu ma'u pē 'a e 'ulu'akaú ke a'u ki he māmá.

I he Vao 'Akau Tapú, 'oku tupu ki tu'a e 'ulu'akau 'i he ngata'anga 'o e vaotaá mo ia 'oku tu'u 'i he ngaahi hala 'i lotó ke mavahe mei he 'ulu'akau 'oku nau fakapuliki kinautolu mei he la'aá pea mo feinga ke ma'u 'a e uló lahi taha 'o e la'aá. 'Oku kehe 'aupito honau ngaahi sino mo e aka pikopikó mei he 'ulu'akau ofi atu 'oku meimei ke tupu hangatonú. 'Oku hangē 'ulu'akaú, ko e meimei me'a mo'ui kotoa pē 'o fie ma'u 'a e māmá ke mo'ui. Te nau feinga 'i he kotoa honau mālohí ke ma'u e huelo lahi taha 'o e la'aá 'e ala lavá ke tokoni he ngaohi 'enau me'akaí (photosynthesis)—ko e founa ia 'o hono liliu 'o e ivi mei he māmá ki he ivi fakakemikalé.

Ko e māmá, 'oku mahu'inga ange hono mālohí 'i he tafa'aki fakalaumālié 'i he fakanatulá. 'Oku hoko 'eni koe-'uhí 'oku mahu'inga e māmá ki he'etau tupulaki fakalaumālié pea mo hono fakahoko ko ia hono kakato 'o e me'a te tau malavá 'i he'etau hoko ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine 'o e 'Otuá.

Ko e fehangahangai 'o e māmá 'a e fakapo'ulí pea 'okú ne fakafofonga 'i 'a e ngaahi mālohi 'i he māmaní 'oku nau feinga ke fakamavahe 'i kinautolu mei he 'Otuá mo ta'ofi 'Ene palani fakalangi ki he'etau mo'uí. 'Oku meimei ke fa'a ngāue e mālohi 'o e tēvoló 'aki honau ivi takiekina lahi tahá 'i he hili 'a e fakapo'ulí pe feitu'u fakapo'ulí. 'Oku fa'a hoko hono maumau 'i 'o e fono 'o e angama'á, ngaahi ngāue kaiha'á, maumau 'i e Lea 'o e Potó, mo e ngaahi 'ulungaanga kehe 'oku tapu 'i 'e he'etau Tamai Hēvaní 'i he malumalu 'o e fakapo'ulí. Na'a mo e taimi 'oku tau fili ai ke fai ha me'a hala lolotonga e 'ahó, 'oku tau kei ongo 'i pē 'a e fakapo'ulí.

Me'a mālié, he 'oku "foaki" 'e he Laumālie 'o Kalaisí "'a e maama ki he tangata kotoa pē 'oku ha'u ki he māmaní; pea 'oku fakamaama 'e he Laumālié 'a e tangata kotoa pē 'i he māmaní, 'a ia 'okú ne tokanga ki he le'o 'o e Laumālié.

"Pea ko e tangata kotoa pē 'oku tokanga ki he le'o 'o e Laumālié 'okú ne ha'u ki he 'Otuá, 'io ko e Tamai" (T&F 84:46–47).

'Oku fakamatala 'i faka'ofa'ofa 'e he potufofolo ko 'ení 'a e feinga e fānau 'a e 'Otuá ki he ngaahi me'a fakalaumālié, ko e natula fakalaumālie ia ne foaki mai 'e he 'Otuá 'oku tau ma'ú—kapau he 'ikai ke tau faka'auha ia—ke tau 'alu ki he māmá, pea 'i he'etau fai iá, ke ofi ki he 'Otuá mo Hono 'Aló pea hoko 'o hangē ko Kinauá. Na'e folofola 'a Sisū Kalaisí fekau'aki mo Ia 'o pehē, "Ko au ko e maama 'o māmani: ko ia 'oku muimui 'iate aú, 'e 'ikai 'alu ia 'i he

po'ulí, ka 'e 'iate ia 'a e maama 'o e mo'uí" (Sione 8:12).

'Oku ou tapou atu ke mou faka'ehi'ehi mei he fakapo'ulí 'o e angahalá 'i hono ngaahi fōtunga kovi kotoa pē pea fakafonu ho'omou mo'uí 'aki 'a e Laumālié, mo'oní, pea mo e maama 'o hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí. Te ke lava 'o fai 'eni 'aki ha'o fekumi ki ha ngaahi kaungāme'a angatonu, hiva mo e 'aati fakalaumālié, 'a e 'iló mei he ngaahi tohi lelei tahá (tautautefito ki he ngaahi folofolá), ngaahi mōmēniti 'o e lotu fakamātoató, taimi lōngonoa 'i natulá, ngaahi 'ekitiviti mo e fepōtalanoa 'aki 'oku fakatupulakí, mo ha mo'ui 'oku fakatefito 'ia Kalaisi mo 'Ene ngaahi akonaki 'o e 'ofá mo e ngāue tokoní.

2 'Oku fie ma'u 'e he 'ulu'akaú e fehangahangai ke fakahoko e 'uhinga 'o honau fakatupú.

Kuo muimui 'i e ngaahi fakakaukau kehekehe fekau'aki mo e tokanga 'i 'o e vaotaá 'i hono tokanga 'i 'o e Vao 'Akau Tapú 'i ha ngaahi ta'u lahi. 'I ha taimi 'e taha ne fili ai ha kongá ke fakahoko hano 'auhani 'o e 'ulu'akaú. Na'e 'ilo 'i 'e he kau tauhi vaotaá e me'a na'a nau pehē ko e 'ulu'akau lalahi taha mo e 'akau iiki mo'ui lelei tahá 'i he kongá ko iá, pea nau tā mo 'auhani e 'akau na'e 'ikai tupu lelei mo e vaó. Ko e fakakaukau, ko hono to'o ko ia e kongá lahi 'o e 'akaú 'oku fe'auhi ki he vaí, la'aá, mo e ivi 'o e kelekelé, pea *tukuange* e 'ulu'akau kuo filí ke tupu mo fakalalaka 'i ha ngaahi founa makehe.

Hili ha ngaahi ta'u si'i, na'e mahino na'e 'ikai ke hoko ia. Hili hono faka'ata'atā mei he fe'au'auhi, na'e kamata ke vai-vai e 'ulu'akau kuo filí. Na'e 'ikai ke nau tupu ki he māmá, ka na'e kamata ke tuai 'enau tupu ki 'olungá, mate mo e

*‘Oku fakahaa’i
‘e ha ‘ulu’akau
‘e ni’ihi ‘i he Vao
‘Akau Tapú ‘e
lava ke ngāue ‘a e
fehanganhangái ke
tau lelei ai pea mo
fa’a lahi e me’a ke
ma’u ‘i he’etau fai-
ngata’a ia taupotú.*

ngaahi va’a ma’ulalo ‘a ia na’e iku ta’e’aonga ‘i he taimi ‘oku pulia ai mei he la’aá, pea kamata ke matolu. Na’e ‘ikai ha vāvāofi ‘i he ‘ulu’akau he kongā na’e filí ki he ‘ulu’akau na’e pau ke fe’au’auhi mo ikuna’i e fakafepakí, kae lava ‘o mo’ui mo tupulakí.

Ko e taha ‘o e ngaahi tefito’i tokāteline ‘o e Tohi ‘a Molomoná ko e pau ko ia ke ‘i ai “a e fehanganhangai ‘i he ngaahi me’a kotoa peé” (2 Nifai 2:11). ‘Oku ‘omai ‘e ha māmani ‘o e fehanganhangái e ngaahi fili ‘i he vaha’a ‘o e lelei mo e koví kae lava ke ngāue ‘a e tau’atāina ke filí. Neongo ia, ‘oku mahu’inga tatau pē mo e tefito’i mo’oni ko ia kuo pau ke ‘i ai ‘a e fehanganhangái kae hoko e tupulaki fakalaumālié. Ko e mahino mo e tali ko ia ‘o e tefito’i mo’oni ko ‘ení ko ha kī ia ki he tali mo e fiefia kakato ‘i he mo’uí. ‘Oku toe mahu’inga foki ia ki he a’usia ‘o e tupulaki fakatātutaha ‘oku fie ma’ú mo e fakalalakaká.

Te tau a’usia kotoa pē ‘a e fehanganhangái mo e faingata’á. Ko ha ni’ihi ai ‘e hoko mai ia ko ha ola ‘o ‘etau ‘i he mo’ui fakamatelié ni ‘i ha māmani hinga. ‘E lava ke kau ai ‘a e ngaahi mālohi ‘o natulá, puké mo e mahakí, ngaahi ‘ahi’ahí, tuēnoá, pe ngaahi ta’ehao-haoa fakaesinó pe faka’atamaí. Ko e taimi ‘e ni’ihi ‘oku hoko mai e fehanganhangái mo e faingata’á koe’uhí ko ‘etau ngaahi fili halá. ‘Oku totonu ke tau hounga ia ‘aupito ki hotau Fakamo’uí, ‘a ia na’e ‘omi ‘e He’ene Fakalelei ha founga ke monomono ‘aki e me’a kotoa pē ‘oku maumaú.

‘Oku ou ma’u ha fakafiemālie lahi mei he folofola ‘a e ‘Eikí kia Siosefa Sāmita ‘i he Fale Fakapōpula Lipetí ‘i ha taimi na’e meimei ta’e makātaki’i ai e ngaahi kavenga mafasia ‘a Siosefá ‘o ne pehē: “‘Ilo’i, ‘e hoku foha, ‘e foaki ‘e he ngaahi me’á ni kotoa pē ‘a e potó kiate koe, pea ‘e hoko ia ‘o ‘aonga kiate koe” (T&F 122:7).

‘Oku fakahaa’i ‘e he ‘ulu’akau ‘e ni’ihi ‘i he Vao ‘Akau Tapú ‘e lava ke ngāue ‘a e fehanganhangái ke tau lelei ai pea fa’a lahi e me’a ke ma’u ‘i he’etau faingata’a ia taupotú. Ko e ‘ulu’akau ko ‘ení na’e pau ke fakaake-ake mei he ngaahi founga kehekehe ‘o e

fehanganhangái mo e faingata’á—‘a e tau ai e tapa ‘a e ‘uhilá, havili mālohi, ko ha sinou pe ‘aisi matolu mo lahi, fakautuutu ‘o e ngaohi-kovia mo e ta’etokanga ‘a e tangatá, pea taimi ‘e ni’ihi ko e mālohi ange ha fu’u ‘akau ofi mai. Mei he ngaahi tūkunga fakamamahi ko ‘ení kuo ma’u ai e ‘ulu’akau fefeka mo ma-kehe taha ‘i he vao ‘akau.

3. ‘Oku tupu lelei taha e ‘ulu’akau ‘i he vaotaá, kae ‘ikai ‘i he mavahevahé.

‘Oku tātaaitaha ke ‘i ai ha fu’u ‘akau ‘e tu’u toko taha ‘i natula.

‘Oku fa’a tupu ma’u pē e ‘ulu’akau ‘i he ngaahi vao ‘akau, pea ‘i ha vaha’ataimi lōloa, ‘e lava ke hoko ko ha vaotā. Ka neongo ia, ko e Vao ‘Akau Tapú ‘oku ‘ikai ko ha ‘ulu’akau pē. Ko ha ‘ātakai faingata’a ia ‘a ia ‘oku ‘i ai e fa’ahinga lahi ‘o e ‘akau mo e fanga monumanú.

‘Oku ‘i ai ha fehokotaki ‘e lava ‘o fakatokanga ‘i he lotolotonga ‘o e kalasi kehekehe kotoa pē ‘o e matala’i’akau vaó, vaó, ‘akau ikí, ‘akau, limulimú, fanga manupuná, fanga kumaá, fanga lāpisi, tiá, mo e ngaahi fakatupu kehe ‘oku ma’u aí. ‘Oku fengāue’aki e ngaahi fa’ahinga ko ‘ení pea nau fefalala’aki ke ma’u e me’aká, nofo’angá, mo ha ‘ātakai ma’u-ma’uluta mo fakasosiale ‘e lava ke nau a’usia ai ‘enau siakale ‘o e mo’uí.

‘Oku kau ‘i he palani ‘a e ‘Otuá ki he’etau mo’uí ha fehokotaki tatau ma’atautolu. Kuo pau ke tau ngāue’i fakataha hotau fakamo’uí, kae ‘ikai mavahevahe. ‘Oku langa ‘e he Siasí ha ngaahi falelotu, kae ‘ikai ko ha ngaahi fale tautau toko taha.

Mei he kamata’anga ‘o hono Fakafoki Mai e Ongoongolelei, ko e fekaú, ke tau

fakatahataha 'i he ngaahi tukui kolo, 'a ia te tau lava ai 'o nofo fakataha pea fepoupou-'aki 'i hono faka'apa'apa'i 'etau fuakava 'i he papitaisó (vakai, Mosaia 18:8–10). 'I he'etau hoko ko e fānau 'a e 'Otuá, he 'ikai ke tau lava 'o tupulaki toko taha 'o laka ange 'i ha fu'u 'akau li'ekina. 'Oku fie ma'u 'e he 'ulu-'akau mo'ui lelei ha 'ātakai; 'oku fie ma'u 'e he kakai mo'ui lelei 'a e taha kotoa.

Ko e me'a mālié, 'oku 'iate kitautolu kotoa e faka'amu ke feohi fakakāingá, takauá, mo e kaungāme'a mateakí. 'I he'etau hoko ko e kau mēmipa 'o e fāмили ta'engata 'o e 'Otuá, 'oku tau holi kotoa ki he fiemālie mo e malu 'a ē 'oku 'omi 'e he ngaahi feohi vāofi mo tu'uloá. Neongo 'oku 'omi ta'e veiveiua 'e he ngaahi uepisaiti fakasosialé ha kongá 'o e feohi fakakāingá, ka 'oku 'ikai ke nau fetongi e fetu'utaki mata-ki-he-mata totonu, mo tau'atāina 'a ia kuo pau ke hoko kae lava ke fokotu'u e ngaahi feohi 'oku mo'oni mo tu'uloá.

Ko hono mo'oní ko e 'apí 'a e feitu'u lelei taha ke ako ai ke feohi mo e ni'ihí kehé. 'Oku tau ako 'i he 'apí e ngaahi lēsoni 'o e ngāue tokoní, ta'esiokitá, fa'afakamolemolé, mo e fa'a kātakí, 'a ē 'oku mahu'inga ki hono fa'u 'o e ngaahi vā fetu'utaki 'oku tu'uloá mo e ni'ihí kehé.

Ko e fakafiefiá, he 'oku toe 'omi foki 'e he houalotu 'o e Siasí 'a ia ne tataki fakalangí ha 'ātakai 'a ia te tau lava 'o fakatupulaki fakasosiale ai. 'Oku tau fakatupulaki ha ngaahi 'ulungaanga mo e taukei fakasosiale 'i he ngaahi uiui'i 'i he Siasí, ngaahi fakatahá, kalasí, kōlomú, ngaahi fakataha alēleá, 'ekitivitií, mo ha ngaahi faingamālie kehekehe ki he feohí 'a ia 'okú ne teuteu'i ai kitautolu ki he feohi fakasosiale 'e fakahoko 'i he langí.

Na'e pehē 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'i he'ene lea kau ki he tu'unga mā'olunga ko 'ení, "Pea ko e feohi fakakāinga 'a ia 'oku 'iate kitautolu 'i hení 'e 'iate kitautolu ia 'i ai, ka 'e ō fakataha ia mo e nāunau ta'engatá, 'a ia ko e nāunau 'oku 'ikai ke tau fiefia ai 'i he taimí ni" (T&F 130: 2).

4. 'Oku ma'u 'e he 'ulu'akaú ha mālohi mei he ngaahi ivi na'e fakatupu 'e he ngaahi to'u tangata kimu'a 'o e 'ulu'akaú.

Na'e 'i ai ha taimi na'e fakakaukau ai 'a kinautolu 'oku nau tokanga'i e Vao 'Akau Tapú 'oku totonu ke matamata lelei 'a e vao 'akaú. Na'e fokotu'utu'u leva ha ngaahi ngāue 'ofa ke fakama'a mei he vao 'akaú e 'ulu'akau holó mo e ngaahi va'a kuo popó, 'ikai tupu lelei, tunga'i 'akaú, mo e lau'i'akau maté. Hili iá, na'e 'ikai fuoloa kuo kamata ke tamatemate e mo'ui 'o e vao 'akaú. Na'e tupu māmālie e 'akaú, si'isi'i ange mo e 'ulu'akau ne huli fo'ou, kamata ke mole atu e fa'ahinga 'o e matala'i'akau vaó mo e 'akaú, pea holo mo e tokolahi 'o e fanga manupuná mo e ngaahi me'a mo'ui kehe 'o e vaó.

Kimui angé, hili ha fokotu'u ke tuku e vao 'akaú 'i hono tu'unga fakanatula lahi taha 'e lavá, na'e tuku pē 'a e 'ulu'akaú mo e ngaahi va'a popó

ke popo mo fakalelei e kekelelé. Na'e tuku pē e ngaahi lau'i'akau 'i he feitu'u ne ngangana aí. Na'e kole ki he kau 'a'ahí ke nau faka'ao-nga'i pē e ngaahi hala kuo faka'ilonga'i kae lava ke fakasi'isi'i hono uesia 'o e vao 'akaú mo e kekelelé. 'I ha ngaahi ta'u si'i pē, ne kamata ke toe mo'ui mo fakafo'ou e vao 'akaú 'i ha founa fakaofo. 'I he 'ahó ni 'oku ma'ui'ui ia 'i ha tu'unga meimei ta'e hano mele, mo e 'ulu'akau faka'ofa'ofa mo ha 'ātakai mahu.

'Oku mahu'inga kiate au e lēsoni ke ako mei he a'usia ko 'ení. Na'á ku fiefia 'i he'eku ma'u ha faingamālie ke hoko ai ko ha fai hisitōlia mo e tauhi lekooti 'a e Siasí 'i ha ta'u 'e fitu. Ko e hā 'oku mahu'inga fau ai e tauhi lekōtí mo e suveniá, fakatolongá, mo e vahevahe 'o e hisitōliá 'i he Siasi 'o Sisū Kalaisi?

*'E lava ke ako
'e ha tokotaha
tokanga ha
ngaahi lēsoni
mahu'inga mei he
'ātakai 'oku 'i he
Vao 'Akau Tapú.*

Ko e hā 'oku mahu'inga ai ke tau tokanga mo ma'u ha mālohi mei he ngaahi to'u tangata 'o e kuo hili? (Vakai, T&F 21:1; 69:3, 8.)

'Oku ou fokotu'u atu he 'ikai malava ke tau mo'ui kakato 'i he lolotongá—'o hangē pē ko 'etau palani hotau iku'anga ki he kaha'ú—ta'e kau ai e fakava'e 'o e kuo hili. 'E tokoni'i kitautolu 'e he mahino ko ia 'o e felāve'i e kuo hili ki he lolotongá mo e kaha'ú ke tau toe hounga'ia ange ai 'i he faka'uhinga 'a e 'Eikí ki he mo'oní 'i hono fakahā kia Siosefa Sāmitá: "Ko e mo'oní 'a e 'ilo'i 'o e ngaahi meá 'o hangē ko honau anga 'oku 'i aí, pea na'a

nau 'i aí, pea te nau hoko ki aí" (T&F:93:24).

'Oku 'omi kiate kitautolu 'e he 'ilo 'oku tau ma'u ki hotau kuohilí koe'uhí ko e ngaahi lekooti kuo tauhí pea mo hotau kaha'ú koe'uhí ko e folofolá mo e ngaahi akonaki 'o e kau palōfita mo'uí ha 'ātakai 'oku tau lava ai 'o faka'aonga 'i 'etau tau'atāina ke filí.

'Oku mahu'inga ke tau maheni mo e hisitōlia 'o e Siasí, tautautefito ki he ngaahi talanoa ki hono fokotu'ú. 'Oku ma'u 'i he ngaahi talanoa ko 'ení—'a e 'Uluaki Mata-Me'a-Hā-Mai 'a Siosefa Sāmitá, 'a hono liliu mo pulusi 'o e Tohi 'a Molomoná, 'a e 'a'ahi 'a e kau 'āngelo ko Sione Papatāiso, Pita, Sēmisi, Sione, 'Ilaisiā, 'Ilaiase, mo ha ni'ihi kehe—'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'oku fakava'e 'aki e Fakafoki Mai 'o e ongoongolelé.

Ko e pangó, 'i he kuonga fakatekinolosia ko 'ení, 'oku lahi mo ma'u ngofua ai e fakamatalá—'oku

fakaanga 'i 'e ha ni'ihi e mahu'inga 'o e ngaahi me'a na'e hokó mo e kakai 'i he hisitōlia 'o e Siasí—kuo kamata ke mole e tui 'a e kāingalotu 'e ni'ihi pea nau fehu'ia e ngaahi tui ne tu'uloá. 'Oku ou fakahā ha 'ofa, mahino, mo fakapapau 'i ki he ni'ihi fakafo'itui-tui ko iá, kapau te nau muimui ki he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelé pea fakahoko 'enau ako e hisitōlia 'o e Siasí 'i he fa'a lotu—ke ako fe'unga ke ma'u ha 'ilo faka'auliliki ange kae 'ikai ko ha 'ilo fakakonga pe ta'e kakato—'e fakapapau 'i 'e he Lau-mālie Mā'oni'oní 'enau tui ki he ngaahi me'a mahu'inga na'e hoko 'i he hisitōlia 'o e Siasí 'aki ha'ane lea 'aki ha nonga ki honau 'atamaí. Te nau lava leva 'i he fongá ni 'o fakapapau 'i 'enau tui fekau'aki mo e hisitōlia 'o e Siasí kuo fakafoki maí.

Faka'osí

'I he taimi ne mau ngāue ai 'i homau misioná 'o ofi ki Palemailá, ne u 'alu toko taha 'i he taimi 'e ni'ihi ki he Vao 'Akau Tapú 'o tu'u 'i he lotu 'apasia 'i he tafá'aki 'o 'eku fu'u "akau fakamo'oni" 'oku ou sai'ia taha aí—ko e taha 'o e fu'u 'akau 'e tolu 'oku kei mo'ui 'a ia na'e tupu hake 'i he vao 'akau 'i he taimi 'o e 'Uluaki Mata-Me'a-Hā-Mai. Na'á ku fa'a fakakaukauloto kapau na'e lava ke lea 'a e fu'u 'akau ko iá, te ne talamai kiate au e me'a na'e mamata tonu ai 'i he 'aho ko iá 'i he fa'ahita'u failau 'i he 1820. Ka na'e 'ikai ke u fu'u fie ma'u ke fakahā mai 'e he fu'u 'akau ko iá kiate au—na'á ku 'osi 'ilo'i pē 'e au.

Kuó u 'ilo 'oku mo'ui 'a e 'Otuá, ko 'etau Tamaí, 'o fakafou 'i he ngaahi a'usia fakalaumālie mo e ongo na'e kamata 'i he'eku kei talavou' 'o a'u mai ki he houa ní. 'Oku ou 'ilo'i foki ko Hono 'Alo ko Sisū Kalaisí, ko e Fakamo'ui mo e Huhu 'i ia 'o e fa'ahinga 'o e tangatá. 'Oku ou 'ilo na'e hā e ongo Tangata nāunau'ia ni kia Siosefa Sāmita.

Ko e ngaahi mo'oni nāunau'ia ko 'ení na'e kamata 'i he Vao 'Akau Tapú. 'Oku ou tapou atu ke nofo ma'u homou 'atamaí mo e lotó 'i he potu toputapu ko iá pea mo'ui 'aki 'a e ngaahi mo'oni ko ia na'e kamata fakahā 'e he 'Otuá 'i aí. ■

Mei ha lea 'i ha fakataha lotu CES, "Tu'u 'i he Vao 'Akau Tapú," na'e fai 'i Kalefōnia, USA, 'i he 'aho 6 'o Mē 2012. Ke ma'u e leá kakato, vakai ki he cesdevotionals.lds.org.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. 'Oku ou fakamālō ki he tokoni 'a Lōpeti Pelotí (Robert Parrot), ko ha tokotaha tauhi vaotā mo e mataotao 'o natula 'oku ngāue 'i he Siasí pea 'oku nofo 'i Palemaila, 'i hono 'omi kiate au e ngaahi fakakaukau fekau'aki mo e Vao 'Akau Tapu 'oku ou vahevahé.

KO E TA'U 'E 500 NE MOLÉ: MEIA MALAKAI KIA SIONE PAPITAISO

'E lava ke ako 'i kitautolu 'e he ta'u 'e 500 'i he vaha'a 'o e Fuakava Motu'á mo e Fuakava Fo'ou fekau'aki mo e ngaahi tu'unga 'i Palesitaine 'i he kuonga mu'á, kimu'a 'i he hā'ele mai 'a Sīsū Kalaisi mo tokoni ke fakafou'ou 'etau ngaahi tukupā ke muimui 'i he Fakamo'uí.

Fai 'e S. Kent Brown

Palōfesa Mālōlō 'o e Folofola Fakakuonga Mu'á

mo Richard Neitzel Holzapfel

Palōfesa 'o e Hisitōlia e Siasi mo e Tokātelinē 'i he 'Univēsiti Pilikihami 'longí

The mālōlō ko ia e palōfita ko Malakai 'oku fakafuofua ki he 450 K.M., na'e 'ikai ke toe onгона ha le'o fakapalōfita mo'oni 'i he meimei ta'u 'e 500. 'Oku tau 'ilo ai 'a e vaha'a taimi ko 'enī ko e vaha'ataimi 'o e ongo fuakavá—ko e vaha'ataimi 'o e ngaahi kuonga fakakosipeli 'i he Fuakava Motu'á mo

e Fuakava Fo'ou. Na'e kamata ke vahevahe e kakai 'i he fonuá ki ha ngaahi fa'ahi mo e ngaahi kulupu, 'i he 'ikai ha palōfitá, 'o taki-taha fakamatala 'ene totonu ke fakauhinga'i e folofolá mo tataki e kakaí. Na'e hōloa e mahino mo'oni na'e ma'u 'e he ngaahi kulupu ko 'enī kau kia Sihová. Na'e muiaki mai ai ha vaha'a taimi lōloa 'o e puputu'u, 'a ia na'e ngata 'i he taimi na'e tuku mai ai 'e he 'Otuá ha palōfita fo'ou, 'a Sione Papitaiso, ke kamata ha kuonga fakakosipeli fo'ou. Neongo hono ako'i 'e Sione Papitaiso mo e Fakamo'uí e

PEASIA 539 K.M.

KO E KAU KALIKÍ 332 K.M.

kakaí, ka na'e tokolahi ha ni'ihine ne 'ikai ke nau lava 'o tukuange e ngaahi tuku-fakaholo mo e tui na'e tupulaki mo fakamālohia he lolotonga e vaha'ataimi 'o e ongo fuakavá. 'I he mahino ko ia kiate kitautolu e ta'u ko 'eni 'e 500 mo e puputu'u na'e muiaki aí, 'e lava leva ke mahino lahi ange kiate kitautolu e ngāue 'a e Fakamo'uí mo fakafo'ou 'etau tukupā ke muimui 'iate Iá.

Kapusí mo e Nofu Pōpulá: Ko e Totongi 'o e Talangata 'á

Na'e fakatokanga e kau palōfita hangē ko 'Isaia mo Selemaiá ki he kakai 'o Selusalemá kapau te nau kei hokohoko atu ai pē hono maumau 'i 'enau ngaahi fuakava mo e 'Eikí, 'e faka'auha e koló mo honau temipalé. Na'e mo'oni e kikite ko 'eni 'i he taimi na'e 'ohofi ai 'e Papilone 'a Siuta 'i he 600 K.M., 'o faka'auha ai hono ngaahi kolo íkí, feitu'ú, fonuá, mo e mo'ui fakalotú.

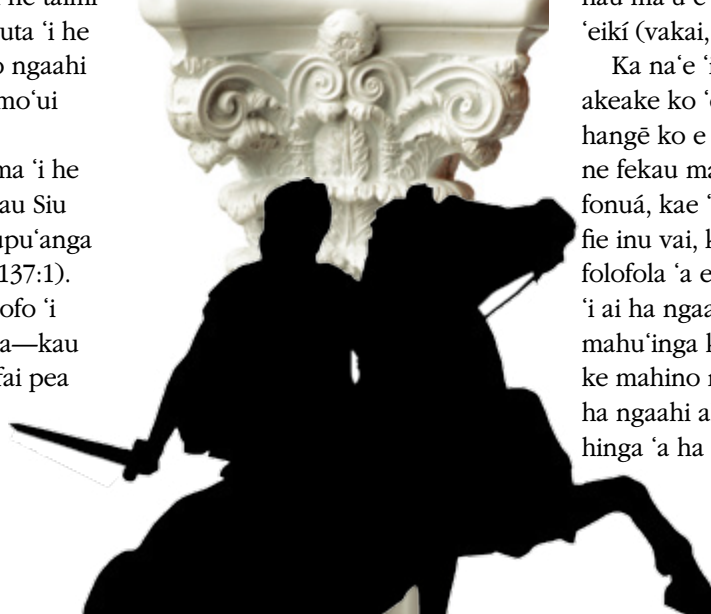
Ne faifai pea tō 'a Selusalema 'i he 587 K.M., pea fakamālohi 'i e kau Siu ne kapusí mei honau fonua tupu'anga na'e faka'auhá (vakai, Saame 137:1). Na'e tokosi 'i pē ha kakai ne nofo 'i loto mo takatakai 'i Selusalema—kau ai e kau Samēliá, 'a ia na'e faifai pea nau femali'aki mo ha kakai na'e 'ikai 'o 'Isileli (vakai,

NA'E FAKATOKANGA 'A E PALŌ-
FITA KO 'ĪSAIÁ MO SELEMAIA
KI HE KAKAI 'O SIUTÁ 'E PULÉ'I
KINAUTOLU 'E HE NGAahi PULE-
'ANGA MULÍ. NA'E FAKAMO'ONÍ'
'ENA NGAahi KIKITÉ 'I HE TAIMI
NA'E LIUA AI 'A E VAHEFONUÁ 'E
HA NGAahi TU'I MEI HA NGAahi
PULÉ'ANGA KEHEKEHE: TU'I
KO NEPUKANESA 'O PAPILOŊÉ,
KŌLESI KO E LAHÍ 'O PEASIA,
TU'I KO TALAIASÍ 'O PEASIA, PEA
MO 'ĀLEKISĀNITA KO E LAHÍ 'O
KALISI. 'I HE TAIMI NA'E MĀLŌLŌ
AI 'A 'ALEKISĀNITÁ, NA'E VAHE-
VAHE 'E HE'ENE KAU TAKI TAÚ 'A
HONO FONUÁ; NA'E PULÉ'I LEVA
'E TOLOMĪ 1 'A PALESITAINE.

Selemaia 40:7, 11–12). Kimui angé, na'e kamata ke foki 'a e ni'ihine ne kapusí ki Palesitaine pea toe langa honau ngaahi 'apí mo e mo'ui fakalotú (vakai, 'Ēsela 3). Na'e faifai pea toe langa e temipale 'i Selusalemá 'i he 515 K.M., pea toe hoko ko e senitā 'o e lotu faka-Siú.

Koe'uhí na'e fakafisinga 'i 'e he kau Siú e tokoni 'a e kakai Samēliá ke toe langa e temipalé, na'e langa ai 'e he kakai Samēliá ha temipale 'e taha 'i he konga kimui 'o e senituli hono faá 'i he Mo'unga Kelisimí, 'o fakafuofua ki ha maile 'e 40 (64 km) ki he fakatokelau 'o Selusalemá. Ko ia ai, ko e hū mo e tui kia Sihová na'e vahevahe ia 'i he vaha'a 'o e temipale fo'ou 'i he Mo'unga Kelisimí mo e temipale 'i Selusalemá koe'uhí he na'a nau takitaha pehē 'oku nau ma'u e mafai 'o e lakanga fakataula-'eikí (vakai, Sione 4:20).

Ka na'e 'ikai ke fuoloa 'a e faka-akeake ko 'ení. Hili pē 'a Malakaí, pea hangē ko e kikite 'a e palōfita ko 'Āmosí, ne fekau mai 'e he 'Eikí ha "honge ki he fonuá, kae 'ikai ko e honge mā, pe ko e fie inu vai, ka ko e fanongo ki he ngaahi folofola 'a e ['Eikí]" ('Āmosi 8:11). Na'e 'i ai ha ngaahi nunu'a lalahi 'o e liliu mahu'inga ko 'ení 'i he feinga 'a e kakaí ke mahino mo mo'ui 'aki e fonó ta'e 'i ai ha ngaahi ako falala'anga mo e faka'u-hinga 'a ha palōfita.

KO E KAUSĒLIUSITĪ 198 K.M.

FAKAFĒPAKĪ 164 K.M.

PULE'ANGA FAKA-SIŪ TAU'ATĀINA 142 K.M.

Ko e Ngaahi Tu'unga 'o e Hē Mei he Mo'oní

Ko e ola ko ia 'o e hē ko 'eni mei he mo'oní, na'e vahevahe ai e kakaí ki ha ngaahi kulupu mo e ngaahi taumu 'a fakapolitikale, fakalotu, mo fakasosiale kehekehe. Na'a nau toe faikehekehe foki 'i he'enau tuí mo e ngaahi tuku-fakaholo fekau'aki mo e Misaiá. Na'e feinga 'a e ngaahi kulupu fakalotú ke mo'ui 'aki e fono 'a Mōsesé 'o hangē ko 'ene mahino kiate kinautolú, ka na'e faka'uhinga'i 'e he kulupu takitaha 'a e folofolá mei ha ngaahi fakakaukau kehekehe pea fakautuutu ange e māvahevahe 'a e sosaieti 'o e kau Siú. 'I he'ene peheé, na'e kamata ke puputu'u e mahino totonu ko ia ki he Fakamo'uí.

'I he 'ikai ko ia ke toe kikite e kau palōfitá, na'e kamata leva ke hoko e kau taula'eikí mo 'enau kau ngāue temipalé, 'a e kau Līvaí, ko e kakai mahu'inga taha 'i he lotolotonga 'o e kau Siú pea nau lau leva 'oku nau ma'u 'iate kinautolu 'a e totonu ke faka'uhinga'i e folofolá. Neongo ia, na'e kamata ke uesia 'a e lakanga 'o e taula'eiki lahi he na'e fakatau mai pea fakatau atu 'e he kakaí 'i he taimi ko 'ení.

Na'e ongo'i 'e he kakai Siu tokolahi na'e 'ikai fakahoko totonu 'e he kau taula'eikí mo e kau Līvaí honau fatongia ke ako'i 'a e fonó (vakai, Teutalōnome 33:10), ko ia na'e fokotu'u leva ha kulupu fo'ou 'a ia na'a nau feinga ke ako'i e fonó. Na'e 'iloa 'a kinautolu ko e kau tangata tohi, pea nau fa'ifa'itaki kia 'Ēsela, 'a ia na'a ne tokoni'i hono kakaí ke nau ongo'i 'a e fie ma'u

NA'E PULE'I FOKI 'A PALESITAINE 'E HE KAUSĒMIPOLA SELIUSITĪ, KO E TAHA 'IATE KINAUTOLU KO 'ANITIOKA IV 'IPEFANESI. NA'E LILIU 'E 'ANITIOKA E SOSAIETI 'O E KAUSIŪ KI HE NGAahi ANGA FAKA-KALIKĪ, TAIMI 'E NI'IHI NA'E TAMATE'I HA KAUSIU TOKOLAHĪ, TAPU'I MO E NGAahi OUAU FAKALOTU 'A E KAUSIŪ, PEA MAUMAU'I MO E TEMIPALÉ. NA'E TAKI 'E SIUTASI MAKAPUSI, KO E TAKI 'O E KAUSIU FAKAFĒPAKI KI KALIKĪ, HA FAKAFĒPAKI PEA TOE FAKATAPUI E TEMIPALÉ. NA'E FAKAFĒFĒIA'I 'E HE KAKAI E FUOFUA HANUKÁ.

fakavavevave ko ia ke ako pea talangofua ki he fonó (vakai, 'Ēsela 7:25; Nehemaia 8:1–8).

Na'e ikuna'i 'e 'Alekisānita ko e Lahí 'a e feitu'ú 'i he 332 K.M. 'I he'ene pekiá, na'e vahevahe hono pule'angá 'e he'ene kau taki taú. Ne 'alu pē taimí, pea pule'i 'a Palesitaine 'e he kau 'emipola Seliusití lea faka-Kalikí. 'I he 167 K.M., na'e tapu'i 'e he kau pule Seliusití 'a e tui faka-Siú, 'o ta'ofi ai 'a e kamú mo maumau'i e temipalé 'aki hono feilaulau 'aki e fanga puaká 'i he 'ōlitá. Na'e tokolahi ha kau Siu na'e fakafepaki, 'a ia na'e tataki 'e ha fāfāmi na'e 'iloa ko e kau Makapesí pe Hesimoniení. Na'e faifai pea 'omi 'e he fakafepakí—na'e ui ko e Tau Mekapīnī—'a e tau'atāinā ki he kau Siú mo fuofua fokotu'u ha pule'anga 'o e kau Siú talu mei he tō 'a Selusalemá. 'I he taimi tatau pē, na'e fokotu'u ha kulupu fakalotu 'e taha na'e 'iloa ko e Kau Hesitiení, 'a ia na'e 'uhinga "ko e kau mā'oni'oni." Na'a nau fakahaa'i 'enau mateaki ki he 'Otuá 'i he'enau feinga ke mo'ui 'aki e tafa'aki kotoa pē 'o e fono 'a Mōsesé 'o hangē ko 'ene mahino kiate kinautolú.

Na'e toe fokotu'u foki ha ngaahi kulupu fakalotu kehe lototonga e vaha'ataimi 'o e ongo fuakavá, 'o takitaha pehē 'oku nau ma'u e totonu ke faka'uhinga'i e folofolá. Ko e Kau Fālesí ko ha kulupu fakalotu kehe ia 'a ia na'e kamata hili e Tau Mekapīnī. Na'e kamata ke nau fu'u mālohi 'aupito 'i he sosaieti 'o e kau Siú 'aki 'enau kamata'i ha tokanga ki

KO E KAU LOMÁ 63 K.M.

he ngaahi lao 'o e me'akaí mo e ma'á, 'a ia ko e ngaahi tafa'aki ko iá na'e meimei ke fakatefito ia 'i he ngaahi tukufakaholo na'e fakamatala'i pē, kae 'ikai ko e folofolá. Na'a nau feinga ke nau mo'ui 'i honau ngaahi 'apí, 'o hangē na'a nau nofo 'i he tempalé.

Neongo ia, na'e fakafisinga'i 'e he kau Sātusí, 'a ia 'oku ta'e 'iloa honau tupu'angá, 'a e mafai 'o e tukufakaholó pea nau muimui pau ki he ngaahi tohi 'e nima 'a Mōsesé, 'o si'aki e ngaahi tohi 'a e kau palōfita kehé. Na'e kau 'i he kulupu ko 'ení e tokolahi taha 'o e kakai tu'umālie 'i he so-saieti Selusalemá. 'I he taimi na'e 'alo'i ai 'a Sīsuú, ne nau toe fakalahi honau mālohí 'aki hono pule'i 'o e tempale 'i Selusalemá.

Na'e fakatolonga 'e he ngaahi kulupu fakalotu takitaha ko 'ení e ngaahi tukufakaholo mo e tokāteline na'a nau tui na'e mahu'inga ki he mo'ui mateakí. Ka na'e pau pē ke nau falala ki he'enua ngaahi faka'uhingá koe'uhí he na'e 'ikai ke nau ma'u e fakahinohino 'a ha palōfita mo'oni.

Tatali ki ha Kuonga Fakakosipeli Fo'ou

Neongo 'enua ngaahi tui fakalotú, ka na'e kei hanganaki atu e kakai tangata mo fefine angatonu he lolotonga e vaha'ataimi 'o e ongo fuakavá ki he hā'ele mai 'a e Mīsaia. Na'e hiva'i 'e he kau punaké e ngaahi sāmé, pea lotu, talanoa, mo misi e kakaí ki He'ene tū'uta maí—ko ha Tu'i 'o Tēvita na'e fakataumu'a ke fakamo'ui Hono kakaí.

HILI HA KÍ'I VAHA'ATAIMI NOU-
NOU 'O E TAU'ATĀINÁ, NA'E TOE
PULE'I 'A SELUSALEMA 'E HE KAU
LOMÁ 'I HONO IKUNA'I E KOLÓ
'E POMUPAI KO E LAHÍ. NA'E
FOKOTU'U 'E HE KAU LOMÁ 'A
HĒLOTA KO E LAHÍ, KO HA HAKO
'O 'ĪSOA, KO HA TU'I FAKAFO-
FONGA 'I SIUTEA. NA'Á NE TOE
LANGA HAKE 'A SELUSALEMA PEA
FAKALAHI MO E 'ĒLIA 'O E TEMI-
PALÉ. NA'E FAKANGATA 'E SISA
'AOKOSITUSI E PULE FAKALEPĀ-
PULIKA 'I LOMÁ PEÁ NE HOKO KO
E 'EMIPOLA LOMA HONO UA, HILI
'A SULIASI SISA.

Ko e kulupu 'e taha na'e tali ki he Mīsaia ko e kau 'Esení, 'a ia na'e fokotu'u lolotonga e tau Mekapīnī. Na'e tui e kau 'Esení na'e faikovi e kau taula'eiki 'i he tempale 'i Selusalemá pea na'e fu'u fie ma'u lahi hano fakalelei'i. 'I he'enua fakakaukaú, na'e ofi e hā'ele mai 'a e Mīsaia. Na'a nau tui te Ne kau fakataha mo kinautolu ke iku'i e kavenga hono pule'i 'e he kau Lomá, 'a ē na'e ikuna'i 'e honau kau takí 'a Palesitaine 'i he ta'u 'e 60 kimu'a he 'alo'i 'o Sīsuú.

Hangē ko e Fokotu'u Lotu Fo'ou kimu'a he Fakafoki Mai 'o e ongoongolelei, na'e hoko foki ha ngaahi me'a 'i he vaha'ataimi 'o e ongo fuakavá 'a ia na'e teuteu'i ai e māmaní ki he hā'ele mai 'a Sīsū Kalaisí. Na'e fa'u 'i he taimi ko 'ení ha ngaahi tohi fakalotu fakafofo, 'o kau ai hono liliu 'o e Tohi Tapú mei he lea faka-Hepeluú ki he lea faka-Kalisí mo e kamata'anga 'o hono ngaohi 'o e takainga Tohi 'o e Tahi Maté mo e 'Apokalifá. Lolotonga e taimi ko 'ení, kuo fa'u mo fakalelei'i 'a e ngaahi fakakaukau fekau'aki mo e kau 'āngeló, toetu'ú, mo e ngaahi fakakaukau 'o e langí mo helí.

Neongo ia, na'e fekihiaki e kau Siú 'i he 'uhinga 'o e folofolá pea ko hai 'a e Mīsaia, koe'uhí he na'e 'ikai ha palōfita ke tataki kinautolu. Lolotonga e tatali 'a e tokolahi 'o e kakaí ki ha Mīsaia hako 'o Tēvitá (ko ha taha mei he hako 'o e Tu'i ko Tēvitá), na'e fakahikihiki 'i 'e ha ni'ihiki kehe ha Mīsaia, 'a ia ko e hako 'o 'Ēlone—ko ha Mīsaia faka- taula'eiki. Pea ko ha ni'ihiki na'e 'ikai

NA'E 'ALO'I 'A E FAKAMO'UI KO SĪSŪ KALAIŚI 'I PĒTELIHEMA, LOLO-TONGA E PULE 'A SISA 'AOKOSITUSI MO HĒLOTA KO E LAHÍ. NA'E 'ALO'I IA KO E TU'I 'O E NGAahi TU'I MO E 'EIKI 'O E NGAahi 'EIKI (VAKAI, 'ISAIA 44:6).

ke nau 'amanaki 'e hā'ele mai e Misaia.

Na'e lahi e ngaahi 'amanaki ne tapu 'i he lotolotonga 'o e ngaahi kulupú takitaha he lolotonga e vaha'ataimi 'o e ongo fuakavá pea 'ikai ai ke 'ilo 'e he ngaahi kulupú e founa ke nau 'ilo'i ai e Misaia mo'oní 'i He'ene hā'ele mai kiate kinautolú. Na'e 'ikai ke tali 'e ha taha 'o e ngaahi kulupú—kau tangata tohí, kau Fālesí, kau 'Esení, pe kau Satusí—'a Sione Papitaiso ko ha palōfita pe ko Sīsū ko e Misaia. Na'e hoko ha kau mēmipa 'e ni'ihí 'o e ngaahi kulupu ko 'ení ko e ngaahi fili tu'ukimu'a 'o Sione mo Sīsū he lolotonga 'ena ngaahi ngāué (vakai, Mātiu 21:23–46).

Na'e hokohoko atu e fekíhiaki mo e fakakikihi fekau'aki mo e Misaia 'i he lotolotonga 'o e ngaahi kulupú kehekehe. Na'e fakahā 'e he fuofua palōfita 'o e kuonga fakakosipeli fo'ou, 'e Sione Papitaiso, 'a e hā'ele mai e Misaia mo'oní pea fakamahino'i 'a e fa'ahinga fakamo'ui te Ne fakahokó. 'I he fakamatala 'a Sione kia Sīsū Kalaisí, na'á ne pehē, "Vakai ki he Lami 'a e 'Otuá, 'a ia 'okú ne 'ave 'a e angahala 'a māmaní" (Sione 1:29). Na'e tali 'e he kau Siu tokolahi 'a Sione 'i he'ene teuteu'i e kakaí ki he hā'ele mai 'a Kalaisí.

'I he kamata 'e Sīsū Kalaisi 'a 'Ene ngāue fakafaifekau, na'á Ne ako'i 'a e kakaí "o taau mo ia 'oku mālohi, kae 'ikai hangē ko e kau tangata tohí" (Mātiu 7:29). Na'e lahi 'Ene ngaahi fealēlea'aki mo e kau taki fakalotú, ke fakamahino'i e ngaahi tokāteline

'o e nofo-malí, toetu'ú, ko e Tolu'i 'Otuá, mo Hono fatongia ko e Fakamo'ui. Koe'uhí ko e tokolahi 'o e kau taki fakalotu ne 'ikai ke nau tali 'a Sīsū (vakai, Mātiu 26: 4), na'á Ne folofola ange kiate kinautolu: "Oku 'ikai te mou 'ilo au, pe ko 'eku Tamaí: ka ne mou 'ilo au, pehē, kuo mou 'ilo mo 'eku Tamaí foki." Na'á Ne toe pehē, "Ka ne ko ho'omou Tamaí 'a e 'Otuá, te mou 'ofa kiate au" (Sione 8:19, 42).

Koe'uhí na'a nau 'amanaki ki ha Misaia 'oku kehe 'aupito meia Sīsū, na'a nau fakafisinga'i ai Ia. Ko e me'a mālié, 'oku tau mo'ui 'i ha kuonga 'oku langa ai e ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelé 'i he fakava'e 'o e ngaahi akonaki 'a e kau palōfita mo e kau 'apostoló (vakai, 'Efesō 2:20). He 'ikai ke tau fili 'i he ngaahi mālohi fakalaumālie 'oku tupukoso ta'e kau ai e fakahinohino 'a e kau palōfita mo e kau 'apostoló. 'I he'etau muimui ki hotau kau palōfita mo e kau 'apostoló 'o e ngaahi 'aho kimui ní, 'e kamata leva ke mahino e tokāteline mo'oni 'a e Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí, 'o hangē ko ia na'e fakahā ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá:

"He na'á ma mamata kiate ia, 'io 'i he to'ukupu to'omata'u 'o e 'Otuá; peá ma fanongo ki he le'o 'oku fakamo'oni ko ia 'a e 'Alo pē Taha na'e Fakatupu 'o e Tamaí—

"Pea 'oku fakatupu pea na'e fakatupu 'e ia, pea 'iate ia, pea meiate ia, 'a e ngaahi māmá, pea ko hono kakai 'o iá ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine kuo fakatupu ki he 'Otuá" (T&F 76:23–24). ■

TAKAINGA TOHI 'O E TAHI MATÉ

KO E FAKAHINOHINO KI HE TOHI TAPU 'O ONOPŌNÍ

Fai 'e Donald W. Parry

Palōfesa 'o e Tohi Tapu Faka-Hepelū 'i he 'Univēsiti Pilikihami 'longi

‘I he konga kimu‘a ‘o e 1947, na‘e fekumi ai ‘a e kau tauhisipi ‘e toko tolu ‘a ia ‘oku nau kau ki he ha‘a Ta‘amile Petuini ki ha monumanu na‘e hē. Na‘e tolongi ‘e ha taha ‘o kinautolu ha fo‘i maka ki ha ‘ana pea fanongo ai ki ha fo‘i siā ‘oku mafahi. ‘I he‘enau hū atu ki he ‘aná, na‘a nau sio na‘e ‘i ai ha ngaahi fo‘i siā lalahi ngaohi mei he ‘umeá, pea na‘e fa‘o ha ngaahi takainga tohi ‘i he siā ‘e ni‘ihi.* ‘I he ngaahi ta‘u hono hokó, na‘e ma‘u ‘e Petuini mo e kau saienisi ‘o e ngaahi me‘a fakakuongamu‘á ha takainga tohi ‘e lau ngeau ‘i he ngaahi ‘ana ‘e 11 ‘i he matātahi fakatokelau-hihifo ‘o e Tahi Maté.

‘Oku tui e kau mataotao faka‘atamai tokolahi ko e ngaahi takainga Tohi ‘o e Tahi Maté, ko e ‘ilo fakakuongamu‘a ma‘ongo‘onga taha ia ‘o e senituli 20. ‘Oku ‘omi ‘e he ngaahi takainga tohi ha laipeli fakakuongamu‘a ‘o ha fakamatala ‘oku laka hake ‘i he fakamatala ‘e 900, ko e lahi taha ai kuo tohi ‘i he fuofua lea faka-Hepelū ‘o e Fuakava Motu‘á. ‘Oku ma‘u ‘i he takainga tohi ‘e 225 nai ‘a e tatau motu‘a taha ‘o e Fuakava Motu‘á (tuku kehe pē ‘a e tohi ‘a ‘Ēsetá), ‘a ia ‘oku laka hake hono motu‘á ‘aki e ta‘u ‘e 1,000 ‘i he tatau ‘oku faka‘aonga ‘i he Kuonga Lotolotó. Ko e lahi taha ‘o e ngaahi takainga tohi na‘e hiki ia ‘i he vaha‘a ‘o e 150 k.m. mo e t.s. 68, neongo ia ne hiki ha fakamatala ‘e ni‘ihi ‘i he senituli hono tolu k.m.

Makehe mei he ngaahi fakamatala fakatohitapu tukufakaholó, ‘oku toe kau ‘a e Takainga Tohi ‘o e Tahi Maté ha Takainga Tohi ‘o e Temipalé (‘oku fakamatala ‘i ai ha tempale ke langa ‘i Selusalema mo e sosaieti ‘o e fuakavá), ko e Takainga

Tohi ‘o e Taú (‘oku fakamatala ‘i ai e ngaahi ‘aho faka‘osi ‘o e taú), mo e ngaahi fakamatala tatau mo e Tohi Tapú (hangē ko e ngaahi tohi ‘a ‘Īnoke, Noa, Melekisēteki mo e fuakava ‘o Sēkope, Siuta, mo Līvaí). ‘Oku si‘i e ‘ilo fekau‘aki mo ‘Īnoké ‘i he Tohi Tapú, ka ‘oku hoko ‘a ‘Īnoke ko e tokotaha mahu‘inga ‘i he ngaahi takainga tohi,—ko ha palōfita ma‘ongo‘onga ‘okú ne ma‘u ha ngaahi me‘afoaki makehe.

Ko e konga lahi ‘o e ngaahi takainga tohi kuo ta‘e‘aonga koe‘uhí ko hono motu‘á mo e ngaahi ha‘aha‘a ‘o natulá, ka kuo malava e kau mataotao faka‘atamai ke ako ha fakamatala lahi fekau‘aki mo e ngaahi founa ngāue ‘a e kau tangata tohi. ‘Oku fakahā ‘e he ngāue mātu‘aki tokanga ‘a e kau tangata tohi ha tu‘unga mā‘olunga ‘o e ngāue fakapalofesinalé mo ‘enau taukeí ‘i he‘enau hiki mo tuku atu e ngaahi fakamatala toputapú mei he to‘u tangata ‘e taha ki he to‘u tangata hokó. Ko kinautolu ko ia ‘oku ‘ofa mo hounga‘ia ‘i he ngaahi folofola mā‘oni‘oni ‘oku tau hounga‘ia lahi ‘i he kau tangata tohi ko ‘ení ‘i he‘enau ngāue tokangá.

‘I he taimi ‘oku tau fakakaukau ai ki he ngaahi founa ‘o e kuonga mu‘á ‘i hono tukufakaholo ‘o e ngaahi fakamatalá ‘aki e tohinimá, ‘oku tau ‘ilo ai na‘e fou e Tohi Tapú ‘i ha founa fakaofa ke a‘u mai ki he senituli ko ‘ení. ‘Oku hoko e ngaahi Takainga Tohi ‘o e Tahi Maté ko ha fakamo‘oni kuo tuku‘au mai e Fuakava Motu‘á ‘i he kotoa ‘o e ngaahi senitulí ‘aki ha tu‘unga mā‘olunga. ‘Oku totonu ai ke tau fakamālō ‘i he me‘á ni, ki he kau palōfita, kau tangata tohi, kau tangata hiki tatau, mo kinautolu kotoa pē na‘e fatongia‘aki hono tukufakaholo ‘o e Tohi Tapú mei he to‘u tangata ki he to‘u tangatá. ■

*‘Oku kehekehe pē ‘a e ngaahi fakamatala ki he founa na‘e ‘ilo ai ‘a e ngaahi takainga tohi koe‘uhí he na‘e fakafalala ‘a e kau tauhi-sipi ‘i he‘enau manatú ke fakamatala ‘i e talanoá ‘i ha ngaahi ta‘u kimui ange.

Fai 'e Pīsope
Gary E.
Stevenson
Pīsope Pulé

*Ka ne ta'e
'oua e 'alo'i
mo e Faka-
lelei 'a e
Fakamo'ui,
he 'ikai
hatau Faka-
laloa, mo ha
Taukapo ki
he Tamaí,
'a ia 'oku
malava ai
ke tau toe
foki hake
ki he 'ao 'o
'etau Tamai
Hēvani 'ofā
pea nofo
fakataha ko
ha ngaahi
fāmili
ta'engata.*

MO'ONI KILISIMASI

Ihe taimi na'e kei tamasi'i ai 'eku tamaí, na'á ne nofo 'i ha ki'i kolo 'i loto 'Iutā na'e ofi ki he Anovai 'Iutaá. 'I he ngaahi 'aho kimu'a he kau paioniá, na'e tulimanu mo toutai e kau 'Initia 'Ameliká 'i he feitu'u ko iá. Na'e manakoa ha ngaahi feitu'u pau takatakai 'i he anó 'e kinautolu na'e fekumi ki he ngaahi mata'i ngahaú.

Na'e fai ai ha 'ekitiviti 'a e ngaahi tamaí mo e fohá 'i he ta'u nima 'eku tamaí, pea na'e 'alu ai hono uóti ki he Ano 'Iutaá ke kumi ngahau. Hili e fakamoleki 'e he kulupú e 'ahó ki he fekumí, na'e 'eke ange 'e he'eku kui tangatá ki he'eku tamaí pe kuó ne ma'u ha mata'i ngahau.

Na'e tala ange 'e he'eku tamaí, "Ikai, na'e 'ikai ke u ma'u ha me'a." Na'á ne ala hifo leva ki hono kató peá ne pehē, "Ka na'á ku ma'u e fo'i maka faka'ofa'ofa ko 'ení 'oku hangē ha fu'u 'akau Kilisimasi."

Na'e ma'u 'e he'eku tamaí ha mata'i ngahau, ka na'e 'ikai ke ne 'ilo'i ia. Na'á ne pukepuke 'a e me'a mo'oni 'i hono nimá, ka na'e 'ikai ke ne 'ilo'i ia.

Ko hono 'Ilo'i 'o e Huhu'i

Ko e kakai tokolahi he 'ahó ni, 'oku fakanenefu'i 'enau vakai ki he me'a 'oku mo'oni mo mahu'inga tahá—'a Sisū Kalaisi, ko e Fakamo'ui 'o e māmaní—'e he ngaahi me'a 'oku 'ikai ke mo'oni.

Na'á ku mamata kimu'i ni mai 'i ha

polokalama televīone fekau'aki mo Sisū Kalaisi 'a ia na'e fehu'ia ai pe na'e 'alo'i mo'oni Ia 'e he Tāupo'ou ko Melé. Ne 'i ai mo ha kau palōfesa tu'ukimu'a mei ha ngaahi 'univēsiti 'iloa na'á nau vavlo pe 'e lava mo'oni.

Na'e pehē 'e Palesitēni 'Eselā Tafu Penisoni (1899–1994), he'ene tali ki he kau fakata'eta'etui ko iá: "Oku fekumi 'a e kau mataotao faka'atamaí ke fakaloto'i kitautolu na'e 'ikai ke faka-'Otua e 'alo'i 'o Kalaisi 'o hangē ko hono fakamatala 'i 'i he Fuakava Fo'ou pea na'e 'ikai ko ha tāupo'ou 'a Mele 'i he taimi na'e tu'itu'ia ai 'ia Sisuu. Te nau 'ai ke tau tui ko Siosefā, 'a e tamai tauhi 'a Sisuu, ko 'Ene tamai fakatu'asinó ia, pea na'e matelie 'a Sisū 'i he natula mo e ngaahi 'ulungaanga kotoa pē. 'Oku nau hā anga'ofa 'i he'enu fakahīkīhīki 'i Ia 'i he'enu pehē, ko Ia 'a e filōsefa akonaki lelei tahá, pea mahalo ko e ma'ongo'onga tahá Ia. Ka ko e taumu'a mahu'inga taha 'o 'enu feingá ke faka'ikai 'i 'a e faka-'Otua 'o Sisuu, he 'oku fakafalala ki he tokāteline ko iá 'a e ngaahi fakamatala kehe kotoa pē 'o e tui faka-Kalisitiané."¹

Kuó u fakapaheke 'i he sinou loí, pea kuó u teuteu 'i ha ngaahi 'akau Kilisimasi loi 'aki ha ngaahi kongá 'aisi loi. Ko e taimi 'e ni'ihī 'e ala faingata 'a ke mahino 'a e me'a 'oku mo'oni, tautautefito 'i ha kuonga kuo ngaohi ai 'e he tekinolosia ke hā mo'oni e me'a 'oku loí. Ko ia, te tau

‘ilo fēfē leva e me‘a ‘oku mo‘oni? Te tau ma‘u fēfē ha fakamo‘oni ki hono mo‘oni ‘o Sisū Kalaisi?

‘Oku tau ma‘u ha fakamo‘oni ‘o e me‘a ‘oku mo‘oni ‘i he‘etau lau ‘a e folofola ‘a e ‘Otuá ‘i he ngaahi folofolá—‘o e kuonga mu‘á mo onopooni fakatou‘osi. ‘Oku tau ako ki hono mo‘oni ‘o e Fakamo‘uí ‘i he‘etau fanongo mo lau ‘a e ngaahi fakamo‘oni ‘a e kau palōfita mo‘uí mo e kau ‘apōsetolō. ‘Oku tau fekumi ki he mo‘oni ‘i he‘etau lotu “‘i he loto fakamātoato, mo e loto mo‘oni, ‘o ma‘u ‘a e tui kia Kalaisi” (Molonai 10:4). ‘Oku tau ‘ilo ai ‘a e “hala totonú” ‘i he‘etau “tui kia Kalaisi, pea ‘ikai faka‘ikai‘i iá” pea ‘i he‘etau “punou hifo ‘i hono ‘aó, pea hū kiate ia ‘aki ‘a e kotoa [hotau] mālohí, ‘atamaí, mo e iví, pea mo [hotau] laumālié kotoa” (2 Nifai 25:29).

Ngaahi Kikite ‘o e ‘Alo‘i ‘o Kalaisi

‘Oku lahi e ngaahi folofola ‘oku kikite kau ki he ‘alo‘i ‘o Kalaisi—‘a e fuofua Kilisimasí. ‘E lava ke ngalo ‘iate kitautolu ‘i he taimi ‘oku tau lau ai ‘a e ngaahi kikite ko ‘eni mei he folofolá, ko e *ngaahi kikite* mo‘oni ia. ‘Oku nau ‘omi ha fakamatala lahi mo faka‘āuliliki fekau‘aki mo e me‘a na‘e teu ke hoko, ka na‘e te‘eki ai ke hokó.

‘I he ta‘u ‘e valungeau kimu‘a pea ‘alo‘i ‘a Kalaisi, na‘e kikite‘i ‘e ‘Isaia ‘o pehē: “He kuo fanau‘i kiate kitautolu ‘a e tamasi‘i, kuo foaki kiate kitautolu ‘a e foha: pea ‘e ‘i hono umá ‘a e pulé: pea ‘e ui hono huafá ko Fakaofu, ko Akonaki, ko e ‘Otua Māfimafi, ko e Tamai Ta‘engata, ko e ‘Eiki ‘o e Melinó” ‘Isaia 9:5.

‘I he ta‘u ‘e onongeau kimu‘a pea ‘alo‘i e Fakamo‘uí, na‘e fakamatala‘i ‘e Nifai ha mata-me‘a-hā-mai na‘á

ne ma‘u fekau‘aki mo e fa‘ē ‘a e ‘Alo ‘o e ‘Otuá:

“Na‘á ku mamata ‘o vakai ki he fu‘u kolo lahi ko Selusalemá, kae‘uma‘ā mo ha ngaahi kolo kehe foki. Pea na‘á ku vakai ki he kolo ko Nasaletí; pea ‘i he kolo ko Nasaletí na‘á ku vakai ki ha tāupo‘ou, pea na‘e fu‘u hoihoifua ‘aupito ia mo hinehina. . . .

“Pea na‘e pehē mai [‘a e ‘āngeló] kiate au: Vakai, ko e tāupo‘ou ‘okú ke sio ki aí ko e fa‘ē ia ‘a e ‘Alo ‘o e ‘Otuá. . . .

“Pea na‘á ku mamata ‘o toe vakai ki he tāupo‘ou, ‘okú ne fua ha tamasi‘i ‘i hono nimá.

“Pea na‘e pehē mai ‘e he ‘āngeló kiate au: Vakai ki he Lami ‘a e ‘Otuá” (1 Nifai 11:13, 18, 20–21).

‘I he ta‘u ‘e teau uofulu mā fā kimu‘a pea ‘alo‘i ‘a e Fakamo‘uí, na‘e pehē ‘e he Tu‘i ko Penisimani:

“Vakai, ‘oku ha‘u ‘a e taimi, pea ‘oku ‘ikai mama‘o ia, ‘e hā‘ele hifo ai ‘i he mālohi ‘a e ‘Eiki Mafimafi . . . mei he langí ‘i he lotolotonga ‘o e fānau ‘a e tangatá, pea nofo ‘i ha sino ‘o e kelekele, pea hā‘ele atu ‘i he lotolotonga ‘o e kakaí, ‘o fai ‘a e ngaahi mana lalahi. . . .

“Pea ‘e ui ia ko Sisū Kalaisi, ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá, ko e Tamai ‘o e langí mo e māmani, ko e Tupu‘anga ‘o e ngaahi me‘a kotoa pē mei he kamata‘angá; pea ‘e ui ‘a ‘ene fa‘e‘e ko Mele” (Mosaia 3:5–8).

‘I he ta‘u ‘e valungofulu mā tolu kimu‘a pea ‘alo‘i ‘a Kalaisi, na‘e pehē ‘e ‘Alamā, “Pea vakai, ‘e ‘alo‘i [e ‘Alo ‘o e ‘Otuá] ‘ia Mele, ‘i Selusalema ‘a ia ko e fonua ‘o ‘etau ngaahi tamaí, pea ko ha tāupo‘ou ia, ko ha me‘angāue mahu‘inga ia kuo fili” (‘Alamā 7:10).

Pea ko e ta‘u pē ‘e ono kimu‘a he

KO HONO ‘ILO ‘O E FAKAMO‘UÍ

“Ko e taimi ‘e ni‘ihi ‘oku ‘ilo ngofua pē e ngaahi me‘a

mahu‘inga mo toputapu tahá ‘i he‘etau mo‘uí, ka ‘oku ‘ikai ke tau lava pe ‘ikai ‘ilo‘i kinautolu. . . .

“‘Oku ou palōmesi kapau te tau kī‘i fakahaohaoa‘i ‘etau mo‘uí pea fekumi ‘i he loto fakamātoato mo e loto fakatōkilalo ki he Kalaisi haohaoa mo angamaluú ‘aki hotau lotó, te tau mamata kiate la, te tau ma‘u la—‘i he Kilisimasí pea ‘i he kotoa ‘o e ta‘ú.”

Palesiteni Dieter F. Uchtdorf, Tokoni Ua ‘i he Kau Palesitenisi ‘Uluaki, “How to See the Christ in Christmas,” *New Era*, Tisema 2013, 48.

fuofua Kilisimasí, na‘e fakahā ai ‘e Samuela ko e tangata Leimaná:

“Pea vakai, te u tuku ‘eni kiate kimoutolu ko ha faka‘ilonga ‘o e taimi ‘o ‘ene hā‘ele maí; he vakai, ‘e ‘i ai ‘a e ngaahi fu‘u maama lalahi ‘i he langí, ‘o a‘u ki he ‘ikai ke ‘i ai ha fakapo‘uli ‘i he pō kimu‘a ‘i he‘ene hā‘ele maí. . . .

“Pea vakai, ‘e hopo hake ha fetu‘u fo‘ou, ‘a ia ko ha fetu‘u kuo te‘eki ai ke mou mamata ki ai” (Hilamani 14:3, 5).

Na‘e ‘amanaki loto vēkeveke atu e kakai Siú ki he me‘a ma‘ongō‘ongá ni. Na‘a nau ‘ilo‘i ‘e hā‘ele mai ‘a e Mīsaia, pea na‘a nau ‘amanaki te Ne ha‘u ‘i he

nāunau, ‘o fakatau‘atāina‘i kinautolu, fokotu‘u ha pule‘anga ‘i he māmaní, pea pule ko honau Tu‘i.

Ko hai te ne fuofua ‘ilo e ‘alo‘i ‘o e Misaia? ‘Oku totonu nai ko e kau ‘apostoló pe ko e ni‘ihi kehe ‘i he ngaahi tu‘unga ‘o e mālohí mo e takí?

‘Oku fakahā mai ‘e he Tohi Tapú ko e kau tauhisipi angamalū ne mohe ‘i he kekelele na‘e fakahā kiate kinautolu ‘e ha ‘āngelo ‘a e “ongoongolelei ‘o e fiefia lahi” (Luke 2:10) pea ko e kau Tangata Poto mei he mama‘ó ‘a ia na‘a nau mamata “‘i he potu hahaké ki hono fetu‘ú, pea nau [omi] ke hū kiate iá” (Mātiu 2:2). Na‘e ‘ikai ke ‘i ai e tangata mālohí mo e takí, ‘a ē na‘e fakakuihi ‘ene fakakaukaú ‘e he ngaahi fakakaukau fakapoto ‘o e māmaní, ‘i hono ‘alo‘i ‘o e Fakamo‘uí pe lolotonga ‘Ene ngāue fakafaipekaú. Na‘a nau ma‘u ‘i honau ‘aó ‘a e me‘a mo‘oní ka na‘e ‘ikai ke nau ‘ilo‘i pe tali ia.

Hoko ‘o Anga Faka-Kalaisi Ange

Na‘e pehē ‘e Palesiteni Penisoni ko e taha ‘o e ngaahi me‘a mahu‘inga taha kau ki he taimi Kilisimasi ko e

lahi ange ko ia ‘etau ongo‘ingofua e ngaahi me‘a ‘a e ‘Otuá:

“Oku ne fakatupu kitautolu ke tau fakakaukauloto ki hotau vā fetu‘utaki mo ‘etau Tamaí pea mo e lahi ‘o e mateaki ‘oku tau ma‘u ki he ‘Otuá.

“Okú ne ue‘i kitautolu ke toe kātaki mo foaki lahi ange, fakakaukau lahi ange ki he ni‘ihi kehé, anga‘ofa mo angatotonu ange, toe fakafonu lahi ange ‘i he ‘amanaki lelei mo e ‘ofa faka-Kalaisí mo e ‘ofá—‘a e ngaahi ‘ulungaanga faka-Kalaisi kotoa pē. ‘Oku ‘ikai ha ofo ‘i he ue‘i ‘e he laumālie ‘o e Kilisimasi e lotu ‘o e kakaí ‘i he funga ‘o e māmaní. . . . ‘Oku tafoki e tokangá mo e mateaki lahi ki hotau ‘Eiki mo e Fakamo‘uí ko Sīsū Kalaisí, ‘i ha ki‘i vaha‘ataimi si‘isi‘i.”²

‘I hono ue‘i kitautolu ‘e he laumālie ‘o e fa‘ahita‘ú ke tau toe ‘ofa mo fa‘a foaki ange ‘i he Kilisimasi ko ‘ení, tuku ke tau fai ha me‘a te ne faka‘asi kitu‘a ‘etau ngaahi ongó, ke fakahā ai ‘oku mahino kiate kitautolu ko e tamasi‘i na‘e ‘alo‘i ‘i Pētelihemá ko e Huhu‘i mo‘oní ia. Na‘e fai ‘e Palesiteni Hauati W. Hanitā (1907–95) ha fale‘i

fakapotopoto te ne tokoni‘i kitautolu ke tau fai ia:

“Fakalelei‘i ha kē, ‘i he Kilisimasi ko ‘ení. Fekumi ki ha kaungāme‘a kuo ngalo. Fakangalo‘i ha mahalo kovi pea fetongi ia ‘aki e falalá. Fai ha tohi. Fai ha tali angavaivai. Poupou‘i e to‘u tupú. Fakahaa‘i ho‘o mateaki ‘i he lea mo e ngāue. Tauhi ha palōmesi. Tukuange ha lotu tāufehi‘a. Fakamolemole‘i hao fili. Kole fakamolemole. Feinga ke mahino. Vakai‘i ho‘o ngaahi fie ma‘u ki he ni‘ihi kehé. Tomu‘a fakakaukau ki ha taha kehe. Anga‘ofa. Angamalū. Kí‘i kata lahi ange. Fakahā ho‘o lotu hounga‘iá. Talitali lelei ha taha fo‘ou. Fakafiefia‘i e lotu ‘o ha tamasi‘i. Fiefia ‘i he faka‘ofa‘ofa mo e fakatupu fakaofa ‘o e māmaní. Lea ‘aki ho‘o ‘ofá pea toutou lea ‘aki ia.”³

Ka ne ta‘e ‘oua ‘a Kalaisi, he ‘ikai ke ‘i ai ha Kilisimasi. Ka ne ta‘e ‘oua ‘a Kalaisi, he ‘ikai ke ‘i ai ha fiefia kakato. Ka ne ta‘e ‘oua Hono ‘alo‘i mo ‘Ene Fakalelei, he ‘ikai ha‘atau Fakalaloa, mo ha Taukapo ki he Tamaí, ‘a ia ‘oku malava ke tau toe foki hake ai ki he ‘ao ‘o ‘etau Tamai Hēvani ‘ofá pea nofo fakataha ko ha ngaahi fāmili ta‘engata.

‘Oku ou fakafiefia‘i fakataha mo kimoutolu e faka‘ofa‘ofa mo e fakaofa mo‘oni ‘o e ‘alo‘i mo e misiona ‘o e ‘Alo ‘o e ‘Otuá, pea ‘oku ou fakamo‘oni ko Sīsū Kalaisí ko hotau Fakamo‘uí mo e Huhu‘i—‘a e Misaia kuo tala‘ofa maí. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALA

1. *The Teachings of Ezra Taft Benson* (1988), 128.
2. Ezra Taft Benson, ‘i he Larry C. Porter, “Remembering Christmas Past: Presidents of the Church Celebrate the Birth of the Son of Man and Remember His Servant Joseph Smith,” *BYU Studies*, vol. 40, fika 3. (2001), 108.
3. Howard W. Hunter, “The Gifts of Christmas,” *Ensign*, Tisema. 2002, 18–19.

KO E MONOMONO KILISIMASI 'A E FINE'EIKÍ

Na'e hoko ha taha 'o e ngaahi a'u-sia faingata'a taha 'o 'eku mo'u'i hili pē 'a e mālōlō homa 'ofefine ta'u 10 mei he kanisā 'utō. Na'e toe mahino ange 'a e kupu'i lea "He 'ikai lava ke ke 'alu kotoa mo ia" 'i he'e-mau vakai holo 'i hono lokí, 'i ha ho'atā Tokonaki 'e taha.

Na'e mole atu 'a Kālisa, ka na'e kei ma'u pē 'i hono lokí e ngaahi me'a 'ilo ngofua 'o 'ene mo'ui 'i he māmaní. Ne mau fekuki leva he taimi ni mo e fili faingata'a ko ia pe 'e fē-fee'i 'ene 'ū me'a fakatāutahá. Na'á ka 'ilo'i 'oku 'ikai ko ha me'a faingofua hono li'aki ha me'a 'e taha, tautau-tefito ki hoku uaiifí.

Ne mau femo'uekina 'i hono toka-nga'i e ngaahi me'a fakafalemahakí, kimó, mo e faito'ó pea si'isi'i ha taimi ke fakamaau mo fokotu'utu'u ai.

Ne ake e ngaahi manatú 'i he'e-mau fakamaau e ngaahi me'a na'á ne fokotu'utu'u 'i he funga laupapá pe tuku'anga tohí. Na'a nau mahu'inga kotoa—mei hono kafu 'oku sai'ia taha aí, tohí, pe kahoá ki he'ene fanga ki'i monumanu va'inga moluú, ngaahi tohi fakaakó, mo e pulu 'akapulú. Na'e tangi 'a hoku uaiifí 'i he'emau 'eke ange pe ko e hā e me'a 'e fai ki he me'á takitaha.

Ne mau tånaki fakataha e lahi taha 'o e ngaahi tohi 'a Kālisa pea 'ave ia

ki hono 'apiako lautohi si'í ke faka'ao-nga'i 'e he fānau kehé. Na'a mau foaki 'ene toloá ki ha kaungā'api. Na'e foaki ha ni'ihí 'o hono valá ki he ni'ihí na'á ne tokoua 'aki. Na'e faingofua ange hono tufa 'ene 'ū me'á 'i he'emau tokanga taha ki he ni'ihí kehé.

Hili ha ngaahi uike lahi mei ai, 'i he ofi mai e Kilisimasi, na'e kole ange 'e hoku ongo 'ofefine ta'u hongofulu tupú ki he'ena fa'eé pe te na lava 'o faka'aonga'i ha ni'ihí e vala 'o Kālisa ke ngaohi 'aki ha me'a'ofa Kilisimasi makehe. Na'á na fili 'a e vala takitaha 'o fakatatau ki he manatu mahu'inga 'a e fāmili pea kosi fakalelei leva ha ngaahi

Te u manatu'i ma'u pē e fofonga 'o hoku uaiifí 'i he taimi na'á ne fakaava hake ai 'ene me'a'ofá 'o sio ki he me'a na'e ngaohi 'e he'ene ongo tamaiki fefiné ma'aná.

'OKÚ NE FIE MA'U 'EKU TOKONÍ HE TAIMÍ NI

tapafā ke fakafofonga i e ngaahi taimi mahu'inga i he'ene mo'uí.

I ha ngaahi 'aho si'i kimu'a he Kilisimasí, na'á na faka'ali'ali mai ha monomono na'á na ngaohi, fakataha mo hona taki i he Kau Finemuí, 'a ia na'á ne tokoni ke na ma'u e fakakaukau. Na'á ku ofo i he'eku sio ki he tapafā tupenú takitaha, 'a ia na'á ne fakafofonga i ha me'a ne hoko i he mo'ui 'a Kālisá: ko ha tapafā mei hono vala 'akapulú, ko ha tapafā mei ha sote ne ma fakatau ma'ana i ha 'eva fakafāfā, ko ha tapafā mei he talausesa mohe na'á ne tui i he fale mahakí. Na'e fakamanatu mai 'e he konga mahu'inga mo faka'ofa'ofa takitaha, 'a homau taimi mo iá. Na'á ku talaange ki hoku ongo 'ofefiné na'e faka'ofa'ofa. Na'á ku 'ilo' i 'e sa'ia ai 'enau fa'eé.

Na'á ku sio ki ha me'a'ofa na'e foaki 'aki e lotó i he pongipongi Kilisimasi ko iá. Te u manatu i ma'u pē e fofonga 'o hoku uai'í i he taimi na'á ne fakaava hake ai 'ene me'a'ofá 'o sio ki he me'a na'e ngaohi 'e he'ene ongo tamaiki fefiné ma'aná. Talu mei he pō ko iá mo 'ene pulupulu 'aki pē hono monomono Kilisimasí i he pō kotoa, i he'ene manatu mo faka'ānaua ki ha 'aho 'e toe fakataha ai homau fāfāfā—'oku ou fakamālō ki he Fakalelei mo e Toetu'u 'a Sīsū Kalaisí. ■

Jed Packer, 'lutā, USA

'Oku ou tangutu i he mīsini tuituí 'o tuitui ha ngaahi konga tupenu. 'Oku teuteu i 'e he ngaahi sīpinga lanu faka'ofa'ofa ma'á e fānaú 'a e tafa'aki ki 'olungá, pea hā faka'ofa'ofa mai e ngaahi lanú mei he tafa'aki ki tu'a 'o e ngaahi kafu 'oku ou tuitui ma'á e pēpē toki fā'ele'í.

'Oku tānaki 'e he Kau Fine'ofa i homau uōtí ha fanga ki'i me'a fā'ele ki he ngaahi feitu'u 'oku masivesiva mo uesa 'e he fakatamakí. 'Oku 'ikai ko ha fefine tuitui au, ka kuó u tukupā ke u kau. 'Oku ou fiefia i hono fili 'o e tupenu ke faka'aonga'í mo hono kosi 'o e ngaahi tapafā lahi tatau mo e sipi kafú.

'Oku ou fakataha i e tafa'aki to'omata'u 'o e tupenú, tuitui takai e tapá, pea tuku ha ki'i konga ke fulihi 'aki e tafa'aki totonú ki tu'a. 'Oku ou tuitui leva e tapá, kosi' i e ngaahi tulikí, fulihi e kafú ke taupotu e tafa'aki lanu kehekehé ki tu'a, pea tuitui i e konga na'e tuku ta'e tuituí.

'Oku ou tuitui e tafa'aki ki 'olunga 'o e ngaahi tapá ke fakapapau i 'oku ma'u e tuituí. 'Oku ou tuku fakalelei e tupenú i he mīsini tuituí pea tuitui fakavavevave. I he'eku fakavavevave ko ia ke 'osi kae faka'osi 'eku ngaahi ngāue faka'āpí, na'e ha'u ha fakakaukau kiate au: "Fēfē kapau ko 'eku tuitui e kafu ko 'ení ma'á e valevale ko Sīsū?"

I he'eku ma'u e fakakaukau ko iá, na'á ku māmālie hifo pea tokanga 'aupito ke hangatonu e tuituí. Ka neongo 'eku tokangá, na'e 'ikai pē ke hangatonu e tuituí ia.

'Oku ou tuitui leva ha tapafā 'inisi 'e 10 (25 cm) i lotomālie ke fakama'u fakataha e ongo tafa'aki ki mu'a mo muí. 'Oku ou ngaohi ha sīpinga pepa matolu, fokotu'u ia i he lotomālie 'o e sipí, pea faka'ilonga i takai ia. 'Oku ou tuku fakalelei e tupenú i he mīsini tuituí, tuku hifo fakalelei e huí, pea tuitui fakalelei.

I he taimi 'oku 'osi aí, 'oku ou tu'usi e filó pea to'o hake e kafu kuo 'osí. 'Oku 'ikai ke tapafā ia—'oku hangē ia ha tapafā tapa kehekehé.

'Oku ou tuku e kafú ki he tafa'akí, to'o hake ha tupenu fo'ou, pea kamata fo'ou—'o toe ngāue lahi ange ke fe'unga e me'a'ofa ko 'ení mo e 'Otuá. Ka 'oku a'u pē ki he lahi 'o e ngāue, 'oku fakalalakala si'isi' i pē hono olá. 'Oku 'ikai ke fe'unga e kafu takitaha 'oku ou tuituí.

'Oku ou ongo i 'oku 'ikai ke u lava 'o 'ave ha taha 'o e ngaahi kafú he ta'ú ni ki he feitu'u tānaki'angá. 'E hoko atu 'eku akoakó, pea mahalo pē 'e i ai ha 'aho te u lava ai 'o tokoni.

'Oku toe ha'u ha fakakaukau 'e taha ki hoku 'atamāi: "Kapau te ke tatali kae 'oua kuo lelei 'aupito ho'o tuituí, e a'u e valevale ia ko Kalaisí ki 'Isipite."

'Oku mahino kiate au. 'E mole e faingamālie ke tokoní. 'Oku tali 'e he Fakamo'uí 'etau ngaahi foaki i he taimi 'oku tau faka'aonga i ai hotau lelei tahá, neongo 'oku 'ikai ke fe'unga. 'Oku ou 'ilo he 'ikai ke ta'e fie mohe ha valevale toki fā'ele'í, 'oku takatakai i 'aki ha sipi kafu molú, mo ma'a, ko'e'uhí ko e 'ikai tapafā e ngaahi tulikí.

I he'eku fakakaukau atu pe 'e 'aonga 'eku ngaahi ngāue i he ngaahi fie ma'u 'a e funga 'o e māmaní, 'oku ha'u e akonaki 'a Kalaisí ki he'eku fakakaukau: "Ko e me'a i ho'omou fai ia ki ha taha 'oku kihí i si'i hifo i hoku kāingá ni, ko ho'omou fai ia kiate aú" (Mātiu 25:40).

Ko ia 'oku hokohoko atu 'eku tuitui sipi kafú, 'o feinga i ki he faka'ofa'ofa taha te u lavá. 'Oku ou 'ilo 'oku i ai ha fie ma'u he taimí ni, kae 'ikai i ha taimi ta'e pau he kaha'ú i he'eku lava 'o tuitui lelei. ■

Jean Hedengren Moultrie,
Uasingatoni, USA

KO 'EMAU ME'A'OFA KILISIMASI LELEI TAHÁ

Kuo tĀnaki mai 'a homau fāmilí ke mau fakafiefia, 'i he Efiāfi kimu'a he Kilisimasi 'o hangē 'oku mau fai 'i he ta'u kotoa peé. Na'e ofi ke hoko e 12 tu'uapō 'i hono ui fakataha kimautolu 'e he Tangata'eikí, 'o talamai 'oku 'i ai ha me'a ke ne faka'ali'ali mai kiate kimautolu.

Na'e 'ikai ke mau fakatokanga 'i mo hoku ngaahi tokouá mo 'emau fa'eé e me'a na'e teuteu 'e he Tangata'eikí, koe'uhí ko e teuteu mo e fiefia kotoa 'oku hoko 'i he Efiāfi kimu'a he Kilisimasi. 'I he 'emau maau fakatahá, na'á ne kamata leva ke faka'ali'ali mai ha ngaahi tā.

Na'e fakahā mai 'e he Tangata'eikí 'ene 'ofa kiate kimautolú, 'i he'ene faka'ali'ali mai 'a e taá, 'a ia na'e kau ai ha fakatātā 'o e Fakamo'uí, ngaahi 'ata 'o e Kilisimasi, mo e ngaahi kupu 'i

lea ne fili fakalelei. Na'e toe fakamanatu mai foki 'e he'ene faka'ali'ali 'a e 'uhinga mo'oni 'o e Kilisimasi mo e fiefia mo e loto hounga'ia 'oku totonu ke tau ma'u ki he 'alo'i 'o e Fakamo'uí. Na'e hā foki 'i ha la'i tā 'e taha 'o ha fu'u 'akau Kilisimasi faka'ofa'ofa e ngaahi lea, "E 'omi kiate au 'e he 'ofa 'a Sisū Kalaisí ha mo'ui fo'ou 'i he Kilisimasi ko 'ení."

Ko e konga mahu'inga taha 'o e faka'ali'ali 'a e Tangata'eikí ko 'ene ngāue 'aki ai ha tā valivali 'o e Fakamo'uí ke 'omi kiate kimautolu ha ongoongo. Na'e 'ikai ko ha fa'ahinga ongoongo noa pē ia; ka ko e ongoongo lelei tahá ia. Na'e hā 'i 'olunga 'i he Fakamo'uí 'a e ngaahi lea "Kuo u fakakaukau ke u papitaiso 'i he Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní."

Na'e hoko e konga mahu'inga taha 'o e faka'ali'ali 'a e Tangata'eikí 'i he taimi na'á ne faka'aonga'i ai ha tā valivali 'o e Fakamo'uí ke 'omi kiate kitautolu 'a e ongoongo lelei tahá.

Ne faifai pea fakakaukau 'emau tamaí ke kau ki he Siasi! Mahalo 'e ala faingofua pē 'a e fili ko iá ki ha kakai 'e ni'ihi, ka na'e faingata'a 'aupito ia ki he'emau tamaí. Kuó ne ako e ongoongoleléi pea ako fekau'aki mo e Siasi 'i he ta'u 'e 25. Neongo 'emau ngaahi ngāue lelei tahá mo e ngaahi fealea'aki lahi mo e kau faifekau, ka na'e te'eki ai pē ke ne papitaiso. Na'e 'ikai ke mahino kiate kimautolu hono 'uhingá, ka na'a mau 'ilo'i na'e te'eki ai ke ne mateuteu.

Ko e mo'oni ne 'i ai e ngaahi taimi ne u ongo'i ai he 'ikai pē ke papitaiso 'eku tamaí. Ka neongo ia, na'e 'ikai pē mole mei hoku lotó 'a e amanaki leléi, pea ne mau hoko atu 'i hono lotua iá. Na'e tali 'e he 'Eikí 'emau lotú, 'i he Efiāfi kimu'a he Kilisimasi.

'I he taimi na'e fakahoko mai 'ai 'e he Tangata'eikí 'ene filí, ko e 'uluaki me'a pē na'a mau fai ko e tangi 'i he fiefia. Na'a mau ma'u ha ngaahi ongo kehekehe—fiefia, 'ohovale, pea mahulu hake aí, ko ha fiefia lahi fau 'a ia 'oku faingata'a ke fakamatala'i.

Na'e 'ikai liliu pē 'e he ongoongo 'a e Tangata'eikí e Efiāfi kimu'a he Kilisimasi—ka na'á ne liliu e mo'ui homau fāmilí kotoa. 'Oku kei fie ma'u pē ke mau fakalalakalaka fakafo'ituitui mo fakafāmilí, ka 'oku ou 'ilo'i 'e lelei ange e kaha'ú he taimí ni koe'uhí 'oku mau fakataha 'i he Siasi.

'Oku ou loto hounga'ia 'aupito 'i he 'Eikí koe'uhí ko e tāpuaki ko 'ení. 'E sila'i homau fāmilí 'i ha ngaahi māhina si'i 'i he tempalé. Na'e hoko e ongoongo ko ia 'a e Tangata'eikí ko e me'a'ofa Kilisimasi lelei tahá. ■

Adriana Nava Navarro, Poliviá

KO E KILISIMASI 'I HE LALO KAPA PIKOPIKÓ

Na'á ku fa'a fakataha mo ha ki'i kulupu 'o e kau sōtia Māmonga kehé ke fakahoko e houalotu sālalamēnití, 'i he'eku ngāue 'i Manila, Filipaini, lolotonga e Tau Lahi 'a Māmani hono Uá. Lolotonga ha fakataha 'e taha ne u fakatokanga 'i ha fefine Filipino 'okú ne fakasiosio mai 'i ha ki'i ava 'i he tafa'aki ki mui 'o homau fale kuo ta'e'aonga mei hono pomu'í. Na'á ku fifili pe kuo tohoaki'i mai ia 'e he'emaui hivá. Na'á ne puli fakalongolongo atu, lolotonga 'emaui kuikui ki he lotu tukú.

Lolotonga ha taha 'o 'ene 'a'ahi hono hokó, na'a mau fakaafe'i ia ke kau fakataha mo kinautolu. Ko hono hingoá ko 'Aniseta Fesatou, pea na'á ne tali loto fiefia 'emaui fakakaungāme'á. Na'á ne ako fekau'aki mo e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí kuo fakafoki maí, 'i he'ene toutou kau mai ki he'emaui ngaahi houalotú.

'I he panaki mai e Kilisimasi, na'a mau fakakaukau leva ke foaki ha ngaahi me'a'ofa Kilisimasi kia 'Aniseta mo hono fāmilí. Na'a mau tānaki fakataha ha 'ū kapa hu'akau, kakano'i manu, mo e vesitapolo; sipi kafu 'e ua; mo ha ngaahi nāunau fakafaito'o, kau ai 'a e penisilini ke faito'o 'aki e mokopuna tangata 'o 'Aniseta na'e puké.

Na'a mau tānaki 'emaui ngaahi me'a'ofá 'i he Efiafi kimu'a he Kilisimasi pea mau ō ki he 'api 'o 'Anisetá. Na'á ne nofo mo 'ene tama fefiné mo e mokopuna tangatá 'o fakamalumu 'i ha ngaahi la'i kapa na'e fakafalala ki ha holisi piliki—ko ha toenga 'o ha fale 'a ia na'e faka'auha. Na'a mau fifili pe na'a nau mo'ui fēfē 'i ha ki'i fale na'e 'ikai malu he lolotonga e 'uha hokohoko 'i he taimi ko ia 'o e ta'ú.

Na'e toho'i hake 'e ha taha 'o e kau tangatá ha va'a mango pea hunuki ia 'i he kelekelé. Na'a mau ma'u ha kongokonga veve ke teuteu'i 'aki e va'á.

Na'e fofonga fiefia 'a 'Aniseta mo hono fāmilí pea nau ofo. Na'e hoko 'enua fiefiá ko ha lo'imata 'o e fiefia mo e loto hounga'ia, 'i he taimi na'a nau mamata ai ki he ngaahi me'a'ofa na'a mau 'omí. Kuo te'eki ai ke nau mamata pe kai ha me'akai pehē 'i ha taimi lōloa, pea na'a nau tangi lahi 'aupito 'o 'ikai ai ke nau lava 'o lea 'i ha vaha'a taimi.

Koe'uhí ko e Efiafi ia kimu'a he Kilisimasi, na'e kamata leva ke mau fakakaukau ki 'api mo homau ngaahi 'ofa'angá. Ne u fakakaukau ai ki he tohi na'á ku ma'u 'i ha 'aho 'e ua kimu'a, 'o fakahā mai kuó u hoko ko ha tamai. Ne mau fevahevahe'aki 'emaui ngaahi ongó, 'o faka'osi 'aki 'emaui ngaahi fakamo'oni ki he Fakamo'uí mo e ongoongolelei kuo fakafoki maí.

Na'a mau fakapapau'i ai ki he fāmilí faka'ofa'ofa ko 'ení 'a e 'ofa 'a e Fakamo'uí kiate kinautolú. Na'a

nau ma'u ha nonga 'i he'emaui ngaahi leá, pea na'e fakamāfana 'i 'e ha ongo 'o e nongá e 'ea 'o e pō ko iá. Hili iá ne mau fepōpaki'aki mo kinautolu mo talamonū ange ke nau ma'u ha Kilisimasi fiefia.

Ne 'ikai fuoloa mei ai kuó u hiki ki ha feitu'u fo'ou, pea na'e 'ikai ke u toe sio kia 'Aniseta pe ko hono fāmilí. Ka 'i he ngaahi ta'u kimu'í ne u fakaava e *Tohi Hisitōlia* 'o e *Siasí* ki ha kongá 'i he 'Otu Filipainí peá u lau ai na'e hoko 'a 'Aniseta Papilona Fesatou ko e fuofua Filipino ia ke kau ki he Siasí 'i he 'otu motú.¹ Ko ha tāpuaki faka'ofa'ofa ia ke fakakaukau atu ki he tenga na'e tō 'i he taimi Kilisimasi 'i he 1945. ■ Erwin E. Wirkus, 'Aitahō, USA

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, "Phillipines," *Deseret News 1991–1992 Church Almanac*, 157; 'i he ngaahi tatau kimu'í ni mai 'o e *Church Almanac* 'oku sipela e hingoa 'uluaki 'o Sisitá Fesatou ko e Aneleta.

Na'a mau toho'i hake ha va'a mango pea hunuki ia 'i he kelekelé. Na'e fofonga fiefia 'a 'Aniseta mo hono fāmilí pea nau ofo.

Ko e Tali

KI HE NGAAHI

Fehu'i Faingata'a
Kotoa Pē

'I he 'etau fehanga hangai mo e ngaahi fehu'i faingata'á, ko e me'a pē 'e taha 'oku mahu'inga tahá.

Fai 'e R. Val Johnson

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

‘**O**ku 'ikai fa'a faingofua ke tali e ngaahi fehu'i 'oku tau fehanga hangai mo ia 'i he mo'uí. Ko e ní'ihí 'o e ngaahi faingata'a fakatāutaha 'oku tau fepaki mo iá, hangē ko 'ení—ko e mate 'a ha tamasi'i, ko e ta'e faitotonu 'a ha kaungāme'a, pe ko ha ngaahi tūkunga fakapa'anga fakamamahi—'oku 'ikai fa'a faingofua ke fakalelei'i, pea 'oku tau fie ma'u e tokoni 'ofa 'a kinautolu 'oku tau feohí. Ko e taimi 'e ní'ihí ko e fefa'uhi faingata'a taha 'i he ngaahi tūkunga ko 'ení ke 'ilo'i 'oku 'ofa 'etau Tamai Hēvaní 'iate kitautolu pea 'oku 'ikai ke ne tautea'i kitautolu, neongo ko e 'uhinga 'o e faingata'á, kapau 'oku 'i ai hano 'uhinga, 'oku 'ikai lava ke mahino kiate kitautolu he taimí ni.

'Oku ha'u ha ní'ihí 'o e ngaahi fehu'i faingata'a tahá 'i he taimi 'oku 'ahi'ahi'i ai 'etau tuí 'e he feliliuaki 'o e ngaahi ākenga fakafonuá pe ha fakamatala fo'ou, 'a ia ko ha fakamatala hala 'oku faka'aonga'i 'e he kau fakaanga 'o e Siasí ke fakafepaki'i 'aki kitautolu 'i he taimi 'e ní'ihí. 'I he ngaahi taimi peheé, 'e hangē 'oku 'ikai ke fefeka e fakava'e fakatokātelinē pe

fakahisitōliá 'o hangē ko ia ko 'etau fakakaukáu. 'E ala 'ahi'ahi'i kitautolu ke tau fehu'ia e ngaahi mo'oni kuo tau to'o ma'ama'á pea mo e ngaahi a'usia fakalaumālie kuó ne fa'u 'etau tuí.

Ko e hā te tau fai 'i he hū 'a e veiveiuá ki hotau lotó? 'Oku 'i ai nai ha ngaahi tali ki he ngaahi fehu'i faingata'a ko iá?

'Io, 'oku 'i ai. Ko hono mo'oni, ko e ngaahi tali kotoa pē—'a e ngaahi tali totonu kotoa pē—'oku makatu'unga ia 'i he tali ki he fehu'i pē 'e taha: 'oku ou falala nai ki he 'Otuá 'o mahulu hake 'i ha toe taha?

Mahinongofua kae 'ikai ke Faingofua

'Oku fu'u mahinongofua nai 'a e founga ko iá? fu'u faingofua?

Mahalo pē. 'Oku 'ikai fa'a 'ilonga e mo'oni, tautautefito ki he taimi 'oku fe'auhi ai mo e ngaahi fakakaukau 'oku fakamatala'i 'i ha ngaahi founga manakoá. 'Oku fa'a mahino pē ha kongá 'o e mo'oni kiate kitautolu, lolotonga 'oku te'eki ai ke tau 'ilo hono kakató. Pea 'i hono 'ilo, 'oku tau fehanga hangai leva mo e malava ke si'aki 'a e mahino 'oku 'ikai haohoa'á ka 'okú ne 'omi ha fiemālie 'o a'u mai ki he taimí ni. Ka 'i he 'etau falala ko ia 'oku ma'u 'e he 'Otuá 'a e ngaahi tali kotoa pē, pea 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolú, pea te Ne tali 'etau ngaahi fehu'í—'i He'ene foungá, mo Hono taimí—'e lava leva ke faingofua ange 'etau fekumí. He 'ikai ke faingofua ma'u pē, ka 'i he 'etau falala ko ia ki he akonaki 'a e 'Otuá 'e lava ke tokoni'i kitautolu ke tau ikuna'i e puputu'ú.

Na'e vahevahe 'e Palesiteni Tieta F. 'Ukitofa, ko e Tokoni Ua 'i he Kau Palesiteni 'Uluakí he lolotonga e konifelenisi lahi 'a e Siasí 'i 'Okatopa

2013, 'a e fakakaukau mahino ko 'ení:

“Oku fakanatula pē ke 'i ai ha ngaahi fehu'i—kuo tāhuli e tenga 'o e fekumi mo'oni 'o hoko ko ha fu'u 'akau lahi 'o e mahinó. 'Oku tokosi'i pē ha kāingalotu 'o e Siasí, kuo te'eki ai ke nau fefa'uhi mo ha ngaahi fehu'i vivili pe pelepelengesi, 'i ha taimi. Ko e taha e ngaahi taumu'a 'o e Siasí ke fafanga'i mo tanumaki 'a e tenga 'o e tuí—'o a'u ai pē he taimi 'e ní'ihí ki he kelekele tou'one 'o e veiveiuá mo e ta'e-pau'iá. Ko e tuí ko e 'amanaki lelei ki ha ngaahi me'a 'oku 'ikai mamata ki ai ka 'oku mo'oni.

“Ko ia ai, 'e kāinga 'ofeina—mo hoku kaungāme'a 'ofeina—kātaki, 'o tomu'a fakafehu'ia ho'o veiveiuá ka ke toki fakafehu'ia ho'o tuí. Kuo pau ke 'oua na'a tau teitei tuku e veiveiuá ke ne puke mo ta'ofi kitautolu mei he 'ofa, nonga mo e ngaahi me'afaoaki fakalangi 'oku ma'u 'i he tui ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí.”¹

Ko Ha Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'Aonga

Ko ia, 'e fēfē leva 'etau fakafehu'ia mo'oni 'etau veiveiuá? Te tau fokotu'u ma'u fēfē 'etau tuí 'i he fakava'e mālohi 'o e fakahaá kae 'ikai ko e kelekele tou'one 'o e mahino feliliuaki 'a e tangatá? 'E ala tokoni ke manatu'i e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'ení.

TEFITO'I MO'ONI 1: 'Oku 'Afio'i Ta'efakangatangata 'e he 'Otuá 'o Mahulu Hake 'i He 'etau 'Iló. 'I he taimi 'oku tau fehanga hangai ai mo ha ngaahi fehu'í—tatau ai pē pe 'oku fakatāutaha, fakasōsiale, pe fakatokātelinē—te tau lava 'o falala ki he fo'i mo'oni ko ia 'oku 'afio'i lahi ange 'e he Tupu'anga 'o e 'univēsí 'o mahulu hake 'iate kitautolu. Kapau kuó Ne folofola ki ha tefito (pea taimi

KO E LOTO-TO'A KE TAUVAE'I 'A E TEFITO'I MO'ONÍ

“Oku ta'e-malava ke tu'u angatonu 'i he taimi 'oku tu'u ai e ongo va'e 'o ha taha 'i he 'one'one holo 'o e fakakaukau ke manakoa mo 'iloá. . . . Te tau fehanga hangai kotoa pē mo e manavasí'í, foua e manukí, fehanga hangai mo e fakaangá. 'Ai ke tau ma'u—'e kitautolu kotoa—ha lototo'a ke fakafepaki'i e tui fakatokolahi, 'a e lototo'a ke tauvae'i 'etau tefito'i mo'oni.”

Palesiteni Thomas S. Monson, “Ke ke Mālohi Peá ke Lototo'a,” *Liahona*, Me 2014, 68–69.

KUMI KI HE NGAHI TALÍ

Ke fakalahi atu ho'o ako 'a e ngaahi fehu'i faingata'a, 'alu ki he [lds.org/topics](https://www.lds.org/topics) mo e [history.lds.org](https://www.lds.org/history), ko e taha 'o e ngaahi ma'u'anga tokoni 'i he 'initaneti.

'e ni'ihiki kuo te'eki ai), 'e lava ke tau falala 'oku mahino ange 'Ene ngaahi fakakaukau 'iate kitautolu.

“He 'oku pehē 'e [he 'Eiki] 'oku 'ikai ko ho'omou ngaahi mahaló 'a 'eku mahaló, pea 'oku 'ikai ko homou ngaahi halá 'a hoku ngaahi halá.

“He 'oku hangē 'oku mā'olunga hake 'a e ngaahi langí mei he māmaní, 'oku pehē hono mā'olunga 'o hoku ngaahi halá, pea mo 'eku mahaló 'i ho'omou ngaahi mahaló” (Isaia 55:8–9).

TEFITO'I MO'ONI 2: 'Oku Vahevahe 'e he 'Otuá ha Ni'ihiki 'o 'Ene 'Iló. Ko e ola 'o e tefito'i mo'oni 1, 'oku vahevahe 'e he 'Otuá mo kitautolu e konga lahi 'o e me'a 'okú Ne 'afio'í, 'i he'etau mateuteu ke tali pea 'i He'ene mateuteu ko ia ke fakahoko maí. 'Oku fie ma'u pē ke tau teuteu'i kitautolu ke ma'u ia, pea toki fekumi ki ai. 'Oku tali 'e he folofolá ha ngaahi fehu'i lahi. Ko e taha 'o e ngaahi me'a fakafiefia lahi 'o e mo'ui ní ko hono ako'i ko ia 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'o hangē ko 'Ene faka'aonga'i 'a e folofolá ke fakahā 'i he “'otu lea ki he 'otu lea, 'a e akonaki ki he akonaki, ko e si'i 'i heni pea si'i 'i hena” (2 Nifai 28:30) ke tali ki he'etau ako faivelengá.

Ko e ngaahi fehu'i 'e ni'ihiki, tautau-tefito ki he ni'ihiki 'oku felāve'i mo e hisitōliá, 'oku 'i ai ha 'uhinga lelei ki ai, pea ko e lahi ange e fakamatala 'oku fakahā 'i he ako mo'oni, ko e maama ange ia 'etau ngaahi fakakaukau.

'Oku tau monū'ia foki ke 'i ai ha kau palōfita mo e kau 'aposestolo mo'ui ke ako'i kitautolu 'i he ngaahi ue'i fakalangi. 'Oku 'ikai totonu ke tau “feliliaki mo fe'aveaki fano, 'e he matangi 'o e akonaki kotoa pē.” Te tau lava 'o falala 'e tokoni'i kitautolu 'e he'enua fakahinohinó ke tau “hoko kotoa pē ki he

fakataha 'i he tuí, pea mo e 'ilo'i 'o e 'Alo 'o e 'Otuá.” (Vakai, 'Efesō 4:11–15.)

TEFITO'I MO'ONI 3: Te Tau Lava 'o Falala ki he 'Ofa 'a e 'Otuá. 'Oku 'ofa e 'Otuá 'iate kitautolu 'o lahi ange 'i he me'a 'oku tau 'iló. Ko 'Ene fānau kitautolu, pea 'okú Ne fie ma'u ke tau foki atu ki Hono 'aó ko ha kakai Fakapotopoto, mo nāunau'ia pea malava ke hoko 'o hangē ko Iá (vakai, Mōsesē 1:39). Ko e akonaki kotoa pē 'okú Ne foaki mai kiate kitautolú 'oku fakahoko 'aki ia 'a e 'ofa lahi tahá ke faitāpuekina kitautolu 'o ta'engata. Te tau lava ke falala kakato ki he 'ofa ko iá.

“E 'Otuá, hono 'ikai mahu'inga fau 'a ho'o 'alo'ofá, ko ia 'oku falala ai 'a e fānau 'a e tangatá ki he malu 'o ho kapakau” (Saame 36:7).

TEFITO'I MO'ONI 4: 'Oku Fie Ma'u Ke Tau Fekumi Ki he Ngaahi Fakamo'oni Fakalaumālié. 'Oku totonu ke 'oua te tau ofo, kapau ko e konga lahi 'o e poto 'o e māmaní 'oku ngali fehanga hangai ia mo e poto 'o e 'Otuá. Ko hono aofangatukú, ko ha palani ia na'e fokotu'utu'u fakalangi,

'a ia 'oku tau mo'ui ai 'i ha māmani 'e motuhi atu ai kitautolu mei he 'ao mo e fakakaukau 'a e 'Otuá. 'E lava 'e he fa'ahinga tu'unga ko iá 'o faka-faingata 'a ia e mahino e ngaahi me'a 'a e 'Otuá, "he ko hai ha tangata 'okú ne 'ilo 'a e ngaahi me'a 'a e tangatá, ka ko e laumālie pē 'o e tangatá 'a ia 'oku 'iate iá? Pea 'oku pehē, 'oku 'ikai ha tangata 'okú ne 'ilo 'a e ngaahi me'a 'a e 'Otuá, ka ko e Laumālie pē 'o e 'Otuá. . . .

"Oku 'ikai ma'u 'e he tangata fakakakanó 'a e ngaahi me'a 'o e Laumālie 'o e 'Otuá: he ko e vale ia kiate ia: pea 'oku 'ikai te ne fa'a 'ilo ia, he 'oku 'ilo fakalaumālie pē ia" (1 Kolinitō 2:11, 14).

Kapau ko e fie ma'u ke mahino kiate kitautolu e ngaahi me'a 'a e 'Otuá, he 'ikai lava ke tau fakafalala ai pē ki he poto 'o e tangatá ke fakahoko ia. 'Oku fie ma'u ke tau ma'u 'a e Laumālie 'o e 'Otuá "koe'uhí ke tau 'ilo 'a e ngaahi me'a kuo foaki mata 'ata'atā pē kiate kitautolu 'e he 'Otuá. . . . [a ia] 'oku ako 'aki 'e he Laumālie Mā'oni'oní; 'o fakamatala 'a e me'a

fakalaumālié 'aki 'a e me'a fakalaumālie, (1 Kolinitō 2:12–13).

'I he taimi 'oku papitaiso mo hili-fakinima ai kitautolu ko e kau mēmipa 'o e Siasi 'o Kalaisí, 'oku tau ma'u 'a e me'afoaki 'o e Laumālie Mā'oni'oní. 'E lava ke tau ako 'aki e me'afoaki ko iá, pea ma'u 'ene fakamo'oni fakafiemālie ki he mo'oní. Ko hono ma'u ko ia 'o e fa'ahinga fakamo'oni fakalaumālie ko iá, 'okú ne to'o atu leva e veiveiúá 'o vave ange 'i he 'uhinga fakapoto tahá, pea 'oku 'atā ia kiate kinautolu kotoa pē 'oku fekumi ki he tuí 'o fakafou 'i he lotu fakamātoató, ako faivelengá, mo e talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Eikí.

"Kole, pea 'e foaki ia kiate kimoutolu; kumi, pea te mou 'ilo; tukituki, pea 'e to'o ia kiate kimoutolu" (Mātiu 7:7).

TEFITO 'I MO 'ONI 5: Mahalo 'e Fie Ma'u ke Tau Tatali ki he 'Eikí. Ko e taimi 'e nī'hi 'oku 'ikai fa'a ola lelei 'etau fāinga ke mahino 'a e ngaahi 'ahí'ahí mo e ngaahi fehu'i 'oku tau ma'ú. Neongo 'etau ngaahi feinga

lelei tahá, ka 'oku 'ikai pē ke tau ma'u ha mahino. 'E hangē leva kuo tāpuni 'a e ngaahi langí. Ko e taimi leva ia 'oku malava ai 'e he 'etau falala ki he 'Eikí ke 'omi e fa'a kātaki kiate kitautolu ke tatali kiate Ia. He 'ikai tali e ngaahi fehu'i kotoa pē 'i he taimi pē ko iá pe 'i he mo'uí ni. He 'ikai ke 'osi e ngaahi 'ahí'ahi kotoa pē kimu'a pea tau maté. Ka 'o kapau 'oku tau 'ofa ki he 'Otuá 'o mahulu hake 'i ha toe me'a, kapau 'oku tau falala ki He'ene 'ofa 'iate kitautolú, te tau lava 'o kātaki 'i he tui kae 'oua ke hokosia 'a e 'aho ko ia 'e to'o atu ai 'a e veilí pea fakahā 'a e mo'oni kotoa pē.

"Tuku ho halá ki he ['Eikí]; pea falala foki kiate ia; pea te ne fakahoko ia.

"Pea te ne fakahā atu ho'o mā'oni-oní ko e maama, pea mo ho'o fakamāú 'o hangē ko e ho'atā 'o e 'ahó.

"Ke ke fakalongo pē ki he ['Eikí], pea tatali fa'a kātaki pē kiate ia" (Saame 37:5–7). ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Dieter F. Uchtdorf, "Ha'u, 'o Kau mo Kimautolu," *Liahona*, Nōv. 2013, 23.

Fai 'e
David L. Beck
Palesiteni Lahi
'o e Kau Talavou

KO E FAKAMO'UÍ MO E SĀKALAMĒNITÍ

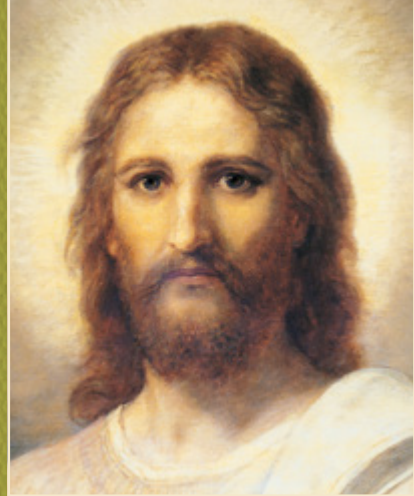
KO 'EKU A'USIA 'I HE SĀKALAMĒNITÍ

‘I he’eku manatú, na’e fe-
kau’i au ke u fakakaukau
kia Sísū Kalaisi lolotonga e
sākalamēnití. ‘I he taimi na’á
ku fuofua tufa ai e sākala-
mēnití ‘i Tisema ‘o e ta’u kuo
'osí, na’á ku ma’u ha ongo
nonga mo mā’oni’oni. Na’á ku
ongoi na’e talamai ‘e he Lau-
mālié ‘oku ou tokoni’i e ni’ihi
kehé ke nau ha’u kia Kalaisi.
'Oku ou hounga’ia ‘oku falala
mā ‘a e Tamai Hēvaní kiate
au ke u tauhi kiate la pea
tokoni’i e ni’ihi kehé.

**Jacob R., ta’u 12,
'Aitahō, USA**

*‘Okú ke fakafóou
hóo fuakava ke
manatu ma’u ai
pē ki he Faka-
móu’í, ‘i hóo ma’u
e sākalamēnití.*

KO HONO MANATU'I 'O E FAKAMO'UI

Ke tokoni'i koe mo ho fāmīlī ke manatu'i 'a e Fakamo'uī, fakakaukau ke mou ako e fokotu'utu'u 'i he *Ha'u* 'o *Muimui* 'Iate Au he lēsoni "Te u tokoni'i fēfē 'a e ni'ihi kehē ke mahu'ingamālie ange me'a 'oku nau a'usia he sākalamēnitī?" 'i he lds.org/go/491214. 'E lava ke faka'aonga'i e vitiō, "Manatu Ma'u ai Pē kiate Iá," 'i he peesi ko iá, ko ha ma'u'anga tokoni lelei 'aupito 'o e efiāfi fakafāmīlī 'i 'apī.

Ko e hā 'okú ke fakakaukau ki ai 'i he taimi 'okú ke kai ai 'a e maá mo inu he vai 'o e sākalamēnitī pe 'i he taimi 'okú ke teuteu'i, tāpu-aki'i, pe tufaki ai e sākalamēnitī? Ko e tokolahi 'o kitautolu 'oku tau fakalaululoto ki he 'etau ngaahi fuakavá mo e founga 'oku tau mo'ui 'akí. 'Oku tau fakakaukau fekau'aki mo 'etau ngaahi angahalá mo lotua ke ma'u ha fakamolemole pea fakapapau ke fai lelei.

Ko e ngaahi kongá mahu'inga 'eni 'o e ouau 'o e sākalamēnitī. 'Oku toe 'i ai foki mo ha me'a kehe ke fakalaululoto ki ai—ko ha me'a 'oku fu'u loloto pea pau 'a ia 'oku kau ia 'i he lotu 'o e sākalamēnitī. Ko hono manatu 'i ko ia 'a Sīsū Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otuá, ko e Fakamo'ui 'o e māmaní. Ko kinautolu 'oku nau kai 'a e maá 'oku nau palōmesi ke nau "ilo 'i he fakamanatu ki he sino 'o [e] 'Aló" pea ke "manatu ma'u ai pē kiate ia" (T&F 20:77). Ko e me'a tatau pē, kiate kinautolu 'oku nau inu e vaí, 'oku nau palōmesi ke inu "i he fakamanatu 'a e ta'ata'a 'o [e] 'Aló" pea "oku nau manatu ma'u ai pē kiate ia" (T&F 20:79).

'Oku mahu'inga ki he ouau 'a e fili ko ia ke manatu 'i 'a e Fakamo'ui mo 'Ene Fakaleleí mo e feilaulaú. Hangē ko hono ako 'i e 'Eletā Sefilī R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "I he lea faingofua

mo faka'ofofa 'o e lotu sākalamēnitī . . . 'oku hangē ko e fo'i lea mahu'inga taha 'oku tau fanongo ki ai ko e *manatu*. . . Ko e *me'a* 'oku fakamamafa 'i 'i he ongo lotú fakatou'osi ko hono fakahoko kotoa 'eni 'i he fakamanatu 'o Kalaisi. 'I he 'etau ma'u iá 'oku tau fakamo'oni 'i ai te tau manatu ma'u ai pē kiate ia, koe'uhí ke 'iate kitautolu ma'u ai pē 'a hono Laumālié."¹

Na'e fakamamafa 'i 'e he Fakamo'ui 'a e ngaahi me'a tatau pē 'i he taimi na'á Ne fakahoko ai e sākalamēnitī mo 'Ene kau 'aposetoló, lolotonga e kātonga Laka Atú 'i Selusalema 'i he pō faka'osi 'o 'Ene ngāue 'i he mo'ui fakamatelié—ko e pō na'á Ne mamahi ai 'i he Ngoue ko Ketisemani koe'uhí ko kitautolu kimu'a peá Ne toe mamahi 'i he kolosí. Hangē ko 'ení, hili hono 'oange kiate kinautolu 'a e mā ke kaí, na'á Ne pehē, "Ko hoku sinó 'eni, 'a ia kuo foaki koe'uhí ko kimoutolu: fai 'eni 'i he fakamanatu kiate au" (Luke 22:19–20; vakai foki, Mātiu 26:26–28).

Lolotonga e 'uluaki 'aho 'o e Fakamo'ui 'i he lolotonga 'o e kau Nifai 'i he ongo 'Ameliká, na'á Ne toe ako 'i foki kiate kinautolu 'a e ouau 'o e sākalamēnitī. Na'á Ne toe fakahino-hino 'i kinautolu ke nau ma'u ia 'i he fakamanatu ki Hono sinó mo e ta'ata'a pea fakahā kiate kinautolu 'i he 'enau fai iá, "e hoko ia ko e fakamo'oni ki he Tamai 'oku mou manatu ma'u ai pē kiate au" (3 Nifai 18:7). Na'á ne palōmesi ange leva, "Kapau 'oku mou manatu ma'u ai pē kiate au te mou ma'u hoku Laumālié ke 'iate kimoutolu" (3 Nifai 18:7, 11).

Ko ha tāpuaki fakaofa mo'oni ia! Ko e hā ha me'a'ofa mahu'inga ange te tau toe lava kema'u, 'i ha māmani 'oku fonu 'i he ngaahi faingata'á mo e puputu'ú mo e ngaahi 'ahi'ahi 'oku feinga ma'u pē ke ne taki hala 'i kitautolú?

'I he 'etau ma'u 'a e Laumālié, te tau lava leva 'o "ilo 'i hono mo'oni 'o e ngaahi me'a kotoa pē" (Molonai 10:5). Te ne 'omi ai kiate kitautolu e mālohi mo e poto ke mo'ui 'i he founga 'oku fie ma'u 'e he 'Eikí ke tau mo'ui 'akí, ke fai 'a e ngaahi fili 'oku totonú, ke ngāue faivelenga, pea hoko 'o hangē ko Iá.

Ko e hā te mou lava 'o fai ke manatu 'i ai Ia, 'i ho'omou ma'u e sākalamēnitī 'i he uike takitaha? Ko e hā te mou lava 'o fai ke manatu *ma'u ai pē* kiate Ia—'i he kotoa 'o e uiké pea 'i ho'omou mo'ui?

'Oku ou fie fakaafe 'i kimoutolu ke mou fakalaululoto ki he ngaahi fehu 'i ko iá pea fai ha tukupā ke manatu ma'u ai pē ki he Fakamo'ui. Te ke ofo 'i he founga te ne liliu ho'o mo'ui. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Jeffrey R. Holland, "This Do in Remembrance of Me," *Ensign*, Nov. 1995, 68.

KO E ME'A FĒFĒ 'A E HOKO KO HA PAPI ULU'I FO'OU'?

*Te ke lava ke tokoni ki he kau mēmipa
fo'ou' 'aki 'a ho' 'ilo ki he me'a 'oku
nau foua.*

‘ho’o tupu hake ‘i he Siasí, ‘oku hoko e ngaahi me’a felāve‘i mo e Siasí ko e ngaahi me’a angamaheni. ‘Okú ke feangainga mo e toutou fakahoko e ngaahi fakatahá, ko e fale ‘okú ke ‘alu ki aí, ko e vala ‘oku tui ‘e he kakai ki he lotú. ‘Oku hoko e ngaahi me’a hangē ko e lea ‘i he houalotu sākalamēnití, totongi vahe-hongofulu mo e foaki ‘aukaí, mo e ‘aukai tu’o taha he māhiná ko ha kongá pē ‘o e mo’uí. ‘Oku kau kotoa ‘i he ngaahi me’a ‘okú ke ako ke fai ‘a e mo’ui ‘aki e Lea ‘o e Potó, ko hono tali ‘o e ngaahi uiui‘i ke ngāué, mo hono mo’ui ‘aki e fono ‘o e angama’á.

Ka ‘e lava ke hoko ia ko ha fu’u liliu lahi ki he kau papi uluí, ‘i he ‘enua feinga ke maheni mo e me’a kotoa peé. Ko hono mo’oní, ko e ‘uluaki sitepu ke kau ki he Siasí ‘o Kalaisí ‘a hono ma’u ko ia ‘o ha fakamo’oni ki he mo’oni ‘o e ongoongoleléi. Ka ‘oku ‘ikai ‘uhinga hono ma’u ia ‘o ha fakamo’oni, ‘oku faingofua ai e feinga ke mo’ui ‘o hangē ko ha mēmipa ‘o e Siasí.

‘E Ngali Kehe ‘Aupito ‘a e Siasí

Ko e fakatātā au ki he me’a ko ‘ení. Na’e ‘i ai hoku ngaahi kaungāme’a Siasí talu mei hoku ta’u 13, pea faifai peá u kau ki he Siasí ‘i hoku ta’u 19. Ka neongo na’á ku ako ha me’a lahi fekau‘aki mo e ‘ulungaanga ‘o e Siasí ‘i he ngaahi ta’u ko iá, ka na’e kei faingata’a pē ia ke u liliu. Na’e hā ngali kehe kiate au, e ‘ulungaanga ‘o e Siasí mo e ngaahi fougá.

Ne u tupu hake au ‘i ha siasí na’e kehe ‘aupito ia ‘i ha ngaahi founa lahi mei he siasí ‘okú ke ‘iló pe kamata ke ‘iló. Na’e tui ‘e he kau faifekaú mo e kuaeá ‘i he lotú ha ngaahi kofu hangē ko e kofu ‘o e ‘osi mei he ako’anga mā’olungá. Lolotonga e lotú—hangē ko e houalotu sākalamēnití—na’e fai kotoa pē ‘e he kau faifekaú e malangá mo e leá. Na’a mau lau ma’uloto fakataha ma’u pē e Lotu ‘a e ‘Eikí ‘i he Sāpate kotoa pea mau hiva‘i ma’u pē e himi “Fakamālō he Tāpuakí.” Na’e papitaiso e fanga ki‘i pēpē ‘aki ha vai na’e luluku ‘i honau ‘ulú, ka na’e hilifakinima pē ‘i he ta’u 14 pe ofi ai.

Na’a mau faka’aonga‘i e inu kālepí ki he sākalamēnití kae ‘ikai ko e vai, pea ‘alu e fānu ako mā’olungá mo e kakai lalahí ki

he Lautohi Faka-Sāpaté 'i ha kalasi na'e talanoa fekau'aki mo e ngaahi me'a 'oku lolotonga hoko 'i he sosaietí.

Na'e kehe homau falelotú mei he ngaahi fale 'o e Siasí kuó u 'a'ahi ki aí. Na'e 'i ai homau falelotu lahi na'e langa fakatatau ki he ngaahi siasi faka-Kalisitiane 'i 'Iulopé, mo ha 'ato mā'olunga, mo e ngaahi matapā sio'ata. Na'e 'i ai ha kolosi 'i he nofo'anga 'o e kuaeá. Na'e tu'u 'i mu'a ha taua fafangu faka'ofa'ofa, mo mā'olunga. Na'á ku manako ma'u pē 'i hono tā 'o e fafangu ko iá hili 'a e lotú. He na'e mamafa fe'unga ia ke ne hiki'i hake ha kí'i tamasi'i mei he kelekelé 'i he 'alu hake mo 'alu hifo 'a e maeá.

Na'e kehe foki homau 'ulungāngā mo e ngaahi tui fakasosialé. Na'e ako'i kimautilu na'e sai pē e inu kava mālohí pe ifi tapaká. Na'e sai pē e faikaume'a ia 'i he kei ta'u hongofulu tupú. Ko hono mo'oní, na'e ako'i kimautilu 'oku sai pē ke fakahoko e ngaahi fetu'utaki fakasekisuale kimu'a he malí kapau 'okú mo fe'ofa'aki. Na'e 'ikai ke mau talanoa fekau'aki mo hono ma'u 'o ha fakamo'oní. Ko e fuofua taimi ko ia na'á ku mamata ai 'i ha houalotu 'aukai mo e fakamo'oní—na'á ku ofo! Na'á ku 'ohovale 'i he founa ngali kehe ko 'ení. Na'e te'eki ai ke tu'u ha taha ia 'i hoku siasí ke vahevahe 'enau ngaahi tuí.

Na'e 'ikai 'uhinga e ha'u ko ia ki he Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oní'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ke ako pē ha ngaahi tokāteline fo'ou, 'o hangē ko e maama fakalaumālié

**NA'E FAINGATA'A MO'ONI 'A E
NGAAHI 'ULUAKI MĀHINA 'E ONO
HILI HOKU PAPITAIŚÓ.
NA'E 'IKAI KE U MEI LAVA'I.
NA'E KEHE 'AUPITO E ME'A
KOTOA PĒ ...**

mo e papitaiso ma'á e kau pekiá; ka ko ha liliu ia 'i he 'ulu-ngāngā mo e tō'onga mo'uí mo e ngaahi taumu'á. Na'e faingata'a hono fakahoko e ngaahi faikehekehe ko iá.

Na'e faingata'a mo'oni 'a e ngaahi 'uluaki māhina 'e ono hili hoku papitaisó. Na'á ku meimei vaivai ai he Siasí. Na'e kehe 'aupito e me'a kotoa pē, kae tautautefito he na'e 'ikai ke u 'alu fakataha mo hoku fāmili ki he lotú. Na'á ku kei fefa'uhi pē mo ha ngaahi tokāteline mahu'inga, pea mo e ngaahi ongo 'o hono si'aki 'eku mo'ui 'i he kuo hili.

Me'a mālié, na'e fa'a kātaki, anga'ofa, mo 'ikai fo'i hoku ngaahi kaungāme'a 'i he Siasí. Na'a nau 'ave au ki he ngaahi 'ekitivitií, fakaafe'i au ki honau ngaahi 'apí ki he ma'u me'a-tokoni efiāfi mo e efiāfi fakafāmili 'i 'apí, pea mau lotu fakataha. Ne hoko ia ko ha fu'u liliu lahi 'i he tokoni ke u mālohi he siasí mo ma'u ha mālohi 'i he taimi 'oku 'ahi'ahi'i ai 'eku fakamo'oní. 'Oku ou hounga'ia 'aupito 'iate kinautilu 'i

he'enua tokoni ke mahino kiate au e ngaahi me'á kotoa.

'Oku vahevahe ha ongo mēmipa kei talavou 'i he tala-
noa hoko maí 'ena ngaahi a'usia 'i he'ena kau ki he Siasí
pea mo e founa na'á na ma'u ai e mālohi ke fai iá. 'I ho'ó
lau e me'a ne na a'usiá, fakakaukau ki he me'a te ke lava
'o fai ke tokoni ki ha tokotaha papi ului fo'ou pe māmālohi
ke ne ma'u 'a e mālohi ke liliu fakasosiale mo faka'ulunga-
anga pea tupulaki fakalaumālié.

Ko e Tatali 'i ha Ngaahi Ta'u Ke Papitaisó

'I he'eku kei 'i he ako'anga mā'olungá, na'á ku fakakau-
kau ai ke u kau ki he Siasí hili 'eku fetaulaki mo e ongo fai-
fekaú 'i he ngaahi kalasi lea faka-Pilitāniá mo ako fakataha
mo kinauá. Na'e 'ikai ke tali lelei 'e he'eku ongomātu'á 'i
he taimi ne u talaange ai 'oku ou fie papitaisó. Na'e 'ikai ke
na 'ilo lahi kau ki he Siasí, pea na'á na manavahē te u fai
ha me'a fakatu'utāmaki. Na'á na fakakaukau 'e uesia 'e he
Siasí 'eku akó pea he 'ikai ke u lava 'o mo'ui fiefia koe'uhí
ko e ngaahi tu'utu'uní. Na'e 'ikai ke na loto ke u papitaiso
'i ha ta'u 'e ua mo e konga.

**NE PAU KE U FAKATUPULAKI
'EKU TUÍ MO E FAKAMO'ONÍ
'AKI E LOTÚ, LAU FOLOFOLÁ,
MO E LEA 'A E KAU
PALÖFITA 'O ONOPÖNÍ—
'IATE AU PĒ.**

KO E ME'A 'OKU FEHANGA- HANGAI MO E KAU PAPI ULUI

Ko ha ni'ihi 'eni 'o e ngaahi 'ahi'ahi 'oku fehangahangai mo e
kau papi ului fo'ou. 'E tokoni'i fefē kinautolu 'e ho'o fakakau-
ngāme'á ke nau fehangahangai mo honau ngaahi 'ahi'ahi?

1. Ko e faifeinga ke mahino 'a e tokāteline fo'ou.
2. Ko e fili ha mītia, mūsika, hele'uhila, mo e ngaahi tohi kehé.
3. Ko e mahino 'a e lea 'o e folofolá.
4. Ko e fefa'uhi mo e 'ikai tali 'e he ngaahi fānili mo e kau-
ngāme'a 'oku 'ikai kau ki he Siasí.
5. Ko hono tui 'o e ngaahi vala kehé.
6. Ko hono fakatapui 'o e taimi ke 'alu ki he lotú mo e semineli.
7. Ko hono ako ha ngaahi founa mo e 'ulungaanga fo'ou
'i he ngaahi houalotú.
8. Ko e liliu ko ia 'a e ngaahi 'ulungaanga angamaheni, leá,
mo e founa 'o e fakakaukau.
9. Ko e liliu ko ia ke fe'unga mo e tu'unga fakasosiale 'o e Siasí.
10. Ko hono ako 'o e ngaahi fo'i lea pau, hangē ko e ongo-
ongoleléi, ko e hē mei he mo'oni, mo e fakafoki mai
'o e ongoongoleléi.

Na'e 'ahi'ahi'i au talu mei he kamata'angá. 'I he ngaahi
ta'u kimu'a pea u papitaisó, na'á ku toutou lotua ha mālohi
mo e tui 'oku fie ma'u ke hokohoko atu 'eku tuí. Na'e 'ikai
ke u lava 'o 'alu ki he lotú pe feohi mo e kāingalotú pe
ko e kau faifekaú. Ne pau ke u fakatupulaki 'eku tuí mo
e fakamo'oni 'aki e lotú, lau folofolá, mo e ngaahi lea 'a e
kau palōfita 'o onopōnī—'iate au pē. Na'e 'ikai ke u 'alu ki
ha ngaahi polokalama mahu'inga mo ha ngaahi 'ekitiviti
fakafiefia lahi.

'I he taimi na'á ku hiki ai ki Loma ke hoko atu ki he
'univēsiti, ne hoko 'eku pisopé ko ha kaungāme'a mo'oni
na'á ne tu'u tafa'aki 'iate au 'i he taimi na'e 'ita lahi ai 'eku
ongomātu'á. Na'á ne ako'i au ki hono mahu'inga ke u 'ofa
he'eku ongomātu'á 'o tatau ai peé.

'I he taimi ne u toki papitaiso aí, na'e omi ha kāingalotu
tokolahi 'o e uōtí 'o poupou'i au. Na'á ku kau ki he kuaea
pea ma'u ha ngaahi kaungāme'a tokolahi ai. Na'e ngaohi
au 'e he'enua anga fakakaungāme'á mo e anga'ofá ke u
ongo'i lata.

'I he taimi 'oku tau tu'u ma'u ai 'i he ngaahi akonaki 'a
Sisū Kalaisi pea muimui ki He'ene sipingá 'i hono 'ofa'i mo
tokanga'i e ni'ihi kehé, 'e 'ilo 'e he kau toki papi ului mo
e kau fiefanongó 'oku tau fakahoko mo mo'ui 'aki e me'a
'oku tau ako'í.

*'Oku ha'u 'a 'Otavio Kaluso mei 'Itali pea 'oku ne lolotonga ngāue
fakafiefekau taimi kakato.*

'Ikai ke Fe'unga Lelei

Na'á ku kau ki he Siasí 'i hoku ta'u 13. Na'á ku ma'u ha fakamo'oni ki he ongoongolelei, ka na'á ku ma'u ha fa'ahinga ongo vivili 'a ia na'e 'ikai ke u fe'unga 'i he siasí. Na'e 'ilo 'e he tokotaha kotoa pē e ngaahi hivá mo e ngaahi talanoa fakafolofolá; ka na'e 'ikai ke u 'ilo 'e au. Na'e 'i ai ha manatu melie 'a e tokotaha kotoa pē ki he ngaahi 'ekitiviti 'a e Palaimeli pe ko e ngaahi lēsoni efiafi fakafāмили 'i 'apí; ka na'e te'eki ke u fai ha taha 'o e ngaahi me'a ko iá.

Kae mahulu hake aí, na'e hangē ne ma'u 'e he tokotaha kotoa pē ha

**KO E KAKAI LELEI
KIMOUTOLU PEA KO E
TOKOTAHA LELEI AU.
KA 'OKU TAU FU'U
KEHEKEHE 'AUPITO.
'OKU 'IKAI TOTONU
KE U 'I HENI.**

Na'e kaka 'a Sākeasi 'i ha fu'u 'akau ke mamata mei 'olunga 'i ha ha'ofanga kakai 'i he hā'ele atu 'a Kalaisi 'i hono koló.

ngaahi manako mo e fakakaukau tatau—taimi 'e ni'ihiki ko ha ngaahi fakakaukau mālohi 'aupito 'a ia na'e fehangaahangi ia mo 'eku fakakaukau—fekau'aki mo e me'a kotoa pē mei he ngaahi hele'uhilá mo e ngaahi me'a fakapolitikale ki hono faka'u-hinga 'i 'o ha ngaahi potufolofolá. Ne u vakavakai holo ki he kakai kotoa pē 'oku kamokamo honau 'ulú peá u fakakaukau, "Ko e kakai lelei kimoutolu pea ko e tokotaha lelei au. Ka 'oku tau fu'u kehekehe 'aupito. 'Oku 'ikai totonu ke u 'i heni."

Na'á ku fefa'uhi mo e ngaahi ongo ko iá 'i ha ngaahi ta'u lahi. Peá u manatu 'i mo toe lau e talanoa mei he Luke 19 fekau'aki mo Sākeasi. Na'e 'ikai manakoa koe'uhí he ko ha tangata tānaki tukuhau ia, pea na'e lau ia ko ha tokotaha fai anghala. Ka 'i he taimi na'e hā'ele atu ai 'a Sisū 'i hono koló, na'e kaka 'a Sākeasi 'i ha fu'u 'akau ke mamata mei 'olunga 'i ha ha'ofanga kakai. Na'e 'ikai ke ne tokanga ki he fakakaukau 'a e ni'ihiki

kehé 'o kau kiate iá. Na'e makatu'unga mei he'ene kaka ko 'eni 'i he fu'u 'akau—'o mavahe mei he ha'ofanga kakai—'a e lava ke ne ma'u ha a'usia faka'ofa'ofa mo fakatāutaha mo e Fakamo'uí. Na'á ku fakatokanga 'i 'i he'eku lau iá na'e 'ikai ke ha'u 'eku ongo'i tuēnoá meia Kalaisi. Na'e manava'ofa mo fa'a fakamolemole 'a Sisū. Na'á Ne fekumi mālohi kiate kinautolu na'e fakamāu 'i mo teke 'i ki he tafa'aki—'a kinautolu na'e hā ngali kehé.

Ne toe 'i ai pē mo e ngaahi taimi kehe ne u ongo'i tuēnoa ai. Ka ne u ako 'a e ngaahi me'a 'okú ne 'ai au ke u kehé—ko hoku fōtungá, ko e anga e sio mai e ni'ihiki kehé kiate aú, ko e ngaahi me'a ne u manako aí, mo e anga 'eku fakakaukau ki he māmaní—'oku 'ikai ko ha ngaahi 'uhinga 'eni ke u mavahe ai. Ko e ngaahi 'uhinga 'eni 'oku fie ma'u kotoa ai kinautolu 'e he Siasí, mo hotau ngaahi talēniti kehekehé, mālohi-ngá, mo e fakakaukau. ■

'Oku nofo 'a 'Ileini Vikia 'i 'Iutā, USA.

KAU 'I HE FEPOTALANO'A'AKÍ

Ngaahi me'a ke Fakalaululoto ki aí

- Ko e hā e fa'ahinga liliu 'okú ne fakafaingata'a'ia 'i ha kakai ke nau kau ki he Siasí?
- 'E tokoni fēfē ho'o anga fakakaungāme'a ke foki mai ha taha pe kei mālohi 'i he Siasí?

Ngaahi Me'a Te ke Lava ke Fai

- Hiki ha lisi 'o e ngaahi faingata'a 'oku fa'a ikuna 'i 'e he kau papi uluí pea fokotu'u ha ngaahi taumu'a ki he founga 'e lava ke ke tokoni 'i ai kinautolú.
- Fakaafe 'i ha tokotaha papi uluí fo'ou pe ha kaungāme'a māmalohi ke tokoni atu kiate koe ke fakahoko ha 'ekitiviti 'i ho'o kalasí pe kōlomú.
- Vahevahe ho'o a'usiá 'i he lotú, 'i 'api, pe 'i he 'initaneti.

“Ko e hā e me‘a ‘oku totonu ke u fai ‘i he taimi ‘oku manuki‘i ai au he akó ‘i he‘eku muimui ki he ngaahi tu‘unga mo‘ui taau ‘o e Siasí?”

Kapau ‘oku manuki‘i koe ‘i he muimui ki he ngaahi tu‘unga mo‘ui ‘o e Siasí, ‘e lava ke hoko ia ko ha fai-ngamālie ke ke fakafofonga‘i ai ‘a Sisū Kalaisi. Anga faka‘apa‘apa mo ‘ofa. ‘E lava ke ke fakamatala e ‘uhinga ‘okú ke mo‘ui pehē aí, kapau e ue‘i koe. Fakakaukau ke faka‘aonga‘i e *Ki hono Fakamālohia ‘o e To‘u Tupú* ke tokoni atu ‘i ho‘omou alea‘i ho‘o ngaahi tu‘unga mo‘uí. Fakaafe‘i ‘a e Lau-mālie ki ho‘o mo‘uí koe‘uhí ke Ne lava ‘o ue‘i ‘a e loto ‘o ho to‘ú. ‘E lava ke tokoni‘i koe ‘e he Laumālie ke ke ‘ilo e me‘a ke lea ‘akí.

‘E lava foki ke ke ma‘u ha fale‘i mei ho‘o mātu‘á, kau taki ‘o e Siasí, pe ko e kau faifekau taimi kakató. ‘Eke kiate kinautolu e founa kuo nau tali ‘aki ha ngaahi tūkunga tatau.

Te ke ongo‘i ‘i he taimi ‘e ni‘ihi ke ke fakafekiki mo e ni‘ihi kehé fekau‘aki mo ho‘o tuí. Ka ke manatu‘i “ko ia ia ‘okú ne ma‘u ‘a e laumālie ‘o e fakakikihí ‘oku ‘ikai ‘o [Kalaisi] ia” (3 Nifai 11:29).

‘I he taimi ‘e ni‘ihi, te ke ongo‘i ke ke fakavaivai pea ‘oua ‘e toe muimui ki he ngaahi tu‘unga mo‘ui ‘o e Siasí. Ke ke mālohi! He ‘ikai ngata pē ‘i hono tāpuekina ho‘o mo‘uí ‘aki e nongá ‘i ho‘o tu‘u ma‘ú, ka ‘e faitāpuekina ai mo e mo‘ui ‘a ho to‘ú. ‘E lava ke pou pou‘i kinautolu ‘e ho‘o sīpingá ke nau fai ‘a e ngaahi fili ‘oku mā‘oni‘oní.

Sio ki he sīpinga ‘a e Fakamo‘uí ke ma‘u ha mālohi. Na‘e manuki‘i ‘a e Fakamo‘uí ‘i He‘ene taukave‘i e mo‘oní (vakai, ‘Isaia 53). ‘Okú Ne ‘afio‘i lelei e me‘a ‘okú ke ongo‘í. Na‘á Ne fakahoko ‘a e Fakalelei *ma‘au* mo a‘usia ‘a e ngaahi faingata‘a tatau pē ‘okú ke fehanganagai mo iá. ‘Okú Ne ‘iate koe. Ako lahi ange fekau‘aki mo ‘Ene mo‘uí kae lava ke ke hangē ko Iá ‘i he ngaahi tūkunga ko ‘ení.

Piki ki he Va'a Ukameá

‘I he taimi ‘oku fakakata ‘aki ai au ‘e he kakaí ‘i he akó, ‘oku ou fakakaukau ki he vīsone ‘a Lihai kau ki

he fale lahi mo ‘ata‘ataá: “Na‘e fonu ia ‘i he kakaí, ‘a e motu‘a mo e talavou fakatou‘osi, ‘a e tangata mo e fefine; pea na‘a nau tui ha ngaahi kofu mātu-‘aki faka‘ofa‘ofa ‘aupito; pea na‘a nau tu‘u ‘i he founa ‘o e manuki mo tuhu ‘aki honau louhi‘inimá kiate kinautolu kuo nau a‘u mai ‘o nau lolotonga kai ‘i he fuá” (1 Nifai 8:27). Te u hangē ko Lihai. He ‘ikai ke u teitei tukuange ‘a e va‘a ukamea ko ‘eni ‘oku fakatau ki he mo‘ui ta‘engatá.

Pia S., ta‘u 18, Haiti

Vahevahe ‘o e Ongongolelei

Na‘á ma lau mo haku kaungāme‘a e Tohi ‘a Molomoná ‘i he akó he lolotonga e mālo-

loó, ‘i he‘ema fakakakato e ngāue ki he tu‘unga ‘ulungaanga ‘o e angama‘á ki he Fakalalalaka Fakatāutahá. Na‘e kamata fakakata ‘aki kimaua ‘e he‘ema faiakó mo e to‘u akó. Na‘e ‘ikai ke u toe fie laukonga au ‘i he taimi ‘e ni‘ihi, ka na‘e ‘ikai ke u lava ‘e au ‘o tuku ‘eku folofolá ‘i ‘api. Na‘e hokohoko atu pē ‘ema lau ‘i he akó, pea ‘alu pē taimí pea ‘ikai ke toe fakakata ‘aki kimaua. Na‘e kamata ke sai‘ia ha taha ‘o homa ngaahi kaungāme‘á ‘i he ongoongolelei pea mo e Fakalalalaka Fakatāutahá. Na‘á ma ‘oange kiate ia ha ki‘i tohi pea mo ha folofola ‘e tolu kuo fakataha‘i, pea talu mei he taimi ko iá mo ‘ema ako‘i ia fekau‘aki mo e ongoongolelei. Na‘e kamata sai‘ia foki mo hono tuonga‘ané ‘i he ongoongolelei. ‘Okú na fakatou lau e Tohi ‘a Molomoná he taimí ni.

Kimipelí A., ta‘u 16, Palásila

Hoko ko ha Fa'ifa'itaki'anga

'Oku tokolahi ha fānau ako 'i hoku 'apiakó, 'oku 'ikai ke nau maheni mo e ongoongo-lelei. 'Oku ou tui ko e me'a lelei taha te ke lava 'o fa'i ko e fakahaa 'i ki he kaka'i e founda 'oku lelei ai ho'o mo'ui 'i hono mo'ui 'aki e ongoongolelei. 'I ho'o anga'ofa mo anga faka'apa'apá, 'e tatau ai pē pe ko e hā 'enua ngaahi lea 'oku fai kiate koé, te ke kei hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei, pea te nau ma'u ha faka'apa'apa lahi ange kiate koe mo ho'o tu'i. 'E malava ke fie ako lahi ange e kakai tatau pē ko iá ki he ongoongolelei 'amui ange 'i he 'enua manatu 'i ko ia ho'o tā sipingá!

Kelesi P., ta'u 14, Fofolita, USA

Vahevahe Ho'o Fakamo'oni

Ko e taimi pē 'okú ke 'ilo 'i ai e ngaahi tāpuaki 'oku muiaki mai 'i hono mo'ui 'aki 'a e ngaahi tu'unga mo'ui, 'oku 'ikai fie ma'u ia ke ke ongo'i mā 'i hono manukia koé. Te ke lava 'o ako 'i 'a e ngaahi tu'unga mo'ui mo vahevahe ha fakamo'oni 'o hono mo'ui 'akí. 'E lava ke ako ho to'ú mo fonu 'i he Lau-mālié ko'e'uhí he 'okú ke vahevahe ha fakamo'oni kau ki he ongoongolelei.

Imanuela A., ta'u 16, Kana

Manatu'i Ko Hai Koe

'Oku talamai 'e hoku ngaahi kaungāakó pe kaungāme'á ke u tui e vala 'oku 'ikai taau 'i he 'ao 'o e 'Otuá, ki he ngaahi 'ekitiviti 'a e akó. 'Oku nau pehē, "Kuo pau ke ke 'asi talavou. Kuo pau ke ke 'asi makehe." Ko e taimi 'e ni'ihí 'oku nau pehē kuo pau ke u fakangalo 'i 'eku ngaahi tui fakalotú kae lava ke u fe'unga mo e māmaní. Ka ko 'eku talí 'oku 'ikai ma'u pē.

'Oku ou 'ilo 'oku ou makehe mei he māmaní 'i he'eku faitotonu kiate aú. 'Oku SAI PĒ IA kapau 'oku 'ikai ke nau sai'ia 'ia au. 'Oku 'ikai fekau'aki ia mo e me'a 'oku talamai 'e he ni'ihí kehé; 'oku fekau'aki ia mo e mui-mui ki he ngaahi founda 'a e Tamai Hēvaní.

Sesi C., ta'u 19, 'Otu Filipainí

Hoko ko ha Faifekau

Kuó u ma'u ha ngaahi a'usia lahi fekau'aki mo hono mo'ui 'aki e ngaahi tu'unga mo'ui 'o e ongoongolelei 'i he akó. Kuó u ako ko ha mōmē-niti faka'ofa'ofa 'eni kiate kিতautolu ke fakamālohia ai 'etau ngaahi fakamo'oni pea kau ki he ngāue fakafaifekau. Ko e taimi pē kuó u fakatokanga 'i ai 'oku ou 'i ha tūkunga peheni peá u tauhi ma'u 'eku ngaahi tu'unga mo'ui, kuó u ongo 'i fiefia 'i he'eku ngāue 'o hangē ko ia 'oku fie ma'u mai 'e he 'Otuá kiate aú. 'Oua na'á ke teitei 'oange ha 'uhinga ki ha taha ke ne veiveiua ai fekau'aki mo koe pea mo e me'a 'okú ke tui ki ai.

Hailame D., ta'u 18, Palāsila

FAKATUPU-LAKI HO'O FAKAMO'ONÍ

"Ma'u 'a e loto-to'a ke tu'u ma'u 'i he mo'oni mo e angatonú.

Koe'uhí 'oku kehe ākenga 'i he sosaieti' he 'aho ní mei he ngaahi tu'unga 'ulungaanga mahu'ingá mo e ngaahi tefito'i mo'oni kuo foaki mai 'e he 'Eikí kiate kিতautolú, 'e lava ke ui koe ke ke malu'i 'a e me'a 'okú ke tui ki ai. 'E faingata'a ke ke matu'uaki e manuki 'a kinautolu 'oku nau 'ahi'ahi'i ho'o tu'i tuku kehe kapau 'oku mou ma'u ha ngaahi fakamo'oni mālohi. ... 'E malu'i koe 'e ho'o fakamo'oni, 'i he taimi 'oku toutou fakamālohia ai."

Palesiteni Thomas S. Monson, "Ofa ke Mou Loto To'a," Liahona, Mē 2009, 126.

FEHU 'I KA HOKO MAÍ

“Oku ou ongo 'i ta'e-fe'unga ke u hoko ko ha palesiteni 'o e kalasi Maea Meití. Te u hoko fēfē ko ha taki lelei ange?”

'Omai ho'o talí, pea kapau 'e fie ma'u, mo ha lá'i tā 'ata lelei kimu'a he 'aho 15 'o Sānuali, 2015, 'i he liahona.lds.org (lomi'i 'a e "Submit Your Work"), pe ko e 'imeili ki he liahona@ldschurch.org, pe 'i he meilí (vakai ki he tu'asilá he peesi 3).

Kuo pau ke fakakau mai 'i ho'o 'imeilí pe tohi 'a e ngaahi fakamatala ko 'eni mo e fakangofuá: (1) hingoa kakató, (2) 'aho fá'ele'i, (3) uóti pe koló, (4) siteikí pe vahefonuá, (5) ho'o tohi fakangofuá, mo e fakamo'oni hingoa 'a ho'o mātu'á kapau 'okú ke si'i hifo 'i he ta'u 18, ('e tali pē 'a e 'imeilí) ke pulusi ho'o talí mo e taá.

'E lava ke 'etita'i 'a e ngaahi talí ko'e'uhí ke lōloa fe'unga pe mahino.

'OKU 'IKAI FIE MA'U HA KAU 'ĀNGELO

Ne 'ikai ke mau lava 'i he pongipongi Kilisimasi ko iá 'i ha falemahaki 'i Kuatemala 'o ui e kau 'āngeló ke nau hiva. Ka na'e lava ke mau hiva.

Fai 'e Jeniann Jensen Nielsen

Ko e Kilisimasi ia 'i Kuatimalá ko e fana 'one, ngaahi 'imisi faka'ofa'ofa 'o e 'alo'í, mo e ngaahi kátoanga kai 'oku kau ai e tamale kuo pitoí—. 'I he'eku hoko ko ha faifekau taimi kakató na'á ku fakatokanga 'i na'e kehe 'aupito e ngaahi tukufakaholó mei hoku ngaahi tukufakaholo 'i he 'Tunaiteti Siteití. Na'á ku ta'elata peá u fakakaukau 'e fakamamahi hoku Kilisimasi.

Na'e pehē 'e hoku hoá, Sisitā 'Anaia, te ma fiefia 'i he Kilisimasi 'i hono tokoni'i e ni'ihī kehé. Na'á ne fokotu'u mai ke ma 'alu 'i he pongipongi 'o hiva 'i he fale mahakí, pea fakaafe'i e kau faifekau kehé ke nau kau fakataha mo kimaua.

'I he'ema'u a'u atu ki he hū'angá, ne u vakai ki he kakaí 'oku nau tu'u laine ke sio ki honau ngaahi 'ofa'angá. Na'e mamahi honau fofongá, efua honau va'é, pea mole mo e lanu honau valá. Ne mau tatali fakataha mo kinautolu. 'I he taimi ne faka'atā mai ai ke mau hū ki lotó, na'a mau lue hifo 'i ha holo fāsi'i na'e vali lanu mata pea faliki sima. Ne lōmekina au 'e he nanamu 'o e faito'ó mo e mahakí.

Na'á ku lava 'o sio 'i he huelo poipoila 'o e māmá ki he kau mahaki 'i he mohengá 'i ha loki lahi na'e si'isi'i ai 'a e 'eá pe feitu'u fakatāutaha. Ne nau tākoto ai, ko e ni'ihī mo e ngaahi me'a ha'i lavea, ni'ihī mo e vaisiliva, mo ha ni'ihī 'oku huka ki he ngaahi mīsini ke nau mānava.

Na'e to'e fakalongolongo pē ha ni'ihī. Na'e mohe e ni'ihī. Na'á ku fifili pe ko e hā ne mau ō mai aí. Ko e tokolahi taha 'i he'ema'u ki'i kulupu 'o e kau faifekau ne nau tu'u pē he matapaá, 'o 'ikai ke 'ilo e me'a ke faí.

Ka na'e 'ikai kau ai 'a Sisitā 'Anaia ia. Na'á ne 'alu ki he mohenga takitaha, 'o fakafe'iloaki ki he kau mahakí, mo 'eke ange pe 'oku fēfē 'enau ongo'í pea talamonū ange ke nau ma'u ha Kilisimasi fiefia. Na'e fakamanatu mai 'e he'ene loto-to'á kiate kima'utolu 'a e 'uhinga ne mau omi aí, pea na'a mau kamata leva ke hiva ha ngaahi hiva Kilisimasi, le'o si'i ka na'e faka'au 'o le'o lahi ange 'i he'ema'u hokohoko atú. Na'e malimali ha ni'ihī 'o e kau mahakí, pea tākoto pē ha ni'ihī 'o hangē 'oku 'ikai ke nau fakatokanga'í, pea ngūngū ha ni'ihī.

Na'e lue atu 'a Sisitā 'Anaia, mo ha himi 'i hono nimá, 'o hiva ki ha fefine 'a ia na'e takatakai 'aki e me'a ha'i laveá. Na'e kamata ke tangi fakalongolongo pē 'a e fefiné, pea ala atu hoku hoa anga'ofá 'o amoamohi hono lou'ulú. Ne lea mai e fefiné 'i he'ena'u tangí, "Ko e kau 'āngelo kimoutolu. Ko e kau 'āngelo kimoutolu."

He 'ikai kau 'iate au 'a e tali 'a Sisitā 'Anaia. Na'á ne tali ange, "Ikai, 'oku 'ikai ko ha kau 'āngelo ia 'oku mou fanongoá. 'Oku mou fanongo kimoutolu ki he Kāingalotu 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní."

'I he taimi ne 'alo'í ai 'a Sīsū Kalaisí, na'e talaki 'e ha 'āngelo Hono 'alo'í pea na'e fakafeta'i ha kau 'āngelo tokolahi ki he 'Otuá (vakai, Luke 2:8–14). 'Oku ou fakakaukau ki he kau 'āngelo ko iá 'i he Kilisimasi kotoa pē.

Ka 'oku ou fakakaukau foki kia Sisitā 'Anaia. 'Oku ou manatu ki he'ene poupu'i kima'utolu ke mau hiva 'i he falemahakí pea mo e fiefia ne mau ma'u 'i hono fakamafola atu 'a e fiefiá. 'Oku ou manatu ki he'ene amoamohi e lou'ulu 'o e fefine

ko ia na'e puké. Pea 'oku ou manatu 'oku 'ikai fie ma'u ke u hoko ko ha 'āngelo ke tokoni'i e ni'ihī kehé. 'E lava ke u tokoni'i kinautolu 'i he'eku hoko ko ha mēmipa 'o e Siasí. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Tutā, USA.

TĀ FAKĀTĀTĀĀ I'E DAVID STOKER, KO'E PALOŪ, TĀ'E DAVID LINDSAY

FAKA'ATĀ HA FEITU'U

“Ko kitautolu takitaha ko ha kau tauhi fale tali-fononga ‘a ia ‘oku tau fili pe ‘oku ‘i ai ha feitu’u mo’o Sīsū!”

‘Eletā Neal A. Maxwell (1926–2004) ‘o e Kólomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “Settle This in Your Hearts,” *Ensign*, Nov. 1992, 66.

Fai 'e 'Eletā
Mervyn B. Arnold
'O e Kau
Fitungofulú

'Oku Ou 'I Fē?

Founga ke 'Ilo' i mo Fakatupulaki ai
Ho' o Ngaahi Me' afoaki Fakalaumālié
mo e Ngaahi Talēnití

Kuo foaki atu 'e he Tamai Hēvaní e ngaahi me' afoaki fakalaumālié mo e ngaahi talēnití ke tokoni' i koe ke ke hokosi ai e tu'unga 'okú Ne finangalo ke ke a' usiá.

'Oku tau ma' u 'i he folofolá ha ngaahi fehu' i lahi 'oku nau 'ai ke tau fakakaukau ai ki he' etau mo' uí. Ko e taha 'o e 'uluaki fehu' i 'i he Tohi Tapú na' e fakahoko ia kia 'Ātama hili 'ene kai 'a e fua tapú. 'Oku ou fakaafe' i ki-moutolu ke mou fakalaululoto ki he founga 'e lava ke faka'aonga' i ai 'a e fehu' i ko 'ení 'i homou mo' uí:

“Na' e toitoi 'a 'Ātama mo hono 'unohó mei he 'ao 'o Sihova ko e 'Otuá 'i he ngaahi 'akau 'o e ngoué.

“Pea na' e ui 'e [he 'Eikí] ko e 'Otuá kia 'Ātama, 'o Ne pehē kiate ia, 'Okú ke 'i fē?” (Sēnesi 3:8–9; ko e toki tā-naki atu hono fakamamafa' i).

'Oku tokaima' ananga 'a e 'Eikí, pea te tau lava 'o fakapapau' i na' á Ne 'afio' i e feitu' u ne toitoi ai 'a 'Ātama mo 'Iví. Ko e hā na' e toe fehu' i ai 'a e 'Eikí, kapau na' á Ne 'afio' i e feitu' u na' á na 'i ai?

Na' e ue' i 'e he fehu' i ko 'ení 'a 'Ātama mo 'Iví ke na fakakaukau ki he anga 'ena mo' uí. Te tau lava 'o fehu' i loto pē kiate kitautolu ha ngaahi fehu' i tatau. Hangē ko 'ení: Ko e hā e tu'unga 'oku tau 'i ai 'i he' etau fononga 'i he hala 'o e fuakavá ki he mo' ui ta' engatá? Ko e hā e ngaahi me' afoaki mo e talēniti ne 'omi 'e he' etau Tamai Hēvaní kiate kitautolu 'i he maama fakalaumālié ke tokoni' i kitautolu 'i he hala ko 'ení? Ko e hā ha ngaahi me' afoaki mo e talēniti kehe 'oku tonu ke tau ma' u 'i he' etau feinga ke hoko 'o hangē ko ia 'oku finangalo 'e he 'Eikí kiate kitautolú?

Na' e pehē 'e Palesiteni Siosefa F. Sāmita (1838–1918), “I he tu'unga fakalaumālie 'o e tangatá, ne fanau' i ai ia 'e ha mātu' a fakalangi, pea ohi hake ai 'o matu' otu' a 'i he 'afio' anga 'o e Tamaí, kimu' a pea toki ha' u ki māmani 'i he sino fakamatelié [faka-tu' asinó].”¹ 'Oku ako' i kitautolu 'e he tohi lēsoni 'o e Ngaahi Tefito' i Mo' oni 'o e Ongoongolelé “'Oku 'afio' i 'e he Tamai Hēvaní ko hai kitautolu mo e me' a ne tau fai kimu' a pea tau toki ha' u ki hení. Kuó Ne fili 'a e taimi mo e feitu' u ke takitaha fā' ele' i mai ai ki-tautolu ke tau lava 'o ako' a e ngaahi lēsoni 'oku tau fie ma' u fakatāutahá

mo fakahoko 'a e lelei taha te tau lavá, 'aki hotau ngaahi talēnití mo e ngaahi 'ulungaanga fakafó' ituituí.”²

Na' e tuku mai koe 'e he Tamai Hēvaní ki he feitu' u lelei tahá ke faka'aonga' i ho' o ngaahi me' afoaki fakalaumālié pea fakatupulaki ho ngaahi talēnití. Tatau ai pē pe 'okú ke nofo 'i fē pe ko e hā e ngaahi tūkunga 'o e mo' uí 'okú ke 'i ai, te ke lava 'o fili ke ke lavame' a, tatau ai pē pe ko e hā ho ngaahi fainga-ta' a' iá. 'Oua na' á ke teitei fo' i. Ngāue pē. 'Oua 'e tuku. Manatu' i, ko e me' a 'okú ke fai 'aki e me' a 'okú ke ma' u, 'okú ne tala ko hai koé.

'E lava ke 'omi 'e he tā sippinga 'a 'Ātama mo 'Iví ha 'amanaki lelei lahi kiate kitautolu. Hili 'ena maumau' i 'a e fekau ko ia ke 'oua na' á na kai 'a e fua tapú, na' e kapusi 'a kinaua mei ha ngoue faka' ofo' ofa, ne fakamala' ia' i 'a e kelekelé, pea tupu 'a e ngaahi 'akau talatalá mo e talatala' āmoá, pea na' á na ngāue mo ngoue' i e kelekelé ke tokonaki pē ma' anaua. Na' e 'ikai ke na fo' i. Na' á na ngāue 'o hangē ko ia ne fekau' i 'e he 'Eikí kiate kinauá (vakai, Mōsese 5:1). Na' e fai 'e hona foha ko Keiní ha fili fulikivanu, ka na' á na kei hokohoko atu pē ke mo' ui angatonu mo ako' i 'ena fānaú.

Ko e 'Ilo Fo'ou 'a e Fa'ētangata ko Pení

'Oku 'i ai ha'aku fa'ētangata 'a ia na'e feinga ma'u pē ke fakalalakala mo fakalahi 'a e ngaahi me'afuaki mo e talēniti na'á ne ma'u mei he Tamai Hēvaní. Tuku mu'a ke u vahevahe atu ha talanoa 'e taha mei he'ene mo'uí kuó ne tokoni'i au ke u mamata ki he founa 'oku fakatupulaki mo fakalahi ai e ngaahi me'afuaki fakalaumālié mo e ngaahi talēniti.

'I ha 'aho 'e taha lolotonga e ngāue 'eku fa'ētangata ko Pení 'i he keli'anga kopá, na'á ne fakatokanga 'i ha konga ukamea motu'a na'e lī he ve'e halanga lēlué. Na'á ne kole ange ki hono pulé pe 'e lava ke ne ma'u ia. Na'e talaange 'e hono pulé, "Peni, 'oku ta'e'aonga e konga ukamea motu'a ia ko iá. 'E mole noa ho taimí hono to'ó."

Na'e malimali pē e fa'ētangata ko Pení mo pehē, "'Oku ou sio au ki ha me'a lahi ange 'i ha konga ukamea motu'á."

Na'á ne 'ave leva ia ki 'api, 'i hono fakangofua 'e hono pulé. Na'á ne tutu e ukameá 'i hono falengāué kae 'oua kuo uloulo 'aupito. Hili iá na'á ne lava leva, 'i ha'ane ngāue lahi, ke ngaohi mo piko 'i ia kae 'oua kuo hangatonu.

'I he taimi na'e mokomoko aí, na'á

ne tā leva ai ha sīpinga 'o ha hele lahi. Na'á ne tu'usi 'aki leva ha kasa tu'usi ukamea ki he fōtunga 'o ha hele. Na'e kamata tāta'a 'i leva 'e he fa'ētangata ko Pení e ngaahi tapa tokakoví, peá ne ngāue 'i ha lau-houa ke tu'usi, olo, fakangingila, mo fakalelei'i 'a e konga ukamea motu'a ko iá.

Na'á ne ngāue he 'aho ki he 'aho 'i ha me'a na'e ui 'e hono pulé ko ha konga ukamea ta'e'aongá. Na'e kamata māmālie ke 'ilonga hake e mata 'o e helé, pea hoko ko ha konga ukamea faka'ofu'ofa mo ngingila.

Ko e me'a pē na'e toe he taimi ní ko ha kau. Na'e 'alu e fa'ētangata ko Pení ki he vaó peá ne ma'u ha me'a tui 'o ha tia. Na'á ne foki mai ki hono

KO E HĀ HO'O NGAahi ME'AFUAKÍ?

Ko e ngaahi founa eni 'e ní'ihí 'e lava ke ke fakapapu'i ai 'a e ngaahi me'afuaki 'oku ke ma'ú:

- Kole ki he Tamai Hēvaní pe ko e hā ho'o ngaahi me'afuakí, pea kole kiate la ke faitāpuekina 'aki koe 'a e ngaahi me'afuaki kehé foki.
- 'Eke ki he kakai 'oku nau 'ilo'i lelei koé. Ko e taimi 'e ní'ihí 'e lava ke 'ilo'i lelei ange 'e he ní'ihí kehé ho'o ngaahi me'afuakí 'iate koe.
- Kau atu ki he ngaahi 'ekitiviti fo'ou pe ako ha pōto'i ngāue fo'ou ke 'ilo'i ho ngaahi talēniti mo e ngaahi me'afuaki fakalaumālié.
- Kapau 'oku 'i ai hao tāpuaki fakapē-teliake, ako ia ke ke 'ilo e ngaahi me'afuaki 'oku hā aí pe ko e me'a te ke malavá 'i he ngaahi tafa'aki paú.

‘OKÚ KE MA’U NAI HA TAHA ‘O E NGAahi ME’AFOAKI KO ‘ENÍ?

“Tuku ke u lea ki ha ni’ihi ‘o e ngaahi me’afaoaki ‘a ia ‘oku ‘ikai fa’a mahino pe fie ma’u ke fakatokanga’i ka ‘oku fu’u mahu’ingá. ‘E lava ke kau heni ho’o ngaahi me’afaoaki—ngaahi

me’afaoaki ‘oku ‘ikai ke fu’u mahino ka ‘oku mo’oni mo mahu’ingá.

“Tuku ke tau toe vakai’i e ngaahi me’afaoaki ko ‘eni ‘oku si’isi’i ange ‘ene hā mahino maí: ‘a e me’a-foaki ‘o e kolé; fakafanongó; ongo’i mo ngāue ‘aki ‘o e kihii’i le’o si’i; ‘a e me’afaoaki ‘o e malava ke tangi, ‘a e me’afaoaki ‘o e faka’ehi’ehi mei he fakakikihii; ‘a e me’afaoaki ‘o e loto fiemālie ki ha me’á; ‘a e me’afaoaki ‘o e faka’ehi’ehi mei he toutou lea ‘aki ha me’a ta’e’aongá; ‘a e me’afaoaki ‘o e fekumi ki he mā’oni’oni; ‘a e me’afaoaki ‘o e ‘ikai ke loto-fakamaau ki he kakai kehé; ‘a e me’afaoaki ‘o e hanga ki he ‘Otuá ki ha fakahinohinó; ‘a e me’afaoaki ‘o e hoko ko ha ākongá; ‘a e me’afaoaki ‘o e tokanga’i e ni’ihi kehé; ‘a e me’afaoaki ‘o e malava ke fakalaulau-lotó; ‘a e me’afaoaki ‘o e fakahoko ha lotú; ‘a e me’afaoaki ‘o e fai ha fakamo’oni mālohii; mo e me’afaoaki ‘o e ma’u ‘a e Laumālie Mā’oni’oni.”

‘Elettā Marvin J. Ashton (1915–94) ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “There Are Many Gifts,” *Ensign*, Nov. 1987, 20.

fale ngāue ‘o fakama’a, tu’usi, mo fakangingila e me’a tuí. ‘I he taimi na’e ‘osi aí, na’e molemole mo faka’ofo’ofa ia. Na’á ne fakapipiki fakalelei leva e kau ki he helé. Na’e hoko e konga ukamea motu’a, ‘ume’umea, mo pikopikó ko ha hele faka’ofo’ofa ‘a ia na’á ne ma’u ha ngaahi pale fakalāngilangi lahi.

‘Oku tau hangē pē ko e konga ukamea motu’a ko iá. ‘Oku fie ma’u foki ke mio’i, fakalelei’i, mo fakangingila kitautolu ke tau a’u ki hotau tu’unga mā’olunga tahá. ‘Oku kau ‘i ha konga ‘o e founga ko iá ‘a e fekumi ke ‘ilo’i, fakamālohiá, pea mo hono fakalahi hotau ngaahi talēnití mo e me’afaoaki.

Na’e mahino ki he fa’ētangata ko Pení ko e konga lahi ‘o hotau mālohingá ‘oku ‘ikai hā ia ki tu’a pea kuo pau ke kumi ke ‘ilo’i mo fakatupulaki. ‘Oku ako’i ‘e he ‘Eikí kitautolu ke tau “kumi fakamātoato ki he ngaahi me’afaoaki lelei tahá” (T&F 46:8) mo “fakatupulekina ‘e he tangata kotoa pē ‘a hono talēnití, koe’uhii ke lava

'e he tangata kotoa pē 'o ma'u mo ha ngaahi talēniti kehe, 'io, 'o liunga teau" (T&F 82:18). Pea ko e hā kuo pau ai ke tau fai 'enī? Te tau lava 'o faka'aonga'i hotau ngaahi talēniti mo e ngaahi me'afokaki ke tokoni'i e ni'ihi kehē, hangē ko ia 'oku fakamatala 'i he veesi hono hokó 'o pehē: "Pea feinga 'a e tangata kotoa pē ki he me'a 'oku lelei ki hono kaungā'apí, mo fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'aki 'a e mata 'oku hanga taha pē ki hono fakalāngilangi'i 'o e 'Otuá" (T&F 82:19). 'Oku ngaohi kitautolu 'e he ngāue tokoní ke tau mo'ui faka-Kalaisi ange.

Ko Hono Kumi Hotau Ngaahi Talēniti

Kuo ako'i 'e 'Eletā Lisiate G. Sikoti 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'a e founga 'e lava 'e he ngaahi faingata'á 'o fakalelei'i kitautolú 'o pehē: "Oku fa'a taulōfu'u mai 'a e ngaahi faingata'á 'i he taimi ko ia 'oku hangehangē ka lele lelei ai e me'a hono kotoá. 'I he taimi 'oku 'ikai hoko ai e faingata'á ko e nunu'a 'o ha'otālangata'á, ko ha fakamo'oni ia 'oku ongo'i 'e he 'Eikí 'a ho'o mateuteu ke toe lahi ange 'a ho'o tupulakí (vakai, Lea Fakatātā 3:11–12). Ko ia 'okú Ne tuku ke ke a'usia 'a e ngaahi me'a 'e tupu mei ai ho'o tupulakí, ho'o *mahinó mo e manava'ofá* [ko e ongo me'afokaki mahu'inga fau] 'a ia te na *teuteu'i koe ki ho'o lelei ta'engatá*. 'Oku fie ma'u ha ngāue lahi ke ke fakalaka ai mei he tu'unga 'okú ke 'i aí ki he feitu'u 'okú Ne finangalo ke ke a'u ki aí, pea 'oku fa'a fou ia 'i he ngaahi faingata'a mo e mamahi."³

Ko hono Fakatupulaki Hotau Ngaahi Talēniti

'Oku fie ma'u 'a e ngāue ki hono fakatupulaki hotau ngaahi talēniti. Ne 'ikai ke fu'u fuoloa mei heni, ha pehē

'e 'Eletā Sikoti ki hoku uaifi, "Tivona, 'oku totonu ke ke tā valivali."

Kuo te'eki ai ke tā valivali 'a Sisitā 'Ānolō 'i he'ene mo'uí. Na'e pau ke ne ngāue ki ai. Na'á ne to'o ha ngaahi kalasi 'e ni'ihi, tā valivali he 'aho ki he 'aho, pea hili ha taimi mo e ngāue lahi, na'á ne ako ke tā valivali faka'ofó'ofa. 'Oku tautau ha taha 'o 'ene ngaahi tā valivali faka'ofó'ofá, ko ha tā 'o ha vaitafe, he holisi hoku 'ōfisí.

Ko e mo'oni, 'oku fie ma'u e ngāue ki hono ma'u 'o e ngaahi talēniti, ka hono 'ikai ke lahi 'etau fiefiá 'i he taimi 'oku tau fanongo ai 'oku fakahā mai 'e he 'Eikí, "Mālō. 'E fakalahi ho'o ngaahi me'afokaki mo e ngaahi talēniti koe'uhí ko ho'o faivelengá" (vakai, Mātuu 25:14–30).

Ko Ho'o Ngaahi Me'afokaki Fakalaumālie

Na'e 'ilo'i 'e hoku uaifi ha talēniti 'i he tā valivali. Ko e hā ho'o ngaahi me'afokaki mo e ngaahi talēniti? 'Oku ou 'ilo kuo foaki atu 'e he'etau Tamai Hēvaní ha ni'ihi. Te u 'ilo fēfē ia? "Oku lahi 'a e ngaahi me'afokaki, pea 'oku foaki ha me'afokaki ki he tangata takitaha 'i he Laumālie 'o e 'Otuá" (T&F 46:11). 'Oku 'atā 'a e ngaahi me'afokaki mo e mālohi 'o e 'Otuá kiate kitautolu hono kotoa. Ko 'etau totonú mo e fatongjá ke tali 'etau ngaahi me'afokaki fakalaumālie, fakalahi hotau ngaahi talēniti, pea vahevahe ia.

'Oku 'omi 'e he folofolá ha ni'ihi 'o e ngaahi me'afokaki 'e lava ke tau fekumi ki aí (hangē ko 'ení, vakai, T&F 46), ka 'oku 'i ai mo'oni ha ngaahi me'afokaki mo e talēniti 'e laungeau. Fekumi 'i he Tohi 'a Molomoná, kae tautautefito ki he 3 Nifai 11–26, pea te mou 'ilo'i 'a e ngaahi me'afokaki mo e ngaahi talēniti 'oku 'atā kiate kitautolú takitaha. Hangē ko 'ení, 'i he 3 Nifai 11

'oku tau lau ai kau ki he fuofua fanongo 'a e kakaí ki he le'o 'o e Tamai Hēvaní ka na'e 'ikai ke mahinó:

"Na'a nau toe fanongo ko hono tu'o tolu ki he le'ó, 'o nau fakaava honau telingá ke ongo'i ia; pea na'e hanga honau matá ki he feitu'u na'e ongo ia mei aí. . . .

"Pea na'e hoko 'o pehē, 'i he mahino kiate kinautolú na'a nau toe tangaki hake honau matá ki he langí: pea vakai, na'a nau mamata ki ha Tangata [Sisū Kalaisi] 'oku hā'ele hifo mei he lotu langí" (veesi 5, 8).

Ko e fanongo lelei mo e vakai lelei ko ha ongo sipinga pē ia 'e ua 'o e ngaahi me'afokaki fakalaumālie mo e ngaahi talēniti te ke lava 'o ma'u mo fakalahi kapau 'okú ke lotu vēkeveke ke *fekumi pea ngāue'i* kināua.

'Oku ou fakaafe'i kitautolu takitaha ke fai e me'a na'e fai 'e he Fa'ētangata ko Pení: vakai ki he lelei tahá 'i he me'a kotoa pē 'i he'etau fekumi ki he ngaahi me'afokaki fakalaumālie mo e ngaahi talēniti pea faka'aonga'i kinautolu ke tāpuaki'i 'a kinautolu 'oku tau feohí. 'Oku ou 'ilo kuo lahi e ngaahi me'afokaki mo e talēniti 'oku faka'amu 'etau Tamai Hēvaní ke Ne foaki mai kiate kitautolú, ka "oku makatu'unga ia 'i he'etau kole ke ma'u kinautolú. 'Oku fie ma'u ha ngāue pe fāifeinga 'i he'etau tafa'akí ke ma'u e ngaahi tāpuaki" (Bible Dictionary, "Prayer"). 'Ofa ke tau 'ilo, ngāue'i, pea fakalahi e ngaahi me'afokaki faka-'Otuá mo e ngaahi talēniti ne fā'ele'i mai kitautolu mo íá, pea ke tau ma'u foki ha ngaahi me'afokaki kehe, ko 'eku lotú ia 'i he lotu fakatōkilalo. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALA

1. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesteni 'o e Siasí: Siosefa F. Sāmīta* (1998), 391.
2. *Ngaahi Tefito 'i Mo'oni 'o e Ongoongolelei* (2009), 11; toki tñaki atu hono fakamamafa'i.
3. Richard G. Scott, "Trust in the Lord," *Ensign*, Nov. 1995, 16–17; toki tñaki atu hono fakamamafa'i.

Fai 'e 'Eletā
Dallin H. Oaks

'O e Kōlomu 'o e
Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uá

KO E FOUNGA KE TEUTEU AI KI HE HĀ'ELE 'ANGAUA MAI

“K o e mo'uí ni ko e taimi ia ki he tangatā ke teuteu ai ke fe'iloaki mo e 'Otuá” ('Alamā 34:32).

'Oku tau teuteu nai?

Fēfē kapau ko e 'aho 'o 'Ene hā'ele maí ko 'apongipongi? Kapau na'a tau 'ilo te tau fe'iloaki mo e 'Eikí 'apongipongi—tu'unga 'i ha'atau mate vave pe ko Ha'ane hā'ele fakatu'upakē mai—ko e hā te tau fai he 'aho nī? Ko e hā ha vetehia te tau fai? Ko e hā ha angafai te tau ta'ofi? Ko e hā ha palopalema te tau fakalelei'i? Ko e hā ha fakamolemole te tau fai? Ko e hā ha ngaahi fakamo'oni te tau fai?

Kapau 'oku tau lava 'o fai 'a e ngaahi me'á ni, ko e hā 'oku 'ikai fai ai he taimi nī? Ko e hā 'oku 'ikai ke tau fakamelino ai he'ene kei lava ke ma'u 'a e melinó?

Ko e kovi ko ē ne nofo pē ha potu 'e taha mo 'ufi'ufi hangē ha hangatāmaki, kuo fakalao'i ia mo

faka'ali'ali hangē ha fuká he taimi ni. Kuo fehu'ia mo tukuaki'i 'a e ngaahi tefito'i fakava'e mo e 'ā malu'i 'o e sivilaisé. Kuo si'aki 'e he ngaahi pule'angá honau tukufakaholo fakalotú. Kuo si'aki 'a e ngaahi fatongia fakamalí mo fakafāmilí 'o lau tokua ko ha me'a ia 'oku fakatuta ki he fiefia fakatāutahá. 'Oku fonu 'a e ngaahi hele'uhilá mo e ngaahi makasiní pea mo e ngaahi televisoné 'oku nau ue'i 'etau ngaahi fakakaukā 'i he ngaahi talanoa mo ha ngaahi 'ata 'oku nau faka'ali'ali mai e fānau lelei taha, 'a e 'Otuá ko ha fanga manu fekai pe fakatupu 'oku nau kumia pē 'enau fiefia fakatāutahá. Pea 'oku tokolahi hatau ni'ihi 'oku nau tali 'a e polokalama ko 'ení.

Ko e me'a lelei, mo'óni, mo faka'ofó'ofá kuo fetongi 'aki ia 'a e koví, mo “ha me'a pē” pea mo e ngaahi ongo fakatāutaha 'oku muná. 'Oku 'ikai ha ofo, he tokolahi hatau to'u tupu mo ha kakai lalahi 'oku nau 'efihia 'i he ponokalafí, tui fakaava e ngaahi kupu 'o e sinó, holi siokitá, 'ulungaanga ta'efaitotonú, vala 'oku fakahāhā ai e sinó, lea koví, mo e fakahōhōloto he fe'auakí.

Ko e ngaahi me'á ni kotoa 'oku fakatupu loto mamahi ia 'i he 'ao 'o 'etau Tamai Hēvaní, 'a ia 'okú Ne 'ofa he kotoa 'o 'Ene fānau mo tapui 'a e angafai kotoa 'okú ne ta'ofi ha taha mei he foki ange ki Hono 'aó.

Ko e hā e tu'unga 'o 'etau teuteu fakatāutaha ki he mo'ui ta'engata? 'Oku hoko ma'u pē e kakai 'o e 'Otuá ko ha kakai 'o e fuakava, kau ai mo e ngaahi fakapapau toputapu ne tau fai 'i he vai 'o e papitaisó, 'i hono ma'u 'o e [lakanga fakataula'eiki mā'oni'oni], pea 'i he ngaahi temipale 'o e 'Otuá. 'Oku tau hoko nai ko ha kau palōmesi loi mo ha kau tui 'oku 'ikai ngāue?

'Oku tau muimui [nai] ki he fekau 'a e 'Eikí, “Mou tutu'u 'i he ngaahi potu mā'oni'oni, pea 'oua 'e hiki mei ai, kae 'oua ke hokosia 'a e 'aho 'o e 'Eikí; he vakai, 'oku ha'u vave ia?” (T&F 87:8).

'Oku 'ākilotoa kitautolu 'e he ngaahi faingata'a mei he tafa'aki kotoa pē (vakai, 2 Kolinitō 4:8–9). Ka 'i he'etau tui ki he 'Otuá, 'oku tau falala ki he ngaahi tāpuaki kuó Ne 'osi tala'ofa 'aki ma'anautolu te nau tauhi 'Ene ngaahi fekaú. 'Oku tau tui ki he 'apongipongi, pea 'oku tau teuteu atu ki he kaha'u ko iá.

'Oku folofola mai 'a e Fakamo'uí, “Ko ia, ke [mou] tui faivelenga, 'o lotu ma'u ai pē, pea teuteu'i mo tutu [ho'o-mou] māma, pea ke 'iate [kimoutolu] 'a e lolo, koe'uhí ke [mou] mateuteu 'i he hā'ele mai 'a e Tangata Ta'ané—

“He vakai, ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate [kimoutolu], te u 'ha'u vave” (T&F 33:17–18). ■

Mei ha lea 'i he konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2004.

TO O MEI HE KO E HĀ'ELE 'ANGAUA MAI, 'Ā 'E HARRY ANDERSON

KO 'EKU ME'A'OFA KILISIMASÍ

Ko e hā te u foaki ki he Fakamo'uí he ta'u ko 'ení?

Fai 'e Dustin Ward

Ko hoku nofo'anga angamaheni 'i he semineli na'e 'i he 'otu muí, 'a ia na'á ku lava ai ke talanoa mo fakakata mo hoku kaungāme'á. Na'á ku toki lēsisita pē ki he semineli koe'uhí he na'e 'atā 'eku taimi tēpilé. Na'e fakahoko 'a e semineli lolotonga 'a e 'aho akó 'i he feitu'u na'á ku nofo aí, pea na'e fokotu'u mai 'e ha faifale'i 'i he akó ke u to'o koe'uhí ko ha mēmipa au 'o e Siasí. Na'á ku 'ilo'i e hingoa 'o e faiakó, ka ko e me'a pē ia kuó u ako mei he kalasí.

'I he 'aho 'e taha, ne li'aki ai hoku kaungāme'á, ko ia na'á ku fepaki leva mo ha palopalema: ne 'ikai toe 'i ai ha taha ke ma fefakakata'aki. 'I he 'eku loto-hoha'á, na'á ku fakahoko leva e fili 'e taha—ne u fakafanongo. Ko e fuofua taimi 'eni na'á ku tokanga ai ki he faiakó.

'I he 'eku toe manatu ki aí, 'oku 'ikai ke u manatu 'i ha fo'i lea 'e taha na'á ne lea 'aki 'i he 'aho ko iá, ka 'oku ou manatu 'i hono ma'u 'eku tokangá. Na'e foki mai hoku kaungāme'á 'i he 'aho hono hokó, ka na'e 'ikai ke ma fefakakata'aki, na'á ku fakafanongo pea ne toe ma'u 'eku tokangá.

Ne iku pē peá u hiki mei he tafa'aki kimumi 'o e lokí 'o tangutu 'i he 'otu mu'á, ke u tokanga lelei ange. Ne 'ikai ha kalasí 'e 'osi te u ta'e ongo'i mahu'inga'ia ai 'i he lēsoní pe 'i he kau ako ko ia ne vahevahe 'enau fakamo'oní.

Na'á ku fiefia 'aupito 'i he semineli, ko ia na'á ku toe lēsisita ki ai he ta'u hono hokó. Na'á ku papitaiso 'i hoku ta'u valú ka kuo te'eki ai ke u fa'a 'alu ki he lotú. Ka na'e 'i ai ha liliu 'i ha 'aho 'e taha 'i Tisema kimu'a pea hoko mai e mālōlō Kilisimasí. Na'e fakaafe'i kimautilu 'e he faiakó ke mau ō kimu'a 'i he lokí 'o fakahā pe ko e hā e me'a'ofa te mau foaki kia Kalaisi 'i he ta'u ko iá.

Ne u fakakaukau, "He 'ikai fai 'eni ia 'e ha taha." Ka na'á ku 'ohovale, 'i he lue tahataha hake e kau akó kimu'a 'i he kalasí. Ne tangi 'a lo'imata ha ni'ihī, vahevahe 'e he ni'ihī e ngaahi taumu'a ne nau fokotu'ú, pea fai 'e ha ni'ihī ha ngaahi talanoa. Ne 'ikai ke u tui ki he me'a ne hokó!

Na'e vave 'alu 'a e taimí. Ko au toko taha pē na'e te'eki ai ke 'alú. Kimu'a peá u 'ilo'i iá, ne u lue atu. Na'e 'ikai ha'aku 'ilo ki he me'a ke u lea 'akí. Hili iá, na'á ku lea leva 'i ha le'o tetetete 'o pehē, "Ki he 'aho fā'ele'i 'o Kalaisi 'i he ta'u ní, te u kamata 'alu leva ki he lotú."

Talu mei he 'aho ko iá, ne kamata ke u 'alu ki he lotú ko 'eku me'a'ofa ki he Fakamo'uí. Ko e me'a ne makehé he ko au ia na'á ku ma'u e me'a'ofa. Na'e liliu 'eku mo'uí 'i he 'eku foki ki he lotú, pea na'e kamata kotoa ia 'i he 'aho ko ia ne ta'ofi ai 'eku talanoá pea lōloa fe'unga ke u lava 'o faka'atā e Laumalié ke ne ue'i hoku lotó.

'Oku kei lea mai pē 'a e Laumalié kiate au. Ko e me'a pē ke u faí ko e tu'u 'o fakafanongo—pea muimui leva. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i 'Iutā, USA.

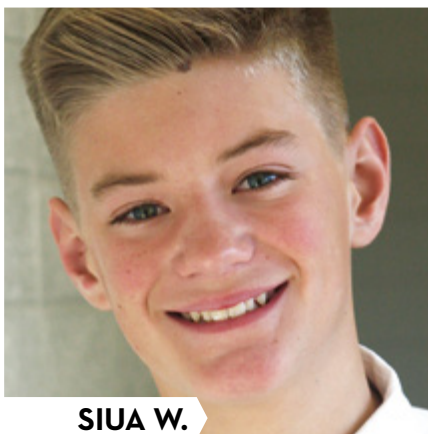

MATEUTEU KE LAKA

KI M U ' A

NODOKA T.

SIUA W.

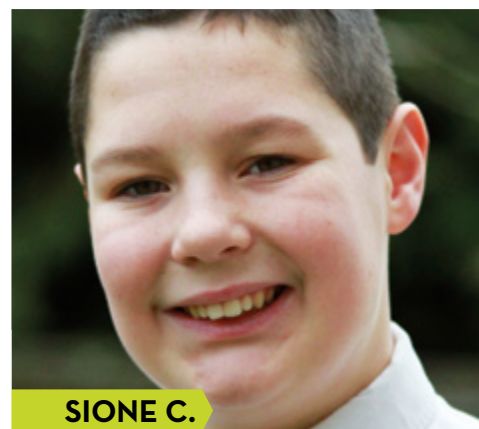
KULEISI S.

PULAIENI R.

ĀĪOLAH MO 'EVALINE V.

SIONE C.

Hiki hake mei he Palaimelí ki he Kau Talavouú pe Kau Finemuí? Vakai ki he ngaahi fakakaukau ko 'eni mei ha kau ta'u 12 'e toko 7 'oku nau lolotonga fai 'a e liliu ko 'eni.

Fai 'e Richard M. Romney, Ngaahi Makasini 'a e Siasi pea mo Mickey Shimomiya, Tokiö, Siapani

‘O ku mei hoko ‘a ho‘o ta‘u 12. ‘Oku fonu ‘a e mo‘uí ‘i he ngaahi liliu. ‘Okú te hiki hake mei he Palaimelí ki he Kau Talavouú pe Kau Finemuí ‘i he siasí. ‘Oku ‘uhinga ‘eni ke te fokotu‘u ha ngaahi taumu‘a, fai ha ngāue tokoni, teuteu ki he temipalé, pea ako ‘o lahi ange fekau‘aki mo e ongoongoleléi. Ka ‘oku ‘ikai totonu ke ke manavasi‘i! ‘Oku pehē ‘e he ní‘ihi ‘oku nau foua e me‘a tataú ‘oku fakafefia.

Fakataha'i Lōua

Ko ha Punungahone ta'u 12 'a Aīolah. V 'o Falaniseé. 'Oku pehē foki ki hono ta'okete ko 'Evaliní 'a ia 'e hoko hono ta'u 13 'i ha māhina 'e taha. Na'e pehē 'e Aīolah "Oku ou fiefia 'oku 'i heni hoku ta'oketé ke tokoni mai 'i he'eku hiki mei he Palaimelí ki he Kau Finemuí."

Ko e taha 'o e ngaahi me'a ne nau sai'ia taha a'í ko e Fakalalaka Fakatāutahá, ka ne nau kata 'i he'enua lau fekau'aki mo e taha 'o e ngaahi taumu'á. 'Oku pehē, "Ako ke faka'aonga 'i ha fa'ahinga me'alea."

'Oku pehē 'e 'Evaline "Ko e ta'u lahi 'eni 'ema tā me'alea." Ka na'á na talanoa ki he'ena fa'éé 'i he hili iá. Na'á ne tokoni'í kinaua ke na 'ilo'í te na lava 'o fakakakato ha taumu'a 'e taha 'o faka'aonga 'i 'a e mūsiká: ngāue tokoni.

'Oku teuteu leva 'a Aīolah mo 'Evaline ke faka'ali'ali 'i he houalotu sākalamēnití mo e pō talēnití, fakahoko ha koniseti ki he fānau pea mo e kakai matu'otu'á, pea tokoni ki he kau fakafai'au'í 'i he'enua hivá.

'Oku pehē 'e 'Evaline "Ko e me'a lelei 'a e Fakalalaka Fakatāutahá. 'Okú ne 'ai koe ke fai 'a e me'a 'okú ke sai'ia a'í pea mo fai ha ngaahi me'a fo'ou foki."

'Eke ha ngaahi fehu'i

Na'e teuteu 'a Brian R. ta'u 12 'o 'Alesona, USA, ki he fuofua taimi ke ne tufa ai 'a e sākalamēnití. Na'á ne kole ki he kau ma'u Lakanga Taula'eiki faka-'Ēlone 'i honau uōtí ke nau fakamatala'i ange ha ngaahi me'a kiate ia, he na'e 'ikai ke ne loto ke fai ha fehālaaki.

'Okú ne pehē "Na'a nau lelei 'aupito. Ne nau talamai 'a e feitu'u ke u tu'u a'í, feitu'u ke u 'alu ki a'í, pea mo e founda 'a hono paasi 'o e ngaahi laulaú."

Ka ko e me'a mahu'inga angé, na'a nau fakamanatu kiate ia ke ne anga 'apasía. 'Oku pehē 'e Palaieni, "Oku fie ma'u ke tau manatu'í 'a e Fakamo'uí 'i he taimi 'oku tau tufa ai 'a e sākalamēnití. Te tau tokoni'í 'a e ni'ihí kehé ke nau manatu'í Ia 'i he'etau loto 'apasía."

Na'e fiefia 'a Pulaieni 'i he'ene 'ilo'í 'oku tokoni ange ha ni'ihí ke mahino kiate ia 'a hono ngaahi fatongia' pea ke lelei 'a hono fua iá. 'Okú ne pehē, "Kole pē. 'Oku faingofua ange 'a e hiki mei he Palaimelí ki he Kau Talavou'í 'i he me'a 'oku tau fakakaukau ki a'í."

Ma'u Ha Ngaahi Kaungāme'a Fo'ou

'Oku pehē 'e Nodoka T. 'o 'Okinaua Siapaní, "Na'á ku manavasi'í 'i he taimi na'e kole mai ai 'a e 'etivaisá ke u 'alu ki he'eku fuofua kemi e Kau Finemuí 'a e siteikí. Na'á ku fili leva ke u lotu. 'I he hili 'eku lotú na'á ku fili leva ke u 'alu, koe'uhí na'á ku ongo'í fiemālie.

"Ne u lava 'o ma'u ha ngaahi kaungāme'a 'i he 'uluaki 'ahó pē. Ne vave 'a e mole 'eku manavaheé koe'uhí na'e fu'u angalelei mo anga'ofa mai 'a e kau finemuí kiate au. Na'á ku ako ke fakama'a 'a e vaí, ha'i ha fakapona, ngaahi ha me'a ha'iha'i, fakahoko ha fakahaofi 'a e mānavá, pea mo kumi ha ngaahi 'akau 'e lava 'o kai!"

Ongo'í Talitali Lelei

'Oku pehē 'e Kuleisi S. 'o 'Alesona, USA, "Ko hoku fuofua 'aho 'i he Finemuí 'a hoku 'aho fā'ele'í. Ne nau 'ai ia 'o hangē ha fu'u me'a lahi. Ka na'a nau kei anga'ofa pē 'i he hili iá. Na'a nau 'ai au ke u ongo'í 'oku talitali lelei au."

'Oku talitali lelei ia 'e he'ene 'etivaisá. 'Oku pehē 'e Kuleisi, "Okú ne fakahā mai fekau'aki mo e ngaahi me'a na'á ne fai 'i he taimi na'á ne kei 'i he Kau Finemuí ai. Peá ne vahevahe mo kima'utolu pea fakapapau'í 'oku mau mahino'í 'a e tohi Fakalalaka Fakatāutahá."

Ako, Ako'i, pea Vahevahe

Na'e kole kia Siua W. 'o 'Tutā, USA 'i he'ene hoko ko e tikonu fo'ou ke ne ako'i ha lēsoni 'o fekau'aki mo e hoko ko ia ko ha ākongā 'a Kalaisi. 'Oku pehē 'e Siua, "Ne u 'ilo'i ha ngaahi potufolofola fekau'aki mo e taimi na'e taumāta'u ai 'a Pita mo ha ni'ihi kehē. Na'a nau feinga 'i ha tafa'aki 'e taha 'o e vakā ka na'e 'ikai ke nau ma'u ha me'a. Pea na'e fakahā ange 'e he Fakamo'u'i ke nau taumāta'u 'i he tafa'aki 'e tahā, pea na'e lahi 'aupito 'a e ika na'a nau ma'u (vakai Luke 5:5–11 mo Sione 21:6–11). Ne mau lau ia 'i he'eku lēsoni. Ne mau talanoa leva ki he founga 'oku tatau ai 'eni pea mo kitautolū. Te tau lava pē 'o fetaulaki mo ha palopalema 'i he taimi 'oku tau ngāue tokotaha a'i. Ka 'e tokoni'i kitautolu 'e he 'Eiki 'i he taimi 'oku tau fanongo a'i."

'Oku pehē 'e Siua 'oku mahu'inga ki he Kau Talavo'u 'a e akó, ako'i, pea mo e vahevahē. 'Okú ne pehē, "Oku mau ako ha me'a lahi mo ha

ngaahi 'ekitiviti 'i he Palaimeli. 'Oku mau ako ha me'a lahi 'i he taimi ni mo vahevahe. Ko hono 'uhingá 'oku mau fai ha me'a lahi 'i he me'a 'oku mau akó." Hangē ko 'eni, ko e 'a'ahi 'a Siua ki ha kaungāme'a na'e fuoloa 'a e 'ikai ke ne 'alu ange ki he lotú. "Ko e 'uhinga 'oku 'ikai ke nau ha'u a'i he 'oku ngāue Sāpate 'ene mātu'á. Ka na'á ku talaange 'e lava ke na ha'u pea mo au."

'Oku lolotonga ako 'a Siua ki he taumu'a 'a e Kau Talavo'u pea mo e Kau Finemu'i. 'Okú ne pehē, "Okú ne fakahā mai 'a e founga ke tau hoko ai 'o hangē ko e Fakamo'u'i. 'Okú ne 'ilo'i 'oku 'uhinga 'a e fakaafe ko ia ke "ha'u kia Kalaisi" ke hokohoko atu 'i he hala 'oku kamata 'aki 'a e papitaisó mo e hilifakinimá, hokohoko atu ki he tempalé, pea tataki leva ki he mo'ui ta'engatá.

'Okú ne pehē "oku ou mateuteu ke laka ki mu'a." ■

NGĀUE FAKATAHA 'I HE FATONGIA KI HE 'OTUÁ

'Oku fa'a ngāue fakataha 'a Sione C. ta'u taha ua mo 'ene tangata'eiki ki he'ene ngaahi poloseki. Hangē ko 'eni, te na tuitui ha kongokonga ki ha monomono 'a ia te na lava 'o faka'aonga'i 'i he'ena 'alu ki ha kemi. 'Oku 'omi 'a e ngaahi kongokonga ko 'eni mei ha ngaahi kemi mo ha 'ekitiviti ne na 'alu ki ai 'i Pilitisi Kolomupia, mo Kánata 'i he'enua kei nofo 'i a'i.

'Oku pehē 'e Sione, "Oku tokoni lahi 'aupito 'a e Tamai. 'Oku 'ikai ke u lava 'o fakakaukau atu ki hano fai 'o ha poloseki 'a e Siasí 'o 'ikai kau ai ia."

Ne na vakai'i fakataha 'a e tohi Fatongia ki he 'Otua 'a Sioné 'i he hokosia hono ta'u 12. Ne na a'u mai leva ki he kongā 'o e "Mahino 'a e Tokāteliné" 'i he Tikoni. 'Oku pehē 'e Sione, "Na'e fakamatala'i mai leva 'e he'eku Tamai 'a e ngaahi ki mo e mafai 'o e lakanga fakataula'eiki. Na'e tokoni leva ia kia Sione ke fakakakato 'a e kongā 'e taha ko ia na'e fie ma'u."

'Oku pehē 'e Sione, "I ho'o fakahoko ki he polokalama Fatongia ki he 'Otuá, fakakau 'a ho'o tamai. Kuo tokoni lahi mai 'eku tamai."

Fai 'e 'Eletā
D. Todd
Christofferson

'O e Kōlomu 'o e
Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uā

*Ko e kau mēmipa
'o e Kōlomu 'o e
Kau 'Aposetolo
'e Toko Hongo-
fulu Mā Uā ko e
kau fakamo'oni
makehe 'o Sīsū
Kalaisi.*

Na'e pekia mo'oni nai 'a Sīsū peá Ne toe tu'u?

'Io.
'Oku ou tu'u ko ha
fakamo'oni ko Sīsū 'o
Nasaletí 'a e Huhu'i
kuo toetu'ú.

Ko e Tupu'anga
la 'o e māmaní.

Na'e mo'oni
'a 'Ene ngaahi
maná.

Te Ne toe
hā'ele mai.

'Oku mo'oni 'Ene
'alo'ofá, 'o faka'atā
ai e kakai kotoa pē ke
nau fakatomala pea
hoko 'o ma'a.

'Oku 'i ai ha
toetu'u ma'á e
kakai kotoa pē.

Mei he "Ko e Toetu'u 'a Sīsū Kalaisi," Liahona, Mē 2014, 111-14.

FAKAIKIKI/WEI HE S/RISEN, FAI E DEL PARSON; TO O WEI HE KO HONO FAKA'A E SISU 'A E KUJ, TA' E CARL HEINRICH BLOCH; KO E HAELE HAKÉ, TA' E HARRY ANDERSON; TO O MEI HE KO E FEINE MATE MO'U'A 'I HE FE'AUAKI, TA' E HARRY ANDERSON; TA' O E MATA LA' I KAU' E ISALORRISTOCK/THINKSTOCK

'Oku Tau Manatu mo Hū ki Hotau Fakamo'ui, ko Sīsū Kalaisí

Fai 'e Erin Sanderson
mo Jean Bingham

Ne fakahā 'e he Tamai Hēvaní ki He'ene kau palōfitá 'i he kuohilí fekau'aki mo ha me'a'ofa ma'ongo'onga 'a ia te Ne 'omi ki he māmaní kotoa. Ko e me'a'ofa ko iá 'a Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí, 'a ia 'e hā'ele mai ki he māmaní ke hoko ko hotau Fakamo'ui. 'E fakahā mai 'e Sīsū kiate kitautolu 'a e founa ke tau mo'ui ai kae lava ke tau toe foki hake ki he Tamai Hēvaní. Na'e 'amanaki fiefia atu 'a e kau palōfitá ki he taimi 'e 'alo'i ai 'a Sīsū.

'I he taimi na'e fakahā ai 'e he kau 'āngeló ki he kau tauhisipi ofi ki Pētelihemá, kuo 'alo'i 'a e ki'i pēpē makehe 'a ia ko e 'Alo 'o e 'Otuá, na'a nau ongo'i ha fiefia lahi. Ne nau fakavavevave atu ke mamata, hū kiate Ia.

Na'e 'ilo'i 'e he kau Nīfái 'i he ongo 'Ameliká, na'e 'alo'i Ia, 'i he taimi na'e maama ai e langí 'i he pō kakato ko iá neongo ne 'osi tō e la'aá. Ne nau fu'u ongo'i fiefia foki pea nau fakafeta'i ki he Tamai Hēvaní 'i he me'a'ofa 'o Hono 'Aló.

'Oku tau manatu'i mo fakafiefia 'i hotau kuongá ni e 'alo'i 'o Sīsū Kalaisí 'i he taimi Kilisimasí. 'Oku

FOLOFOLÁ

• Sione 14:6

tau fakahāa'i 'etau fiefia mo e hounga'ia he me'a'ofa 'a hotau Fakamo'ui 'i he'etau muimui ki He'ene sīpingá 'aki 'etau 'ofa ki he ni'ihī kehé 'i he ngaahi founa lahi taha te tau lavá. ■

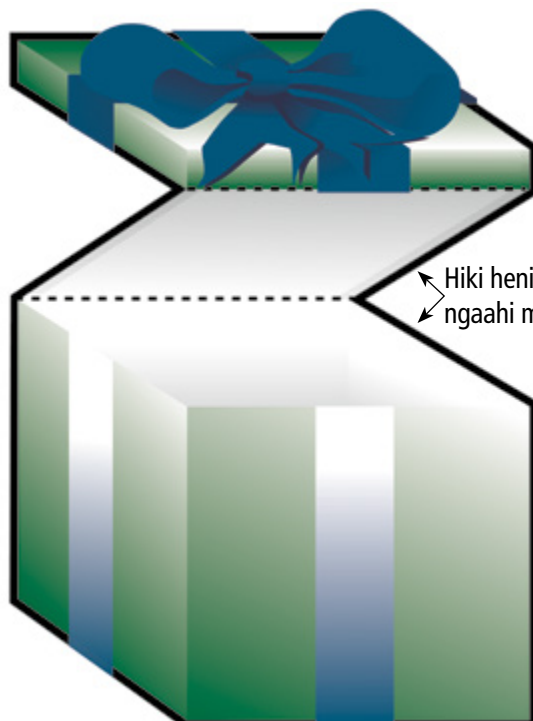
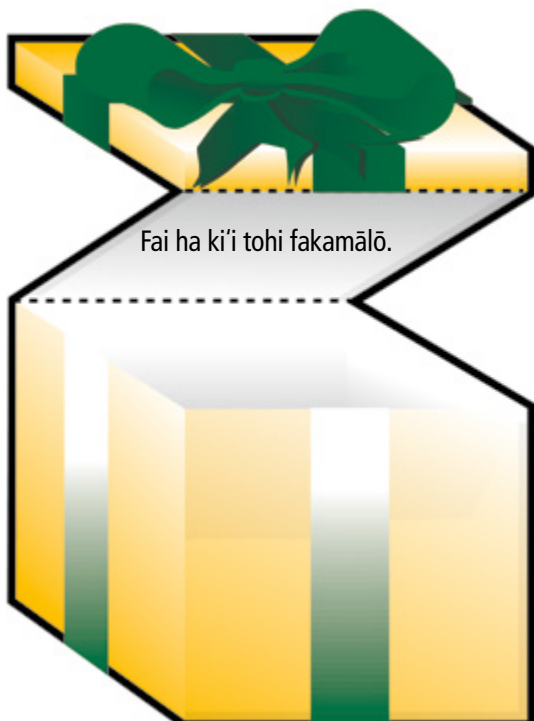
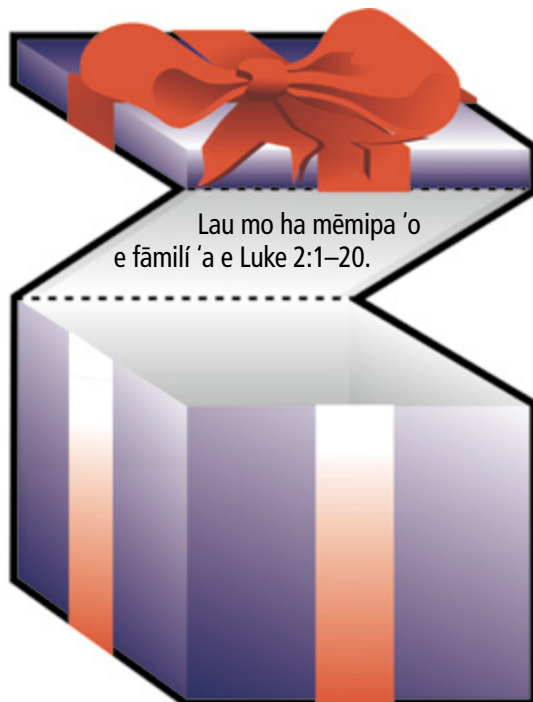
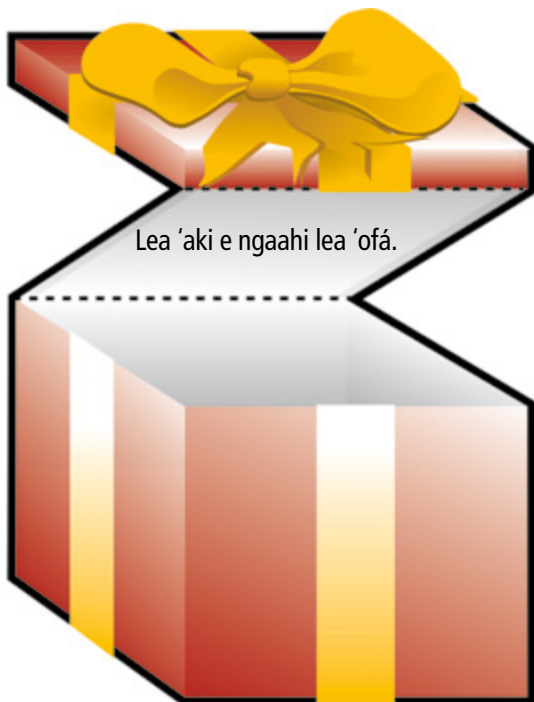
'Oku nofo 'a e ongo fa'u tohi 'i Tutā, USA.

NGAAHI FAKAKAUKAU KI HE TALANOA FAKA-FĀMILÍ

Talanoa fekau'aki mo e ngaahi founa na'e fakahā ai 'e Sīsū Kalaisi 'a e 'ofá. Fili fakafāmilí ha ngaahi founa 'e ni'ihī ke fakahāa'i ai e 'ofá ki he ni'ihī kehé he lolotonga 'o Tisemá, ko ha founa ke manatu'i mo muimui ai ki he sīpinga 'a Sīsū Kalaisi.

NGAAHI ME'A'OFĀ 'O E 'OFĀ

Kosi 'o to'o e 'ū puha me'a'ofā 'i he laine hangatonú. Hiki ho'o ngaahi 'ekitiviti me'a'ofā 'i he puha 'oku 'ikai hiki ai ha me'á. Peluki 'i he ngaahi laine motumotú; pea fakapipiki ki lalo e tāpuní. Fakaava 'i ha ki'i fo'i ava 'i he konga ki 'olunga 'o e me'a'ofā takitaha pea fakapipiki ki ai 'a e afó. Tautau 'a e ngaahi me'a'ofā 'i ha feitu'u te ke lava 'o sio ki ai. Fakaava ha "me'a'ofa" 'i he ngaahi 'aho kotoa pē, pea fai 'a e 'ekitiviti 'i lotó. Manatu'i, 'e lava ke mou foaki e ngaahi me'a'ofa ko 'ení 'i he ta'ú kakato!

'E lava ke ke paaki ha ngaahi tatau lahi ange 'o e 'ekitiviti ko 'ení 'i he liahona.lds.org.

Fai 'e 'Eletā
Brent H. Nielson
'O e Kau Fitungofulú

'Ienisī

“Pea ko 'eni ko hoku lotó ke mou loto-fakatōkilalo, mo anganofa mo angavaivai” (Alamā 7:23).

Ne mau fie ma'u ma'u pē mo hoku ngaahi tokouá ha hoosi. 'I he'eku ta'u 9 pe 10 nai, na'e fakatau mai 'e he'eku tangata'eikí ha hoosi fefine 'uli'uli faka'ofa'ofa. Ne mau ui ia ko 'Ienisī. Ne mau fiefia 'aupito ke ma'u 'a e hōsī ni, ka na'e te'eki ai ke ako'i ia ke lava 'o fai ha heka ai. Ne mau fu'u kei iiki ke fai kotoa e ngāue lahi 'oku fie ma'u ke ako'i 'aki ha hōsī, ko ia na'e kole 'e he'eku tangata'eikí ha kaungāme'a 'okú ne 'ilo lahi ki he fanga hōsī ke tokoni 'i hono ako'i 'o 'Ienisí.

Ne mau fa'a ō ki he kai kai'angá ke vakai kia 'Ienisī. Ne 'ikai ke mau fa'a tatali ki he 'aho te mau lava ai 'o heka aí. Ka neongo pe na'e lahi fēfē e feinga 'a ha taha, na'e 'ikai pē lava ha taha ia 'o ako'i 'a 'Ienisī. Na'á ne fu'u ongongata'a. Na'e 'ikai pē ke mau lava 'o heka ai.

'I he 'aho 'e taha, ne feinga e kaungāme'a 'o 'eku tamaí ke heka ai 'i ha laka. 'I he taimi na'e 'alu hifo ai 'a 'Ienisī mo e tokotaha ne heka aí, 'i he halá, na'e puna pea fakatooki 'e 'Ienisī e tokotaha heká ki lalo pea kamata ke ne lele he koló. Na'e lele makaka 'aupito 'a 'Ienisī 'o lavea ai hono va'é 'i ha paipa vai. Na'á ku tuli mui atu 'ia 'Ienisí peá u ma'u ia

'oku tokoto mamahi mai he ve'e halá.

Na'á ku loto mamahi. Ne mau 'ofa 'ia 'Ienisī. Kapau na'á ne talangofua ki he faiakó, na'á ne mei hoko ko ha hoosi fiefia mo mo'ui lelei. Ka na'e 'ikai fanongo mo muimui 'a 'Ienisī ia ki hono pulé. Ka kuó ne lavea he taimí ni pea tokoto 'i he halá 'i lotomālie.

Na'e ako'i au 'e he talanoa 'o 'Ienisī ki he ngaahi tāpuaki 'oku ma'u 'i he taimi 'oku tau muimui ai ki he 'Eiki, 'a ia ko hotau Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí. 'I he taimi 'oku tau anga'ofa mo angamalū mo loto-fakatōkilalo aí, 'e lava ke tau fiefia 'i he'etau tukuange ke tataki kitautolu 'e he Fakamo'uí. ■

KO 'ETAU PĒSÍ

Ne mau ō mo hoku fāmīlī mo homau uōtī 'i he ta'u tuo 'osī ki he tempale 'i Suisalaní, 'i ha 'aho 'e fā. Ne hā ha 'umata 'i he pongipongi Tokonakí, kimu'a pea mau foki ki 'Ītalí.
Selaia C., ta'u 10, 'Ītalí

Ne mau ngaohi ha ngaahi mape faka-fāmīlī ki ha 'ekitiviti 'a e Palaimelí.
Lasi Hēlesi Uooti, 'Āsenitina

Ko 'eku fuofua Tohi 'a Molo-moná 'eni. 'Oku ou lava 'o lau ha ngaahi fo'i lea he taimi ni, te u lava leva 'o lau 'a e folofolá.
'Ana L., ta'u 5, Palāsila

Ne mau fuofua fakahoko 'emau polokalama he sākalamenití 'a e Palaimelí 'i he ta'u kuo 'osí. Na'e mate e 'uhilá 'i he uike kimu'a he lolotonga 'emau ako me'á, ka na'a mau hiva mo lau pē 'emau ngaahi kongá.
Vienitiane Kolo, Lāosi

Ko Mina au mei Suēteni

Hallå,
Vänner!*

* "Mälö e lelei, ngaahi kaungā-
me'a" 'i he faka-Suēteni

Mei ha 'initaviu ne fai
'e Amie Jane Leavitt

*Ko ha fo'i
sukini fōlahi
'eni na'á ku
paki mei he'e-
mau ngoué.*

Te ke fie nofo 'i ha faleako? 'Oku nofo 'a Mina mo hono fāmílí 'i he feitu'u 'uta 'o e tafa'aki faka-Tonga 'o Suēteni. Na'e ngāue 'aki honau 'apí ke hoko ko ha faleako 'i he ngaahi ta'u lahi he kuo hilí. 'Okú ne pehē ko e konga lelei tahá ko e 'i ai ha loki 'i he falé 'oku lahi fe'unga ki ha kakai tokolahí. 'Oku fakaafe'i 'e Mina mo hono fāmílí, 'a e ngaahi kaungā'apí, kaungāme'á, mo e fāmílí ki ha "polokalama hiva" makehe, 'i Tisema. 'Oku fakafuofua ki ha kakai 'e toko 80 'oku nau omi ke hiva'i fakataha ha ngaahi hiva Kilisimasi. Hili iá 'oku nau ma'u ha ki'i fakaneifua kimu'a pea nau foki atu ki he 'ea momoko 'o e fa'ahita'u momoko 'o Sikenitinēviá. ■

'Oku nofo e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Tutā, USA.

Ko au toko taha pē 'i hoku 'apiakó 'oku mēmipa 'i he Siasí, ko ia 'oku ou feinga ke vahevahe 'a e ongoongolelei mo hoku ngaahi kaungāme'á. 'Oku ou fa'a 'omi ha ní'ihí 'o hoku ngaahi kaungāme'á mei he akó ki he'eku ngaahi 'aho 'ekitiviti 'i he Palaimeli. 'Oku 'uhinga ia 'oku ou hoko ko ha faifekau 'i he taimi ní, 'o hangē pē ko hoku ngaahi ta'oketé.

'Oku ou manako ke puna 'i he tulempolini. 'Oku ou fiefia foki 'i he tā e pianó mo e fulutá.

'Oku ou ta'u 10 pea ko e sí'sí'i taha au 'i ha fānau 'e toko 9 'i hoku fāmilí. 'Oku lolotonga ngāue fakafai-fekau hoku ongo ta'oketé — ko e taha 'i Falanisē pea taha 'i he Tempale Sikueá 'i 'lutā.

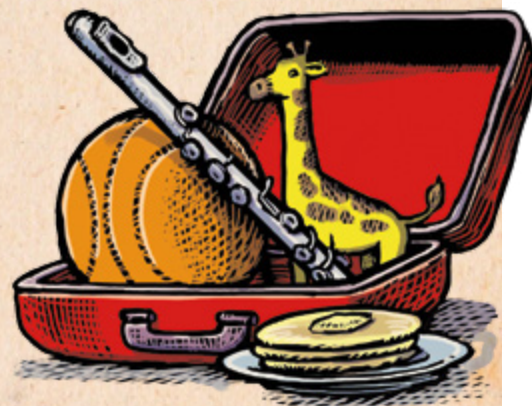
Ko e taha 'o e ngaahi me'a 'oku ou manako taha ke fai mo hoku fāmilí ko e 'eva me'alele ki he tafa'aki faka-Tokelaú ki he kolomu'a 'o Suēteni ko Sitokiholomú. 'Oku ou manako ke 'a'ahi ki he'eku ongo kuí mo e kāinga kehe 'oku nofo ai.

'Oku manako hoku fāmilí 'i he kaukau tahi fakatahá. 'Oku mau ō ki ha anovai ofi ki homau 'apí, 'i he fa'ahita'u māfaná. 'I he fa'ahita'u momokó, 'oku mau ō ki ha fale 'oku 'i ai ha ngaahi vai kaukau mo ha ngaahi fakapaheke'anga lahi.

'OKU OU SAI'IA HE SIO KI HE TEMPALÉ

'Oku ofi 'a e Tempale Sitokiholomu Suēteni ki he 'api 'o 'eku ongo kuí. 'Oku 'i ai ha feitu'u makehe 'o e tempale ko 'eni 'i hoku lotó. 'I he taimi 'e taha na'á ku lue takai ai mo 'eku tamai 'i he kelekele 'o e tempalé. Na'á ma talanoa kau ki he tempalé mo e founga 'e lava ke u hū ai ki loto 'i ha 'ahó.

MATEUTEU KE 'ALU!

Kuo maa e kato 'a Miná mo ha ní'ihí 'o e ngaahi me'a 'oku sai'ia taha ai. Ko e fē 'i he ngaahi me'á ni te ke fa'o 'i ho'o kató?

Ko e Fuofua Kilisimasí

Fai 'e Jenn Wilks

'E lava ke ke faka-hoko e tulama ko 'ení mo ho fāmīlī, kau-ngāme'ā, pe kalasi Palaimelī. Lau e Luke 2:1–16 ke tokoni 'i koe ke ke teuteu.

.....
KAKAI 'I HE TULAMÁ:

Mele
Siosefa
Tauhi Fale tali-fonongá
Tauhisipi 1
Tauhisipi 2
'Āngelo

.....
TEUNGÁ:

'Ai ke faingofua 'a e ngaahi teungá: ko ha pulupulu ma'a Siosefa, ko ha sikaafi kia Mele, mo e ngaahi tokotoko ki he kau tauhisipi.

.....
NĀUNAÚ:

ko ha sipi kafu 'oku tautau 'i he funga sea 'e ua ki he 'ai'angakai 'o e manú

ngaahi pilo iiki ke ne fakafofonga 'i 'a e fanga sipi

ko ha ki'i tamapua pe sipi kafu 'oku kofukofu 'i ke fakafofonga 'i 'a e pēpē ko Sísuú

Hivá: “Fononga ‘a Siosefa ki Pētelihemá,” veesi ‘uluakí (Tohi Hiva ‘a e Fānaú, 22).

Mele: ‘Oku ou faka‘amu ‘e vavé ni pē hano ma‘u ha feitu‘u ke ta nofo ai. Kuo fuoloa fau ‘eta fonongá.

Siosefa: ‘Oku ‘i ai ha fale tali-fononga ‘i mu‘a. Tatali mo mālōlō heni ka u ‘alu ‘o vakai pe ‘oku ‘atā ha loki ma‘ataua.

[‘Oku tokoni ‘a Siosefa kia Mele ke tangutu ki lalo pea tukituki leva ‘i he “matapaá.” ‘Oku tali mai ‘e he tauhi fale tali-fonongá.]

Tauhi fale tali-fonongá: Ko e hā ‘okú ke fie ma‘ú?

Siosefa: ‘Oku ou fekumi ki ha feitu‘u ke nofo ai. Kuó ma fononga mama‘o mai mo hoku uai‘í, pea ‘okú ma fie ma‘u ha feitu‘u ke ma mohe ai.

Tauhi fale tali-fonongá: Kātaki fakamolemole, ka ‘oku fonu e fale tali-fonongá.

Siosefa: Kātaki, he ‘ikai lava nai ke ke fai ha me‘a ke tokoni mai kiate kimaua? ‘Oku ‘amanaki ‘e vavé ni pē ke fā‘ele‘i ‘e hoku uai‘í ha pēpē.

Tauhi fale tali-fonongá: Mahalo pē te mo lava ‘o mohe ‘i he ‘ai‘angakai ‘o e manú. Ko e feitu‘u pē ia ‘oku ou ma‘ú.

Siosefa: Mālō ‘aupito. ‘Oku lelei ‘aupito ia.

[‘Oku ‘alu ‘a Siosefa ‘o tokoni ‘i ‘a Mele ke tu‘u ki ‘olunga.]

FAKAKAUKAU:

Ai ke hiva‘i fakataha ‘e he ha‘ofangá mo kinautolu ‘oku kau he tulamá ‘a e ngaahi hivá.

Siosefa: ‘Oku ‘ikai ha loki ‘i he fale tali-fonongá, ka na‘e pehē ‘e he tauhi fale tali-fonongá te ta lava ‘o mohe ‘i he ‘ai‘angakai ‘o e manú.

Mele: ‘Oi, ‘oku ou fiefia ‘aupito ‘oku ma‘u ha feitu‘u ke ta mohe ai he poó ni.

[‘Okú na lue ki he ‘ai‘angakai ‘o e manú. ‘Oku tangutu hifo ‘a Mele mo Siosefa ki lalo, pea ‘oku ‘osi ‘a e kongá ko iá.]

Hiva: “Fononga ‘a Siosefa ki Pētelihemá,” veesi uá mo e tolú (Tohi Hiva ‘a e Fānaú, 22).

[‘Oku tokanga‘i ‘e he kau tauhisipi ‘enau fanga sipi. ‘Oku ha‘u ‘a e ‘āngeló, pea ‘oku tō tū‘ulutui ‘a e kau tauhisipi.]

Tauhisipi 1: Ko hai koe?

Tauhisipi 2: Kātaki ‘oua te ke fakamamahi‘i kinautolú.

‘Āngelo: ‘Oua te mou manava-si‘i. ‘Oku ou ‘omi ‘a e ongo-ongo fakafiefia! Na‘e ‘alo‘i he pooni ‘a e ‘Alo ‘o e ‘Otuá ‘i Pētelihema. Te mou ‘ilo ‘a e pēpē ‘okú ne tokoto ‘i ha ‘ai‘angakai ‘o e manú.

Tauhisipi 1: Tau ‘alu he taimí ni ‘o mamata ki he valevale ko ‘ení.

‘Āngelo: Fakafeta‘i ki he ‘Otuá ‘i ‘olungá, pea ‘i māmani ‘a e melinó, ko e ‘ofa ki he kakaí.

Hiva: “Ngaahi Fetu‘u Ne Uló” (Tohi Hiva ‘a e Fānaú, 24).

[‘Oku ‘alu e kau tauhisipi ki he fale tali-fonongá pea tukituki ‘i he “matapaá.” ‘Oku tali mai ‘e he tauhi fale talifonongá.]

Tauhisipi 2: Kuo mau omi ke mamata ki he valevale ko Kalaisí.

Tauhisipi 1: Na‘e fakahā mai ‘e ha ‘āngelo te Ne tokoto ‘i ha ‘ai‘angakai ‘o e manú.

Tauhisipi 2: ‘Okú ke ‘ilo nai e feitu‘u ‘okú Ne ‘i aī?

Tauhi fale tali-fonongá: Na‘e fana-u‘i ha valevale he pooni ‘i he‘eku ‘ai‘angakai ‘o e manú. Te u fakahā kiate kimoutolu e halá.

[‘Oku muimui e kau tauhisipi ‘i he tauhi fale tali-fonongá ki he ‘ai‘angakai ‘o e manú, ‘a ia ‘oku tangutu ofi ai ‘a Siosefa mo Mele ki he ‘ai‘angakai ‘o e manú mo e valevale ko Sisuú ‘i lotó.]

Tauhisipi 1: ‘Oku mo‘oni ia! ‘Oku ‘i ai mo‘oni ha pēpē ‘oku tokoto ‘i ha ‘ai‘angakai ‘o e manú, ‘o hangē pē ko hono talamai ‘e he kau ‘āngeló.

Tauhisipi 2: Ko e Fakamo‘uí mo‘oni ‘eni, ko Kalaisi ko e ‘Eikí.

[‘Oku tū‘ulutui takatakai e kau tauhisipi mo e tauhi fale tali-fonongá ‘i he ‘ai‘angakai ‘o e manú.]

Hiva: “Pō Mālū” (Ngaahi Himí, fika 113). ■

‘Oku nofo ‘a e tokotaha na‘á ne fa‘ú ‘i Tutā, USA.

Vakai ki Loto!

Fai 'e Sōfia C., ta'u 9, Palāsila

Na'e fakatau 'e he'eku ongomā-tu'á ha puha fonu 'i he ngaahi Tohi 'a Molomona ke foaki ki he kakaí kimu'a 'i he Kilisimasí. Ko e taimi ia na'á ku ma'u ai 'a e fakakaukau ke 'ave ha ni'ihi ki he akó pea foaki kinautolu ko e ngaahi

me'a'ofa ki ha'aku kau faiako 'e toko tolu.

'I he'eku a'u atu ki he loki ako mūsiká, na'á ku sio ki he'eku faiako mūsiká peá u fakakaukau, "Fai ia Sōfia. 'Ave ha taha ki ail!" Na'á ku luelue māmālie hake ki he'eku

faiakó. Ka na'e 'ikai ke u ma'u 'a e loto-to'a ke foaki kiate ia e tohí.

Ne u 'alu ki ha ki'i tuliki 'o e lokí 'o lotu fakalongolongo ai. "Tamai Hēvani, 'oku ou kole ki Ho'o 'Afió ke tokoni ke u foaki 'a e tohí ni ki he'eku faiakó." 'I he 'osi 'eku lotú, na'á ku ongo'i mālohi ke u foaki e tohí kiate ia. Fakafokifā kuó u ma'u ha loto-to'a.

Ne u 'alu atu ki ai. Na'á ne sio mai kiate au, pea na'á ku 'oange kiate ia 'a e Tohi 'a Molomoná mo pehē ange, "Faiako, 'oku ou 'ofa kiate koe 'aki e kotoa hoku lotó, pea 'oku ou fie 'oatu e Tohi 'a Molomona ko 'ení!"

Na'á ne to'o hake ia 'o sio ki he takafí. Na'á ku pehē ange, "Vakai ki loto!" Na'á ne fakatokanga'í kuó u tohi ai ha ngaahi lea si'i.

Na'á ne fā'ofua kiate au mo pehē mai, "E Sōfia, mālō hono foaki mai 'eni kiate aú!"

Hili 'eku tangutu ki laló, na'á ne pehē ki he kalasí, "Sio ki he me'a ne foaki mai 'e Sōfia kiate aú. Te u lau ia 'i he ngaahi 'aho mālōloó!"

'I he'eku a'u atu ki 'apí, na'á ku lele ki he'eku fa'eé mo pehē ange, "Okú ke 'ilo ha me'a! Ne u 'oange ha Tohi 'a Molomona ki he'eku faiakó."

Na'á ne malimali mo pehē mai, "Oku lelei ia! Ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei koe kiate au, Sōfia."

Na'á ma fakakaukau ke lotu 'o fakamālō ki he Tamai Hēvani 'i He'ene tuku mai 'a e loto-to'a ke foaki ki he'eku faiakó e Tohi 'a Molomoná. ■

Ko Tēvita mo Kolaiate

1 Samuela 17

Fakapipiki e peesi ko 'enī ki ha pepa matolu. Hili iá pea kosi 'o to' o e ngaahi fakatātaá pea fakapipiki kinautolu ki ha va'akau pe fanga ki'i tangai pepa. 'E lava ke ke faka'aonga'i kinautolu ke tokoni ke fakatātaá 'i 'a ho'o ngaahi talanoa 'okú ke sai'ia taha ai 'i he Fuakava Motu'á. ■

Kolaiate

Tēvita

Tēvita

Ko Ha Konga 'o e Kilisimasí

*Na'e tuku takai kotoa e ngaahi me'a'ofá
i he lalo 'akaú. Pe 'ikai?*

Fai 'e Kate Strongin

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

*"Ma'u ha Kilisimasi fiefia 'aupito!
Tufaki e fiefiá 'i he feitu'u kotoa!
(Children's Songbook, 51).*

Na'e ofi 'aupito e Kilisimasí.
Na'e fiefia 'a 'Amelia.
'E taimi si'i pē peá ne lava ke
hae e ngaahi me'a'ofa 'i he
lalo 'akaú!

Na'e hokosia e taimi ke fai ai
'e he Fine'eikí 'a e lēsoní 'i he
efiafi fakafāfili 'i 'apí.

Na'e fehu 'i 'e he Fine'eikí, "Ko
e hā 'oku tau foaki ai ha ngaahi
me'a'ofa 'i he Kilisimasí?"

Na'e pehē 'e 'Amelia, 'Koe'uhí

ko e 'aho 'alo'i ia 'o Sīsuú!"

Na'e pehē 'e he Fine'eikí,
"Pea 'ikai 'oku totonu ke tau
foaki ha me'a'ofa kiate Ia?"

Na'e tokoni 'i 'e he tangata'eikí
e tuonga'ane 'o 'Amelia ko Noá
ke ne lau ha potufolofola. Na'e
pehē ai ko e taimi 'oku tau
tokoni ai ki he kakai kehé, 'oku
tau tauhi ai ki he 'Otuá (vakai,
Mosaia 2:17).

Na'e pehē 'e he Fine'eikí,
"Ko ha me'a'ofa nai ia ma'a Sīsū
'a e tokoni ki he ni'ihi kehé?"

Na'e kamo 'a Noa.

"Toe 'i ai mo ha me'a?"

Na'e pehē 'e 'Amelia, "Ko

hono tauhi e ngaahi fekaú."

Na'e pehē ange 'e Noa,
"Ke angalelei."

Na'e pehē 'e he Fine'eikí, "Ko
e ngaahi fakakaukau lelei ia! Te
tau fai leva ha ki'i va'inga. Te u
talaatu ha me'a'ofa na'e foaki
'e ha taha kia Sīsū. Fakahā mai
kiate au kapau te ke 'ilo'i pe ko
e me'a'ofa 'a hai. Tau kamata!
Na'e tufa 'e he tokotaha ko 'ení
ha ngaahi kaati Kilisimasi 'i he
senitā tauhi'anga mahakí."

Na'e hikinima 'a Noa.

"Ko 'Amelia na'á ne fai iá!"

"Na'e 'alu e tokotaha ko 'ení
'o fakahoko e faiako faka'apí."

he 'Aho Kotoa Pē

Na'e pehē 'e 'Amelia, "Ko e Tangata'eikí ia."

Ne taimi nounou pē kuo nau fakahā ha ngaahi me'a'ofa lahi kuo 'osi foaki ki he Fakamo'uí.

Na'e pehē 'e he Fine'eikí, "Te tau lava 'o foaki ha ngaahi me'a'ofa 'i he 'aho kotoa pē."

'I he pongipongi hono hokó kuo taimi ke fakama'a e falé. Na'e laulau 'a 'Amelia 'o pehē, "Oiauē 'ikai." Ka na'á ne manatu'i. Ko ha me'a'ofa e tokoni ki he ni'ihī kehé! Kapau na'á ne tokoni ki he Fine'eikí, 'e tatau pē ia mo e tokoni kia Sisuú.

Na'á ne ma'u ha kongā tupenu pea holoholo'i 'a e ngaahi funga kānitā kae 'oua kuo nau ngingila.

'I he 'aho hono hokó na'e ma'u 'e 'Amelia ha pa'anga.

Ne pehē 'e he Fine'eikí, "Oku seniti 'e valu ho'o vahehongofulú."

Na'e toe manatu'i 'e 'Amelia. Ko e vahehongofulú ko ha fekau, ko ia ko ha me'a'ofa hono totongi iá. Na'á ne fa'o e seniti 'e valú 'i he'ene siā vahehongofulú.

'I he kongā kimui 'o e uike ko iá na'e tokoni 'a 'Amelia

ke tānaki e ngaahi piló. Na'e tolo kinautolu 'e hono ki'i tuonga'ane valevalé mei he seá. Na'á ne pehē, "Ko ha me'a'ofa 'e taha ma'a Sīsū."

'I he Efiafi kimu'a he Kilisimasí, na'e fakahā ange 'e he Fine'eikí mo e Tangata'eikí na'á na laukau 'aki ia. Na'e pehē 'e he Tangata'eikí, "Kuo ke foaki ha ngaahi me'a'ofa kia Sīsū 'i he uiké kotoa. 'Oku hangē ia ko e 'i ai 'o ha ki'i kongā 'o e Kilisimasí 'i he 'aho kotoa peé." ■

'Oku nofo e tokotaha na'á ne fa'ū 'i Tutā, USA.

Fai 'e 'Eletā Melvin J. Ballard (1873–1939)

'O e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uā

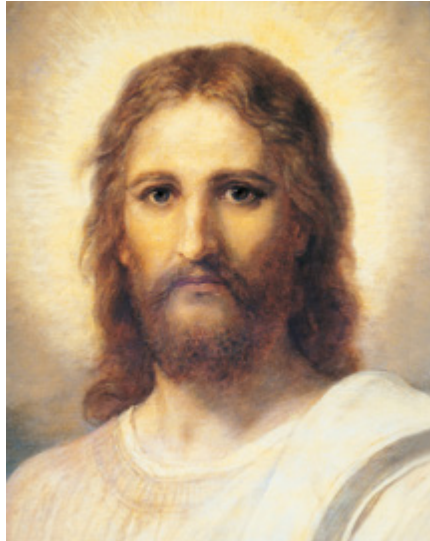
'OKU OU 'ILO 'OKÚ NE MO'UI

Te u foaki 'a ia kotoa pē 'oku 'a'akú, mo e me'a kotoa pē na'á ku 'amanaki ki aí, ke u ongo'í 'a e me'a ko ia na'á ku ongo'í!

'O ku ou manako ke fakakaukau ki he mahu'inga ki he 'etau Tamai 'i Hēvaní ke 'omi kiate kitautolu 'a e me'a 'ofa 'o Hono 'Alo 'Ofa'angá, 'a e 'Alo mo'ui taau ko ia 'o 'etau Tamai, 'a ia na'á Ne 'ofa pehē ki he māmaní na'á Ne tuku hifo ai 'Ene mo'uí ke huhu'í 'a e māmaní, ke fakahaofi kitautolu, pea ke fafanga fakalaumālie kitautolu lolotonga 'etau 'a'eva 'i he mo'ui ní, pea teuteu'í kitautolu ke tau ō 'o nofo mo Ia 'i he maama ta'engatá. . . .

'Oku ou manatu'í ha me'a na'á ku a'usia . . . , 'okú ne fakamo'oni'í ki hoku laumālie 'a hono mo'oni 'o e pe-kia ['a e Fakamo'uí], 'a Hono Tutukí, mo 'Ene Toetu'ú, 'a ia 'e 'ikai ngalo 'iate au. . . .

. . . Ne u mohe misí 'i ha efiafi 'e taha 'i he ngaahi misí 'o e pō ko iá 'i he fale toputapu 'o e temipalé. Hili ha vaha'ataimi 'o e lotú mo e fiefiá na'e fakahā mai 'oku totonu ke u ma'u e faingamālie ke hū ai ki ha taha 'o e ngaahi loki ko iá, ke fe'iloaki mo ha tokotaha nāunau'ia, pea, 'i he'eku hū atu he matapaá, na'á ku mamata,

na'e tangutu 'i ha nofo'anga mā-'olunga 'a e tokotaha nāunau'ia taha 'a ia kuó u mamata aí, pe kuo 'i he ngaahi maama ta'engatá.

'I he'eku ofi atu ke fakafe'iloaki ange aú, na'á Ne tu'u hake pea lue mai kiate au 'o mafao mai Hono nimá, pea na'á Ne malimali 'i He'ene ui le'o si'i 'a hoku hingoá. Kapau te u mo'ui 'o a'u ki ha ta'u 'e miliona, he 'ikai teitei ngalo 'iate au e malimali ko iá. Na'á Ne puke au ki Hono umá mo 'uma kiate au, puke au ki Hono fatafatá, mo tāpuaki'í au, kae 'oua kuo hangē ka mole atu 'a e uho 'o hoku ngaahi huí! 'I He'ene 'osí, ne u tō 'i Hono lalo va'é, pea 'i he'eku fufulu ia 'aki hoku lo'i-matá mo 'uma ki aí, na'á ku mamata ki he matakafo 'o e fa'ó 'i he va'e 'o e

Huhu'í 'o e māmaní. Ko e ongo ne u ma'u 'i Hono 'aó 'a ia 'okú Ne ma'u 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'i Hono to'ukupú, ke ma'u 'Ene 'ofá, 'Ene tokangá, mo 'Ene tāpuaki ko ha ongo ia 'o kapau te u lava 'o tomu'a ma'u ha kongá 'o e me'a ne u ongo'í, te u foaki 'a ia kotoa pē 'oku 'a'akú, mo e me'a kotoa pē na'á ku 'amanaki ki aí, ke u ongo'í 'a e me'a ko ia na'á ku ongo'í!

. . . 'Oku 'ikai ke u mamata kia Sisū he taimí ni 'i he funga kolosí. Ne 'ikai ke u mamata ki he monuka Hono langí 'i hono fakatui ai 'a e ngaahi 'akau talatalá pe ko e kafo Hono ongo nimá 'i he fa'ó, ka 'oku ou mamata kiate Ia 'oku malimali, pea mafao mai Hono to'ukupú kiate kitautolu kotoa pē, 'o pehē mai: "Ha'u kiate au!" ■

Kuo 'osi ai ha tatau 'a e mata'itohi lahi.

Mei he Bryant S. Hinckley, Sermons and Missionary Services of Melvin Joseph Ballard (1949), 147–57, hangē ko ia 'oku paaki atu 'i he "Classic Discourses from the General Authorities: The Sacramental Covenant," New Era, Jan. 1976, 7–11.

MAHINÓ

Ko e hā ha ngaahi founga 'oku hoko ai 'a Sīsū Kalaisi ko e maama 'o e māmaní?

Ko "[Sīsū Kalaisi] 'a e Maama 'o Pētelihemá, na'e 'alo'i mai 'ia Mele ko 'Ene fa'é fakamatelié, pea mo 'Ene Tamái, ko e 'Otua Mafimafi. . . . Ko e Maama la 'o e Fakalelei ne fakakakato 'i he Ngoue ko Ketisemani pea mo Kolokota, 'a ia na'á Ne to'o kiate la 'a e ngaahi angahala 'a e māmaní, kae malava ke ma'u ai 'e he fa'ahinga 'o e tangatá kotoa pē 'a e fakamo'ui ta'engatá. Ko la 'a e Maama 'o e fa'itoka kuo lalá, ko e 'Eiki kuo toetu'u 'i he sino naunau'ia 'o e kakano mo e huí, na'á Ne veteki 'a e ngaahi há'i 'o e maté peá ne ikuna'i ta'engata 'a fa'itoka. . . . Ko la 'eku māmá, ko *hoku* Huhu'í, mo *hoku* Fakamo'uí-kae pehē kiate koe foki."

'I he Makasini Foki ko 'Ení

MA'Á E KAKAI LALAHÍ KEI TALAVÓÚ

Ko e Tali KI HE NGAÁHI FEHU'Í FAINGATA'Á KOTOA PĒ

Kuo fale'i kitautolu 'e Palesiteni 'Ukitofa ke tau tomú'a fakafehu'ia 'etau veiveiúá pea toki fakafehu'ia 'etau tuí. 'E fēfē leva ha'o fakafehu'ia ho'o veiveiúá pea laka ki mu'a 'i he tuí?

p. 44

MA'Á E TO'U TUPÚ

p. 48

KO E FAKAMO'UÍ MO E SĀKALAMĒNITÍ

Ko e hā 'oku totonu ke ke fakakaukau mo'oni ki ai he lolotonga hono teuteu'í, tāpuaki'í, tufa, pe ko hono ma'u 'o e sākalamēnití?

MA'Á E FĀNAÚ

Ko e Fuofua Kilisimasí

'Ai ke mo'oni 'a e talanoa 'o e Kilisimasí 'aki hono fakatāta'a'i e tulama ko 'eni 'o e 'alo'í!

p. 74

